

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Diplomová práce

2009

Hana Knetlová

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Diplomová práce

Hana Knetlová

Chebská komenda křižovníků s červenou hvězdou za komturství Geoga
Runnera z Chvalšín (1609-1632)

Commendam the Knights of the Cross with the Red Star in Cheb during
the commandery of Georg Runner of Chvalšiny (1609-1632)

Praha 2009

doc. PhDr. Jiří Mikulec, CSc.

Poděkování

Největší dík patří vedoucímu mé diplomové práce, doc. PhDr. Jiřímu Mikulcovi, CSc., za laskavé, starostlivé a důsledné vedení a pomoc při řešení všech problémů. Za cenné rady a připomínky děkuji také PhDr. Janu Zdichincovi, Ph.D. Můj zvláštní dík náleží Mgr. Karlu Hallovi, který mě přivedl k myšlence zabývat se historií chebských křižovníků. Dále děkuji pracovníkům Státního okresního archivu Cheb a Národního archivu v Praze za pomoc při sbírání archivních podkladů. Děkuji také chebskému muzeu, konkrétně Mgr. Zbyňku Černému, za příspěvek do obrazové přílohy této práce. V neposlední řadě musím poděkovat velmistru a generálu Řádu křižovníků s červenou hvězdou, Jiřímu Kopejskovi, O.Cr., za důvěru, se kterou mi povolil studium řádových archiválií.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně, výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V _____, dne _____

Anotace

Tato diplomová práce je věnována dějinám chebské komendy křížovníků s červenou hvězdou a k ní náležejícího špitálu v období působení Georga Runnera. Runner zastával úřad zdejšího komtura v letech 1609-1632. Vytčené téma je zpracováno se snahou o zasazení této osobnosti do širších souvislostí historického vývoje Chebska. Proto je zde podrobně pojednáno také o náboženské situaci na Chebsku v době největšího rozmachu luteránského vyznání, o konfliktech, které vznikaly mezi zdejšími katolíky a luterány, a také o počátečním průběhu rekatolizace města. Další tematický okruh tvoří popis hospodářské situace a majetku komendy ve zmíněném období. Pro ilustraci jsou uvedeny některé majetkoprávní spory. S hospodářskou situací komendy i špitálu úzce souvisí válečné události, které mají pro dějiny tohoto období velký význam a jimž je věnována samostatná kapitola. Své místo zde zaujímá také otázka správy a života křížovnického špitálu. Významným podkladem pro tuto práci jsou archivní dokumenty řádu křížovníků s červenou hvězdou v Chebu a v Praze.

This work is dedicated to the history of Commendam the Knights of the Cross with the Red Star and to its hospital in the period, in which was Georg Runner functioning. He was working there in 1609-1632. I tried to put this person into connection with historical events in this region. I handle in detail about the religion circumstances in time of the biggest rapid development of Lutheranism, about conflict, which comes up between local catholic and protestant people, and about the first progress of rekatolization in Cheb, too. Another problem contains progress of economics estate of the commendam in this time. There are some property and jural conflicts for example. With economics situation are close connected the war affairs of very big importance in this time and this about is another chapter. Its place has the question of administration and common life in hospital. Authentic documents of the Knights of the Cross are the most significant resources for this work.

Obsah

Úvod.....	7
1. Literatura.....	9
2. Pramenná základna	
2.1 Archivní fond křižovníků s červenou hvězdou.....	11
2.2 Dokumenty z období komtura Runnera.....	12
2.3 Kronika chebských křižovníků.....	13
3. Křižovníci a Cheb	
3.1 Řád křižovníků s červenou hvězdou.....	15
3.2 Chebská komenda a Chlum sv. Máří.....	16
3.3 Chebští křižovníci v posledních desetiletích 16. století.....	18
4. Komtur Georg Runner.....	22
5. Luteránství na Chebsku a obnovení katolické víry	
5.1 Církevní správa na Chebsku a pronikání luteránství.....	26
5.2 Neshody křižovnického komtura s chebskými luterány.....	30
5.3 Boje o Chlum sv. Máří.....	32
5.4 Ohlas povstání českých stavů a důsledky jeho porážky.....	37
5.5 Runnerova snaha o náhradu škod způsobených řádu radou Lokte.....	39
5.6 Získání bývalé komendy řádu německých rytířů.....	41
5.7 Katolická reformace Chebu.....	43
6. Dopad válečných událostí na život komendy	
6.1 Vykořisťování vojenskými oddíly markrabího Kristiána roku 1611.....	52
6.2 Vojáci na panství chebské komendy v prvních letech třicetileté války.....	54
6.3 Osudy chebských křižovníků za saského vpádu.....	58
7. Správa a hospodaření komendy za komtura Runnera	
7.1 Prameny dokumentující hospodaření komendy.....	63
7.2 Kancelář.....	64
7.3 Budovy komendy.....	67
7.4 Majetky v bezprostřední správě chebských křižovníků a právní spory.....	67
7.5 Dědičné daně a desátky vybírané ze vzdálenějších usedlostí.....	75
7.6 Výdaje komendy.....	79
8. Křižovnický špitál v Chebu.....	81
Závěr.....	91
Seznam použité literatury a pramenů.....	94
Přílohy	

Seznam zkratek

č.	číslo značení dokumentů křižovnického archivu z roku 1810
ed.	editor
fasc.	fascikl
FHB	Folia Historica Bohemica
inv. č.	inventární číslo
kart.	karton
kr	krejcar
MHB	Mediaevalia Historica Bohemica
MZpčK	Minulostí Západočeského kraje
NA Praha	Národní archiv v Praze
num.	„numerus“, číslo starého značení dokumentů křižovnického archivu
odd.	oddělení křižovnického archivu, značené písmeny podle témat (vytvořené roku 1810)
PHS	Právněhistorické studie
ŘKř	řád křižovníků, fond v NA Praha
s.	strana
SAP	Sborník archivních prací
SOkA	Státní okresní archiv Cheb
VSV	Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských
ZČUP	Západočeská univerzita v Plzni
zl	zlatý

Úvod

Řád křižovníků s červenou hvězdou je více než kterýkoli jiný řád působící na území českého státu velmi úzce spjat s našimi dějinami. U jeho zrodu stála sv. Anežka Česká, dcera Přemysla Otakara I., která tak dala vzniknout prvnímu a dosud jedinému řádu výlučně českého původu. Ke svým kořenům se křižovníci hlásili úctou, kterou projevovali jak své zakladatelce, tak také dalším patronům českého státu. Toto společenství se těšilo podpoře českých panovníků, kteří se ve značné míře zasloužili o jeho rozšíření a hmotné zajištění.

V době, kdy katolictví v Čechách ustupovalo jiným vyznáním, zůstali křižovníci jednou z mála opor oslabené katolické církve u nás a částečně se jim podařilo udržet si své postavení a poměrně dobré hmotné zázemí. Na významu řád získal v době potridentské, kdy právě díky jeho finančním možnostem byla funkce velmistra na 133 let spojena s úřadem pražského arcibiskupa. Tím sice podstatně narostlo finanční zatížení, zkomplikovala se správa a snížila autonomie řádu, současně však stoupla jeho prestiž.

V západních Čechách, především na Chebsku a Loketsku, byl řád křižovníků velmi rozšířen, měl zde poměrně pevné postavení a spravoval velké množství far. Právě sem se uchýlil řádový velmistr za husitských bouří, které toto území postihly jen málo. V době, kdy do západních Čech, osídlených převážně jazykově německým obyvatelstvem, pronikalo ze sousedního Saska luteránství, nabyly zdejší křižovnické diaspory na důležitosti, protože se jejich farnosti staly jedněmi z mála, které byly schopny tlaku protestantského vyznání alespoň částečně odolat. Křižovníci zde vytvořili jakousi poměrně samostatnou soustavu farností, založenou na vzájemné komunikaci a výpomoci, jejíž hlavu tvořilo právě chebské komturství. V následujícím období pobělohorské rekatolizace byla pro katolickou církev opora u zdejších křižovníků velmi důležitá. Vzhledem k odlišnému postavení tohoto pohraničního území, částečně spravovaného diecézí řezenskou, jehož luteránští obyvatelé se těšili ochraně saského kurfiřta a kde sám císař postupoval z politických i ekonomických důvodů velmi opatrně, snahy o znovuzavedení katolického vyznání narazily na značné překážky.

Doba působení chebského komtura Georga Runnera, kterému je tato práce věnována, v sobě vlastně zahrnuje dvě odlišná období. Prvním je doba Rudolfova Majestátu a relativní náboženské svobody, kdy se křižovníci snažili o pokud možno nekonfliktní soužití řádu, jeho poddaných a farníků s luteránskou většinou a zároveň usilovali o posílení nebo alespoň udržení svého postavení, nejen po stránce duchovní, ale především hmotné. Druhé, nepatrně delší období Runnerova komturství, pak probíhalo ve znamení katolické reformace, která v této oblasti, jak bylo svrchu řečeno, postupovala jen velmi zvolna. Runner, jako jeden

z reformačních komisařů, se na ní také nemalou měrou podílel. Obě tato časová období, na první pohled protikladná, měla ve skutečnosti mnohé společné. Spojovaly je neustále se opakující a všední problémy hospodářského rázu, které se točily kolem správy křižovnického panství, hospodářského zajištění špitálu a různých právních rozepří. V době pobělohorské vše jen více zkomplikoval probíhající válečný konflikt, který, ať již vítězila jakákoli ze stran, znamenal pro celý kraj dlouhodobé a neúnosné zatížení.

Tato práce by měla poskytnout pokud možno celistvý pohled na život komendy i špitálu a na více či méně úspěšné snahy komtura Georga Runnera o co nejlepší duchovní i hospodářské vedení. Právě doba Runnerova působení, které je ohraničeno léty 1609 a 1632, je dobou velkých změn. Nutnost neustále na tyto změny reagovat i schopnost aktivně se do dění zapojit, činí z Runnera postavu nesporně velmi zajímavou a pro dějiny regionu důležitou.

1. Literatura

Dějínám křižovníků s červenou hvězdou se v první řadě věnovali sami členové tohoto řádu. Zmínky o vzniku a dějinách křižovníků i o založení chebské komendy najdeme v Poselkyni starých příběhův českých, díle správce špitálu u sv. Anežky v Praze, Jana Františka Beckovského (1658-1722).¹ Základní a dosud nejobsáhlejší prací o dějinách řádu jsou pak dvě knihy, sepsané Václavem Bělohlávkem ve spolupráci s Jindřichem Hradcem.² Bělohlávek se jako první zabýval historií řádu komplexně. Václav Bělohlávek (1870-1967), archivář a knihovník řádu křižovníků s červenou hvězdou, byl také redaktorem časopisu *Od Karlova mostu*, který vycházel od roku 1928. V tomto periodiku mimo jiné najdeme řadu statí k dějinám řádu, jejichž autory byli vesměs křižovníci. Pro nás jsou zajímavé především články Rudolfa Čapka, Josefa Hradce a Vojtěcha Sádlo.³ Rudolf Čapek byl komturem a proboštem na Chlumu sv. Máří a historii poutního místa se věnoval rovněž v samostatné německojazyčné brožurce z roku 1926.⁴ Vojtěch Sádlo je také autorem článku pro *Památky archeologické k dějinám pražského křižovnického konventu u Karlova mostu*.⁵

Vedle těchto prací, vzešlých z prostředí řádu samotného, vznikaly také studie autorů, kteří členy řádu nebyli. Z roku 1855 pochází článek Václava Vladivoje Tomka o vzniku a počátcích křižovníků a autor zde zmiňuje i připojení chebského špitálu k řádu.⁶ Příchodem křižovníků na Moravu se zabývá ve své studii z roku 1901 F. V. Peřinka.⁷ Z novějších prací se o řádu dočteme v článku o řeholních institucích v Čechách od Josefa Svátka⁸ a na příslušných místech také v *Encyklopedii českých klášterů*.⁹ Ve spolupráci s křižovníky

¹ Především ve druhém dílu, který však Beckovský nedokončil, a tak v jeho době tiskem nevyšel. Jan František BECKOVSKÝ, *Poselkyně starých příběhův českých 2*, ed. Antonín REZEK, Praha 1879, s. 391, 406-407.

² Václav BĚLOHLÁVEK, *Dějiny českých křižovníků s červenou hvězdou*, díl I. a II., Praha 1930.

³ Rudolf ČAPEK, *Komenda v Chebu*, in: *Od Karlova mostu 2*, zprávy z řádu křižovníků s červenou hvězdou, Praha 1929, s. 139-142; Josef HRADEC, *Zápasy rytířské a nerytířské o Chlum sv. Maří*, in: *Od Karlova mostu 5*, Praha 1932, s. 57-66; TÝŽ, *Chlum sv. Maří v rozkvětu*, in: *Od Karlova mostu 6*, Praha 1933, s. 63-69; Vojtěch SÁDLO, *Kostel v Kynšperku n. Ohří*, in: *Od Karlova mostu 5*, 1932, s. 148-153.

⁴ Rudolf ČAPEK, *Maria-Kulm. Eine geschichtliche Darstellung des weltberühmten Wallfahrtsortes nebst Beschreibung der Schönwürdigkeiten einer Wallfahrtsandacht u. a.*, Eger 1926.

⁵ Vojtěch SÁDLO, *Klášter křižovníků s červenou hvězdou v Praze*, in: *Památky archeologické (skupina historická)*, díl 39, Praha 1933, s. 33-46.

⁶ Václav Vladivoj TOMEK, *O počátcích řádu křižovnického s červenou hvězdou v Čechách*, in: *Památky archeologické a místopisné*, díl 1, Praha 1855, s. 210-213.

⁷ František Václav PEŘINKA, *Počátky probošství křižovníků s červenou hvězdou na Hradišti u Znojma*, in: *Sborník historického kroužku č. 1, ročník II.*, Praha 1901, s. 91-101.

⁸ Josef SVÁTEK, *Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy*, SAP 2/20, Praha 1970, s. 505-624, zde s. 520-521.

⁹ Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 85-87, 135-137, 247-251, 377-379.

věnoval dějinám řádu pozornost v samostatné brožuře také Milan Buben, který o řádu píše rovněž ve své encyklopedii.¹⁰

Prací, které by se zabývaly výhradně chebskými křižovníky a jejich špitálem, mnoho nenajdeme. Z regionálních autorů sem můžeme zařadit jen Josefa Köhlera, který věnoval křižovníkům dva články v „Egerer Jahrbuch“, z nichž první popisuje majetkovou držbu chebských křižovníků na přelomu 19. a 20. století a druhý se zabývá všeobecně historií křižovnického řádu od počátku po autorovu současnost.¹¹ Celkem velké množství informací o historii chebské komendy můžeme načerpat z knihy o Chebu Evy Šamánkové, autorka však bohužel neodkazuje na použitou literaturu a prameny, což hodnotu jinak velmi dobré a na informace bohaté práce poněkud snižuje.¹² Četné zmínky o chebských křižovnících se nacházejí také v článku J. B. Lehnera, který je věnován církevním dějinám na Chebsku a občas se zde dokonce mihne jméno komtura Georga Runnera.¹³ O Runnerovi jinak najdeme náhodnou zmínku také v práci Viléma Ondráčka o Janu Lohelovi.¹⁴ V článku Jana Bittla pro Sborník Chebského muzea z roku 1994, který pojednává o příchodu jezuitů do Chebu, je Runnerova osoba také kratičce zmíněna, ovšem pod jménem Georg Brunner von Kaltischin.¹⁵

Kromě uvedené literatury bychom mohli jmenovat ještě množství dalších prací, například Schallerovu Topografii, zmínky o chebských křižovnících bychom našli také v díle chebského kronikáře Karla Husa (1761-1838), historika Vincence Pröckla (1804-1887), archiváře Karla Siegla (1851-1943). Neexistuje však žádná studie, která by se chebské komendě věnovala podrobněji. O jejích dějinách se tak dozvídáme jen velmi málo, ještě méně pak o zdejších komturech a o podrobnostech ze života špitálu. Tuto část historie křižovníků s červenou hvězdou nám proto mohou osvětlit jen archivní prameny.

¹⁰ Milan BUBEN, Rytířský řád křižovníků s červenou hvězdou, Praha 1996; TÝŽ, Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích, 1. díl, Řády rytířské a křižovníci, Praha 2002, s. 133-153.

¹¹ Josef KÖHLER, Vom Untertanenverbande der Kreuzherrn in Eger, in: Egerer Jahrbuch, Kalendar für das Egerland und seine Freunde, Eger 1907, s. 114-117; TÝŽ, Aus der Geschichte des ritterl. Ordens der Kreuzherrn m. d. r. Sterne, in: Egerer Jahrbuch, Kalendar für das Egerland und seine Freunde, Eger 1909, s. 154-170.

¹² Eva ŠAMÁNKOVÁ, Cheb, Praha 1974, především s. 45, 58, 63, 64, 94, 95, 99, 119, 120, 154.

¹³ Johann Baptista LEHNER, Beiträge zur Kirchengeschichte des Egerlandes, in: Jahresbericht des Vereins zur Erforschung der Regensburger Diözesengeschichte no. 12, Regensburg 1939.

¹⁴ Vilém ONDRÁČEK, Bl. Jan Lohel, Olomouc 1938.

¹⁵ Jan BITTL, Příklad Tovaryšstva Ježíšova do Chebu, in: Sborník Chebského muzea, Cheb 1994, s. 33-46, zde s. 39.

2. Pramenná základna

2.1 Archivní fond křižovníků s červenou hvězdou

Listiny řádu křižovníků, svou datací sahající až k samotnému počátku této instituce, byly již od konce 13. století centrálně uloženy a opatřeny dorzálními poznámkami. Někdy za husitských válek se listiny dělily na dvě skupiny – archiv pražského špitálu a archiv velmistra. Toto rozdělení přetrvalo až do konce 17. století, ale dodnes se zachovaly jen listiny z velmistrovského archivu. O špitálních privilegiích máme zprávy ze dvou dochovaných inventářů ze 17. století, samotné dokumenty však vesměs zničila plíseň. Z toho důvodu byly mnohé z nich v roce 1654 opsány v úplném znění do kopiáře, který byl nejprve nazýván „Liber ruber“, od konce 18. století podle nového přebalu „Liber aureus“.

Archiv velmistra křižovnického řádu byl inventarizován koncem 16. nebo počátkem 17. století, inventář se však nedochoval. Tehdy dostaly všechny listiny čísla. V době po roce 1694, kdy již úřad velmistra nezastával pražský arcibiskup, se archivy pražského špitálu a velmistra opět spojily a v roce 1736 proběhlo pořádání a nová inventarizace. Všechn materiál byl rozdělen do 36 zásuvek a byl sepsán nový inventář. Listiny, týkající se komendy v Chebu, se nacházely v zásuvce desáté.

V roce 1925 se tehdejší státní inspektor, profesor Václav Vojtíšek, ujal rekonstrukce nejstarší části archivu. Revizi novějších listin provedl v roce 1940 dr. Emanuel Janoušek a v červenci 1942 došlo k připojení křižovnického archivu k Archivu země České. Knihy a spisy byly rozvezeny do venkovských depozitářů v Hájku a Olešné, listiny uloženy v trezoru korunního archivu. Po válce se Archiv křižovníků s červenou hvězdou nakrátko vrátil opět do rukou řádu, po zastavení jeho činnosti v roce 1950 byl převezen a uložen v Ústředním archivu ministerstva vnitra. Listiny zůstaly zařazeny podle Janouškova inventáře, zbytek ležel neuspořádan až do nové inventarizace, kterou v letech 1974-1983 prováděli Karel a Věra Beránkovi. Po revoluci se archiv navrátil do rukou řádu, přičemž zůstal uložen v budově Národního archivu v ulici Milady Horákové.

Osudy archivu chebských křižovníků byly složité a nemůžeme je úplně přesně popsat. Jeho dnešní žalostný stav mají na svědomí nejprve zmatky za luterství a následně především vpád Švédů. Komtur musel často prchat a důležité dokumenty nemohly v komendě klidně ležet. Velké škody také napáchal požár severní části Chebu a komendy v roce 1809. Tehdy vzala za své tzv. „Zlatá kniha“, která obsahovala podle slov pamětníků mnoho opisů ověřených listin dotvrzujících majetkovou držbu zdejších křižovníků. Při požáru byly nějaké důležité spisy týkající se polností a lesů zamčeny v pokoji komtura Franze Pitroffa

a neopatrného kaplana nenapadlo je před ohněm zachránit.¹⁶ Zbytky archivu, které se zachránit podařilo, se po rekonstrukci řádových budov vrátily zpět na své místo v komendě.

V roce 1819 pověřili křižovníci správou svého archivu chebského profesora Antona Grassolda, který se věnoval až do své smrti v roce 1829 jeho třídění a pořádání knihovny. Některé důležité dokumenty se však dosud nacházely v zámečku na statku na Špitálním vrchu, kde měli komtuři letní sídlo. Na zámek je nechali převézt patrně po požáru chebského domu a zapomenuty zde ležely nejméně dvacet let v nevyhovujících podmínkách (jednalo se především o staré soupisy daní a desátků a o kopiář komtura Henriciho). Zde je ke svému překvapení objevil komtur a kronikář komendy, Leopold Stöhr, patrně záhy po svém příchodu do Chebu v roce 1819, a nechal je okamžitě přenést zpět na komendu.¹⁷

Další pohroma archiv postihla počátkem roku 1945 za náletů, které silně poškodily klášterní budovy. Některé písemnosti nálety zničily a některé se v následném zmatku ztratily. O tom, co se s dokumenty dělo pak, se ví málo. O své statky, archivy, knihovny a sbírky přišel řád v roce 1950, kdy kláštery obsadily složky ministerstva vnitra. Velkou část archivu chebské komendy patrně tehdy převezli do Ústředního archivu ministerstva vnitra, kde byly dokumenty dodatečně vřazeny do archivu křižovníků, který se zde také nacházel. Během padesátých let probíhala první rekonstrukce křižovníckého archivu, ale až do inventarizace, která započala v roce 1974, zde dokumenty ležely ve velmi špatném a zmateném stavu. Nyní tvoří archivy jednotlivých komend a proboštví, uložené v Národním archivu v Praze v archivu řádu křižovníků s červenou hvězdou, vždy samostatný oddíl. Oddíl chebské komendy obsahuje spisy z období 16. – 19. století a účty z let 1785-1887. Chebské knihy zde patří do zvláštní skupiny X.¹⁸

Zbytek dokumentů z chebské komendy zůstal po válce uložen na faře ve Františkových Lázních, kterou křižovníci dodnes spravují. Odtud byly dokumenty v roce 1994 převezeny do chebského archivu, kde jsou uloženy ve fondu č. 1193.

2.2 Dokumenty z období komtura Runnera

Starší manipulace archivu chebských křižovníků ze 70. let 18. stol. rozdělila materiál podle období jednotlivých chebských komturů. Část křižovníckého archivu, vztahující se

¹⁶ Státní Okresní Archiv v Chebu, K1 328; August Leopold STÖHR, *Geschichtsbuch der ritterlichen Kreuzordens Comenda in der König Stadt Eger I, 1829-1836*, s. 25.

¹⁷ Tamtéž, s. 132.

¹⁸ Kolektiv III. odd. SÚA, *Inventář archivu řádu křižovníků s červ. hvězdou II, Státní ústřední archiv v Praze, 1957-1958*, s. 11, 12.

k období komendatury Geoga Runnera, je uložena v Národním archivu v osmi kartonech (kart. 1218-1225). Samotné dokumenty pak nesou různé signatury, jejich značení a zařazení však není důsledně dodrženo. Na většině dokumentů najdeme označení dvojího druhu. Starším značením dokumentu je pouze pořadové číslo (od 1 do 683). Písemnosti, týkající se stejné záležitosti, nesou také stejné číslo. Číslicím předchází písmeno N (numerus). Číselné značení však nijak nesouvisí se stářím písemnosti. Zhruba dle tohoto očíslování jsou písemnosti dnes uloženy v kartonech, důsledněji od kartonu 1220. Druhé označení písemností je novější a důkladnější, pochází z roku 1810. Kde to bylo možné, řadil tehdejší archivář dokumenty tematicky na oddíly označené odpovídajícím písmenem, v každém oddílu dále zařadil dokumenty do fascikulů (římské číslice) a v jejich rámci je také očísloval pořadovými čísly.

Na dokumentu se tedy často nachází toto dvojí značení, přičemž starší pořadové číslo bývá většinou přeškrtnuté. Některé písemnosti mají označení jiné nebo žádné a značné množství dokumentů je opatřeno stručným regestem. Obě manipulace byly rozrušeny a promíseny, k jejich opětovné rekonstrukci došlo v roce 1957.¹⁹ V roce 1810, kdy byl archiv roztríděn právě popsáním způsobem, nacházel se ještě celý v Chebu. Proto také dokumenty, dnes uložené v archivu v Chebu ve fondu č. 1193, nesou rovněž toto značení.

Pro mou práci se jevilo jako nejpraktičtější postupovat v rámci dokumentů z Runnerova období tematicky, to znamená podle oddílů označených v roce 1810 písmeny abecedy. Rozdělují dokumenty do skupin A, B, C, D, E, F, H, I, K, L, M, P, Q, R, S, V, W, Z. Občas je také vedle písmena uvedeno i celé heslo, na jehož základě byl dokument k písmenu přiřazen, u některých oddílů se mi však nepodařilo heslo určit. Vzhledem k tomu, že značení písemností není jednotné, u každého dokumentu budu odkazovat právě na to, kterým je konkrétně označen.²⁰ Navíc vždy uvádím dataci písemnosti, takže při případném zpětném vyhledávání dokumentu nemůže dojít k omylu. Prakticky celý výše zmiňovaný archivní materiál je v německém jazyce, jen několik málo dokumentů je psáno latinsky, v češtině není nic.

2.3 Kronika chebských křižovníků

Kromě dobových archiválií ve své práci často cituji „Geschichtsbuch der ritterlichen Kreuzordens Comenda in der König Stadt Eger 1829-1836“ – kroniku chebské komendy,

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ Číslo nejstaršího značení tedy v odkazu předchází zkratka „num.“, číslu novější inventarizace z roku 1810 zkratka „č.“.

kteřou sepsal zdejší komtur August Leopold Stöhr a která je dnes uložena v chebském archivu. Stöhr se narodil roku 1764 v Karlových Varech v dobře situované měšťanské rodině. Od dvanácti let studoval u premonstrátů v Teplé, po čtyřech letech pokračoval ve studiu v Praze (byl také žákem Ignáce Cornovy). V letech 1784-1788 studoval teologii a po dokončení studia byl v září roku 1788 přijat jako novic do řádu křižovníků s červenou hvězdou a vysvěcen na kněze. Nejprve vykonával úřad kaplana v křižovnickém kostele v Praze, od roku 1791 v Tachově, a pak se stal pomocným knězem v Kynšperku. Od roku 1797 působil v rodných Karlových Varech, kde zastával šest let úřad děkana. Ve Varech se setkával s mnoha významnými lázeňskými hosty (například s básníkem Christophem Augustem Tiedgem nebo Johanem Wolfgangem Goethem), sepisoval různé vlastivědné a turistické příručky a také pomáhal s pořádáním zdejšího archivu.

Chebské křižovnické komendy se ujal v roce 1819 a spravoval ji až do své smrti 26. března 1831.²¹ Badatelské činnosti se nevzdal ani v Chebu a s chutí se ujal archivu zdejší komendy. Ubohý stav archivu jej poměrně překvapil a pohoršil, jeho zájem však tím spíše vzrostl. Zajistil bezpečné uložení archivního materiálu a poměrně podrobně se s ním seznámil.

Jak napovídá název Stöhrovy kroniky, má se jednat o dějiny komendy v letech 1829-1836. Kronika je dvoudílná, rukopisná kniha v německém jazyce. První díl, téměř třísetstránkový, napsal z největší části sám Stöhr. Po Stöhrově smrti v psaní kroniky pokračovali následující komtuři, a to již čistě kronikářskými zápisky. To se týká převážně druhého, nedopsaného dílu knihy, kde jsou vylíčeny události do třicátých let dvacátého století a vkládány různé fotografie a jiné autentické dokumenty (telegramy, vyhlášky, výstřižky z novin). Stöhr se kromě popisu soudobých dějin komendy, na které však jednoznačně kladl důraz, věnoval také dějinám již od jejího založení a uplatnil při tom svou dobrou znalost zdejších archiválií. Co je také důležité, na všechny prameny, ze kterých své informace čerpal, důsledně odkazoval (přičemž se řídil výše popsáním označením dokumentů z roku 1810). Pro základní orientaci v dějinách komendy je tato kronika velmi přínosným materiálem, ačkoli sondy do minulosti slouží v kronice převážně jako doklad majetkové držby různých statků, pro niž se příslušné dokumenty nedochovaly.

²¹ Engelbert HORA, Dechant August Leopold Stöhr, der Historiograph von Karlsbad, in: Deutsche Tageszeitung (Karlsbader Badeblatt), č. 69, Eger 1936, strana nevedena.

3. Křižovníci a Cheb

3.1 Řád křižovníků s červenou hvězdou

Podnět ke vzniku řádu dala Anežka Přemyslovna. Založila v sousedství svého kláštera chudých panen sv. Kláry v roce 1233 špitál u kostela sv. Haštala. Úkolem špitálního bratrstva sv. Františka, kterému nový špitál svědila, byla podle vzoru sv. Františka z Assisi, sv. Kláry, sv. Alžběty Durynské a sv. Hedviky péče o nemocné, chudé, zestárlé a opuštěné. Anežčina matka, královna Konstancie, ještě téhož roku darovala novému bratrstvu kostel sv. Petra na Poříčí se dvorem (který odkoupila od řádu německých rytířů), vsi Borotice, Hloubětín a Rybníky. Samostatným řádem se stali křižovníci v roce 1237, kdy je přijal papež Řehoř IX. pod svou ochranu a přímou pravomoc. Papež potvrdil jejich vlastnictví, osvobodil křižovníky od papežských desátků, udělil jim imunitu vůči interdiktům a exkomunikacím a zaručil novému řádu svobodnou volbu představených.

Velmi brzy po svém založení se řád rozšířil i na Moravu (1240, Hradiště sv. Hypolita nad Znojmem) a do Slezska (1245, Vratislav, Kluczborek). V roce 1252 se již definitivním sídlem řádu stal nově postavený špitál u kostela sv. Ducha u paty Juditina mostu. V tomtéž roce ke svému znaku, který původně užívali, červenému kříži na černém plášti, získali od pražského biskupa Mikuláše ještě červenou hvězdu. Řádová statuta, nejstarší řádové stanovy, obdrželi křižovníci z nařízení papeže v roce 1292. Představený řádu byl od roku 1305 titulován „nejvyšší mistr“ a mistr Franchimont získal v roce 1705 opatskou důstojnost a titul „generál a velmistr řádu“ s oslovením „Vaše Milosti“. Tím byl vývoj řádu v podstatě dovršen.

Řád se řídí řeholí sv. Augustina a jeho hlavními patrony jsou sv. Anežka Česká, sv. Augustin, sv. Jan Nepomucký a čeští patroni vůbec, také rytíř sv. Jiří. Křižovníci jako původní špitální bratrstvo pečovali o potřebné, ale za husitských válek většina jejich špitálů a hospiců zanikla. Protože bylo stále více třeba duchovních, postupně se přetvořili v řád kanovníký, jehož hlavní starostí se stala péče o farnosti. Patrně nejvýznamnějším obdobím v dějinách řádu byla doba postulace velmistřů pražskými arcibiskupy. Pro obnovení pražského arcibiskupství se stalo jediným řešením, jak jeho chod hmotně zajistit, spojit úřad arcibiskupa s dobře finančně zajištěným a nezávislým křižovníčským řádem. Proto se tedy v roce 1561 stal prvním arcibiskupem v obnoveném úřadu velmistr Antonín Brus z Mohelnice a další jeho nástupci až do roku 1694 byli také voleni z řad křižovníčských velmistřů (s jedinou výjimkou Matouše Ferdinanda Sobka z Bilenbergu v letech 1668-1675).

Z roku 1675 pocházejí řádová statuta a papež potvrdil řádu rytířský titul, který je však třeba chápat jen jako čestný. Představený řádu obdržel roku 1705 od papeže opatskou

důstojnost. Rušení klášterů za Josefa II. se řádu nijak nedotklo, ačkoli o něm císař uvažoval. Rušení však postihlo jeho slezskou větev, která zanikla z rozhodnutí pruského krále roku 1810. V 19. století musel řád ještě významněji omezit své charitativní a špitální působení. Přestože řád dnes již žádnou nemocnici nespravuje, podporuje některá zdravotnická zařízení finančně.²²

3.2 Chebská komenda a Chlum sv. Máří

Pro nás je důležité založení křižovnické komendy v Chebu a také příchod křižovníků na blízké významné poutní místo, Chlum sv. Máří. Křižovníci převzali již existující chebský špitál v roce 1271. Původní konvent se skládal z mistra (ve starých listinách označovaný také jako špitální mistr, komtur, hospodář - der Wirt), z jednoho převora a pěti až sedmi dalších křižovníků – kněží. Původní kostel sv. Ducha, u něhož první špitál vznikl, byl v roce 1347 na náklad zdejšího měšťana rozšířen o kapli sv. Václava. Roku 1414, za finanční pomoci měšťanů, došlo k jeho přestavbě a o pár let později také k obnově vlastních budov špitálu. Kostel sv. Ducha (nyní sv. Bartoloměje) později již nijak výrazně přestavován nebyl, takže se nám dodnes zachovala jeho původní podoba. Půdorys budovy je nepravidelný, obdélníkový, při stavbě byly maximálně využity starší obvodové zdi a utváření půdorysu také ovlivnilo městské opevnění, do kterého byla stavba vklíněna. Její interiér je zaklenut pozoruhodnou klenbou na střední sloup. Na stěnách jsou dodnes zachovány fragmenty gotických maleb – dodnes nejlépe patrná je malba Panny Marie s donátorem.

Brzy po této první přestavbě kostela a špitálu, v roce 1430, se v komendě sešla generální kapitula. Během husitských bouří a až do padesátých let 15. století zde totiž sídlil velmistr řádu Erasmus (1428-1454). Křižovníci se znovu pustili do oprav a barokních úprav celého areálu až ve druhé polovině 17. století. V roce 1674 byla přestavěna kaple sv. Václava, v osmdesátých letech nechali vystavět nový špitál a roku 1695 komtur Franchimont z Frankenfeldu obnovil komendu. Kostel sv. Ducha byl roku 1673 nově vysvěcen ke cti sv. Bartoloměje.

Budovy komendy velmi poničila dělostřelecká palba francouzských vojsk během obléhání Chebu v roce 1742 a další pohroma křižovníky postihla v roce 1809, kdy ve městě vypukl požár. Zcela spálil budovu komendy a střechu kostela a kaple sv. Václava. Komenda byla do roku 1815 nově vystavěna a v roce 1828 byl vybudován nový dům špitálu,

²² J. SVÁTEK, Organizace řaholních institucí, s. 520-522; P. VLČEK – P. SOMMER – D. FOLTÝN, Encyklopedie českých klášterů, s. 135-137; M. BUBEN, Rytířský řád křižovníků, s. 133-153; V. BĚLOHLÁVEK, Dějiny českých křižovníků I, Praha 1930.

v klasicistním stylu, který navazoval na severní stěnu kostela. Tato budova však byla velmi poničena v dubnu 1945 v důsledku stržení mostu přes Ohři a musela být zbořena. Škody utrpěl i kostel, ten se ale nakonec podařilo opravit. Za své však vzala také kaple sv. Václava.²³

Na poutní místo Chlum sv. Máří přišli křižovníci v poslední čtvrtině 14. století. Již před jejich příchodem zde stála dřevěná kaplička, kam mířili poutníci z okolí, aby uctívali dřevěnou sošku Panny Marie s Ježíškem. Podle pověsti sošku našel v lískovém křoví řezník ze Sokolova. Odesl si ji domů, ale socha se zázračně vrátila zpět do křoví. Proto tam nechal zřídit kapličku, ve které socha stála. Brzy poté vznikla v blízkosti poutního místa vesnice Chlum, poprvé doložena roku 1341. Svého faráře však poutní místo zatím nemělo, spravoval je kynšperský kaplan. Rytíř Jindřich z Reissegrünu zřídil v roce 1383 nadaci, aby mohli v kapli působit dva kněží z řádu křižovníků s červenou hvězdou. Poutnímu místu se nevyhnulo ani husitské řádění, v roce 1429 byl Chlum pobořen a vypálen. Po husitských nepokojích však počet poutníků nadále narůstal a přibývala také zbožná nadání.

K dalšímu rozvoji nejproslulejší svatyně západních Čech přispěl křižovnický velmistr Mikuláš Puchner (1460-1490). Nechal rozšířit kostel, který byl štedře obdarováván poutníky, obec Chlum povýšil na městečko a dovolil dokonce, aby městská pečeť nesla řádový znak. Obyvatele obce osvobodil od roboty a udělil jim i jiná privilegia, která později rozšířil kardinál Harrach, aby se mohli plně věnovat zaopatřování četných poutníků. V roce 1477 udělil papež všem poutníkům, kteří na Chlum přijdou ve dnech Narození Panny Marie, Nalezení sv. Kříže, Vyslání sv. Apoštolů, na velikonoční pondělí a slavnost posvěcení chrámu, neplnomocné odpustky.

Po překonání doby vlivu luteránství na Chebsku a po skončení třicetileté války došlo k dalšímu rozkvětu poutního místa a jeho velkorysé barokní výstavbě, především za velmistra a pražského arcibiskupa Jana Bedřicha hraběte Waldštejna. Zdejší farnost byla roku 1687 povýšena na proboštsství, pro stále rostoucí počet poutníků zde křižovníci vystavěli velký kostel Nanebevzetí Panny Marie, prostorné křížové chodby a budovu proboštsství pro řádové kněze a početné hosty. Rozsáhlou stavbu se podařilo dokončit až počátkem 18. století. Poutníků na Chlum začalo ubývat teprve s příchodem 19. století a nevyužívanou budovu

²³ P. VLČEK – P. SOMMER – D. FOLTÝN, Encyklopedie českých klášterů, s. 247-248; Lorenz SCHREINER, Der Kunst in Eger, Stadt und Land, Langen Müller 1992, s. 95, 117-121, 187, 590; E. ŠAMÁNKOVÁ, Cheb, s. 45, 63-64, 120; Petr BERAN, O řeholních domech v městě Chebu, in: Sborník krajského muzea Karlovarského kraje 2006, Cheb 2007, s. 31-56, zde s. 40-42.

probošství zabralo na dvacet let vojsko pro svůj špitál. S renovací poutního místa započal až velmistr Jestrzabek na konci 19. století.²⁴

3.3 Chebští křižovníci v posledních desetiletích 16. století

Necelých padesát let před příchodem Georga Runnera do Chebu spravoval chebskou komendu Jan Henrici (komturem 1562-1582, chebským děkanem jmenován roku 1573).²⁵ Právě v té době se v Chebu rozšířilo Luterovo učení. Henrici patrně nepatřil k nejoblíbenějším komturům spravujícím zdejší komendu. Byl to člověk, který si svým chováním okolo sebe vytvořil mnoho nepřátel. Dokonce si na něho kdosi stěžoval u arcibiskupa Antonína Bruse z Mohelnice, a tak se dozvídáme, že byl Henrici špatný hospodář, který hýřil tolik, že dával v sázku i své zdraví. Byl hašteřivý a nesnášenlivý, zaobíral se jen směnou peněz. Dokonce mu bylo kladeno za vinu, že katoličtí měšťané kvůli jeho neoblíbenosti spíše podlehli „protestantskému bludu“. Henrici se snažil u arcibiskupa obhájit a prosil ho, aby těmto „nenávisným tlachům“ nevěřil. Stěžoval si také Brusovi na církevní poměry na Chebsku - že většina chebské městské rady je luteránská a neposlušnost katolickému náboženství se šíří i mezi měšťany a poddané, v kraji se objevuje stále více luteránských kazatelů, kteří urážejí papeže, biskupy a katolickou církev vůbec. Roste všeobecné nepřátelství vůči katolíkům, kteří jsou nenáviděni a pronásledováni. Dokonce, když v Chebu vypukl požár, bylo jeho založení připisováno za vinu katolíkům.

Henrici také žaloval arcibiskupovi na vzrůstající se neposlušnost v chebském klášteře klarisek. Zdejší abatyše, Anna Reichlová, prý z návodu příbuzných a bez vědomí ostatních jeptišek opustila klášter. Stalo se to v zimě, asi roku 1567, kdy si pro ni v noci přijela matka v sáních a odvezla si ji domů. Když se na to v klášteře přišlo, byla abatyše sesazena. O sedm let později se za tuto bývalou abatyši Heinrici přimlouval u konzistoře, aby směla zpět do kláštera. Prý těch sedm let od svého útěku prožila cudně a v bázni Boží u své matky a nemůže nyní jinak své svědomí usmířit, než že bude do kláštera znovu milostivě přijata.

Zda konzistoř prosbě komtura Henriciho vyhověla, se bohužel v kopiáři již nenacházelo. O útěku jeptišek z chebského kláštera sv. Kláry se zmiňuje rovněž piarista Jaroslav Schaller, z jehož topografie Stöhr při psaní kroniky také čerpal. Schaller ale popisuje

²⁴ R. ČAPEK, Maria-Kulm; Vladimír VLASÁK, Dějiny obce Chlum svaté Maří, Chlum svaté Maří 2005; J. HRADEC, Zápasy rytířské a nerytířské, s. 57-66; TÝŽ, Chlum sv. Maří v rozkvětu, s. 63-69.

²⁵ O Henricim se dozvídáme prostřednictvím kronikáře Stöhra, protože měl k dispozici komturův kopiář a urbář, který objevil v kostele sv. Bartoloměje. Tyto nalezené dokumenty v kronice cituje, ale dnes jsou již patrně ztracené. A. L. STÖHR, Geschichtsbuch der ritterlichen Kreuzordens, s. 156.

útěk osmi jeptišek i s abatyší v roce 1559, o Anně Reichlové se však nezmiňuje. Stöhr si tuto nesrovnalost vysvětluje tak, že buďto tedy skutečně opustily klášter dvě abatyše po sobě, nebo, vzhledem k tomu, že Henrici znal Annu osobně a omyl je tedy méně pravděpodobný, se spletl Schaller v letopočtu. Každopádně nám tyto události dokládají, v jakém stavu se katolická církev na Chebsku v druhé polovině 16. století octla.

Po komturovi Henricim se správy chebské komendy na pouhý jeden rok (1582/83) ujal Christoph Corvus, kterého ve funkci vystřídal Georg Nosswitzer (komturem 1583–1590). Do období Nosswitzerova komturství spadá návštěva velmistra a arcibiskupa Martina Medka z Mohelnice²⁶ v Chebu. Medek již při nástupu na arcibiskupský stolec trpěl silnou dnou, ale po zdravotní krizi roku 1582 se začal uzdravovat. Aby se více zotavil, pobýval od srpna do října roku 1582 v klášteře Teplá a potom až do Vánoc v Chebu v křižovnické komendě. Protože tou dobou vypukl v Čechách mor, byl Martin Medek v listopadu blízkými i nejvyšším hofmistrem království českého, Ladislavem starším z Lobkovic, přesvědčován, aby na vánoční svátky do Prahy ještě nejezdil.

Protestanté se v Chebu na čas zmocnili dokonce také křižovnického kostela sv. Ducha, arcibiskup Martin se ale osobně ujal zájmů svého řádu, do Chebu se vypravil, chrám jinověrcům odebral a vrátil zpět křižovníkům. V červenci 1589 o tom napsal v dopise komturovi Nosswitzerovi: *„Bůh mi může dosvědčit, jak opravdově a otcovsky jsme s naším i vaším nynějším domem Božím smýšleli. Riskovali jsme pro něj zdraví i naše bezživotí. Osobně jsme jej ve velkém nebezpečí navštívili, z rukou protivníkům odňali a znovu k plodnému působení navrátili.“*²⁷

Kvůli svému velkému pracovnímu vytížení a ohromnému množství korespondence, kterou byl Martin Medek jako arcibiskup a zároveň křižovnický velmistr zaplaven, čekali žadatelé na vyřízení své záležitosti často poněkud déle. V této nepříjemné situaci se ocitl také Nosswitzer. Nattíkráte žádal arcibiskupa, aby opatřil a do Kynšperka poslal kaplana, který by mohl zastoupit tamějšího churavého faráře. Ve třetím dopise arcibiskupovi dal již svou netrpělivost najevo a vyjádřil se poněkud ostřeji. Arcibiskup nakonec poslal do Kynšperka kněze Michala Skulteta a zároveň odpověděl Nosswitzerovi, že jako arcibiskup má spoustu povinností také vůči ostatním duchovním v arcidiecézi, a tak nemůže dost dobře a včas sám všechno postačit. To byl další neblahý důsledek toho, že velmistr řádu byl zároveň arcibiskupem.

²⁶ Klement BOROŮVÝ, Martin Medek, arcibiskup pražský, Praha 1877, s. 3-5, 130, 142-143.

²⁷ Tamtéž, s. 130.

Runnerovým bezprostředním předchůdcem na místě chebského komtura byl v letech 1599-1609 Vavřinec Nigrin. Do roku 1591 studoval v Bologni, kam jej jako nadějného studenta poslal Martin Medek z Mohelnice. Hned po návratu z ciziny se stal generálním převorem křižovníků a roku 1599 přišel jako komtur do Chebu. Své právnické vzdělání využil již roku 1592, kdy císař požadoval, aby křižovníci zvolili velmistrem Zbyňka Berku z Dubé a sliboval za to revers, že v budoucnu nebudou jejich svobody volit si představeného, ani žádné jiné, postulací arcibiskupů dotčeny. Na Nigrinovu radu odpověděli bratři císaři, že takový revers nechtějí, ale žádají, aby se Zbyněk Berka dostavil osobně do pražské komendy. Potom teprve jsou ochotni jej přijmout za velmistra svobodným zvolením, jak se také stalo.

Po Berkově smrti byl pak pro své schopnosti jednohlasně zvolen v dubnu roku 1606 křižovnickým velmistrem právě Vavřinec Nigrin. Jeho volba ale narazila na problém postulace arcibiskupského stolce velmistrem křižovníků, která byla pro arcibiskupa existenční nutností. Řád se sice rozhodl za svého velmistra zvolit Nigrina (a také ho zvolil), ale papežský nuncius a král Rudolf II. chtěli mít příštím arcibiskupem Karla z Lamberka, ačkoli zemští úředníci na něho pohlíželi nepřátelsky jako na cizince. Proto dvorská kancelář odmítala potvrdit notářskou listinu o právoplatnosti Nigrinovy volby velmistrem, kterou hned po jeho zvolení křižovníci sepsali.

Nigrin, toužící stát se arcibiskupem, začal bez vědomí bratří s vládou vyjednávat. Kancléři ústně a později i písemně slíbil, že se bez odporu vzdá velmistrovství, pokud císař jmenuje arcibiskupem někoho jiného, ale žádal za to odškodnění v podobě jiného přijatelného benefícia. Teprve potom, v říjnu 1606, bylo křižovníkům potvrzení o zvolení Nigrina velmistrem vydáno, samozřejmě bez jakékoli zmínky o tajném přípisu, takže Nigrinovo jednání zůstalo řádovým bratřím utajeno. Ještě téhož měsíce byl arcibiskupem jmenován Karel z Lamberka. Namísto toho, aby Nigrin splnil svůj slib a uvolnil Lamberkovi místo velmistra, oznámil dvorní kanceláři, že se úřadu, který mu císař potvrdil, nevzdá, a aby pozdržel jakákoli jednání, odjel na vizitační cestu po křižovnických farách. Císař nehodlal dále čekat a prostřednictvím papežského nuncia Joanna Stephana Ferraria nabídl Nigrinovi místo mistra ve vratislavském konventu.

Nigrin tedy svolal o Hromnicích roku 1607 kapitulu a snad na nátlak bratří mistrovství vratislavské odmítl s tím, že by to byla záležitost příliš složitá a nákladná. Nuncia Nigrinova odpověď urazila a dal mu vědět, že měl jeho nabídku přijmout, protože velmistrem ani arcibiskupem proti vůli císaře stejně nebude. Křižovníkům byla oznámena císařova vůle, aby zvolili Karla z Lamberka, ale ti rázně odmítli. Vláda tedy sáhla k nátlaku a zakázala bratřím

opustit pražský konvent, dokud císařův rozkaz nesplní. Protože by ale takový počet lidí řádový dům dlouho neuživil a křižovníků bylo třeba ve farnostech, k dalšímu jednání došlo již 22. února. Zrušení své volby však křižovníci stále odmítali.

Dvorní kancelář se tedy nakonec rozhodla Nigrina sesadit za urážku císaře, které se snad dopustil při ostřejších jednáních s nunciem právě 22. února a Nigrin byl vsazen do vězení na Strahově. Teprve nyní se uvolili bratři Karla Lamberka postulovat velmistrem a pokorně se u císaře dovolávali alespoň toho, aby napříště nebylo jejich právo na svobodnou volbu nijak rušeno. Nigrin musel prokázat velkou dávku pokory, když po vynuceném postoupení velmistrovské hodnosti Lamberkovi přijal pozvání a osobně se účastnil Lamberkovy konsekrace, která proběhla v říjnu.²⁸

O Vavřinci Nigrinovi jako chebském komturovi se ale mnoho nedozvídáme. Stöhr jej zmiňuje pouze zběžně v souvislosti se sporem o právo střílet zvěř na pozemcích, které patřily komendě.²⁹ Z občasných Runnerových zmínek také víme, že svému nástupci zanechal dluhy. Nic bližšího o tom, v jakém stavu Runner komendu a panství po Henricim přebíral, však říci nemůžeme.

²⁸ Václav BARTŮNĚK, Karel z Lamberka, pražský arcibiskup, in: Časopis Společnosti přátel starožitností českých 51-53, 1943-1945, s. 174-214; TÝŽ, Pražský arcibiskup Karel Lamberk, in: Časopis Společnosti přátel starožitností českých 45, 1937.

²⁹ A. L. STÖHR, Geschichtsbuch der ritterlichen Kreuzordens, s. 159.

4. Komtur Georg Runner

Georg Runner z Chvalšín, v řadě 28. chebský křižovnický komtur, stál v čele komendy od roku 1609 až do své smrti v listopadu 1632. Jeho funkční období tedy zabíralo plných 23 let, což byla, ve srovnání s předešlými i následujícími komtury, doba poměrně dlouhá (pouze tři z jeho předchůdců působili v tomto úřadu déle), a navíc také naplněná mnoha problémy, které s sebou toto neklidné období v hojné míře přinášelo. O tom, jak a s jakým úspěchem se řešení úkolů, vyplývajících z funkce úřadu komtura, Runner ujal, bude řeč v příštích kapitolách. Toho, co se o něm samotném můžeme z pramenů křižovnického archivu dozvědět, však mnoho není, známe v podstatě jen základní životopisná data.

Georg Runner se narodil v jihočeských Chvalšínách roku 1575. Chvalšiny, německy Kalsching, založil patrně Přemysl Otakar II. a obec daroval klášteru Zlatá Koruna. Již roku 1293 se obec označuje jako městečko. Stojí zde kostel zasvěcený sv. Máří Magdaléně, který papež Bonifác IX. v roce 1400 spojil s cisterciáckým klášterem ve Zlaté Koruně a až do roku 1785 jej spravovali kněží z blízkého kláštera. Chvalšiny převážně obývali Češi, pak ale došlo k poněmčení, protože cisterciáci podporovali příchod německého obyvatelstva na svá panství. Během husitských bouří Chvalšiny získal Oldřich z Rožmberka a obec se tak stala součástí rožmberského panství. Až v roce 1601 Petr Vok obec prodal císaři Rudolfovi II.

Runnerovi předkové patrně přišli do Chvalšín z německých oblastí, jak napovídá jeho německé jméno. Otec Georga Runnera, Mathes Runner (psáno také Ronner nebo Rönner), byl v Chvalšínách rychtářem a radním. O Georgově matce Kateřině se kromě jména nic bližšího nedozvídáme. Ve zdejší kostele oba snoubence oddal mladý farář Andreas Härtel v prvním roce svého působení v této farnosti. Hned roku následujícího pokřtil také jejich první dítě, Georga Runnera. Tentýž duchovní, již čtyřiapadesátiletý, pak v roce 1600 dosvědčoval řádný manželský původ, bezúhonný život a pravověrnost diakona Georga Runnera (to znamená, že již měl nižší jáhenské svěcení, nebo ho zrovna dostal).³⁰ Ze září předchozího roku 1599 pochází potvrzení o Runnerově manželském původu, které vydala tamější městská rada.³¹

O tři roky později, 18. května 1603, potvrdil arcibiskup Zbyněk Berka z Dubé Runnera správcem farnosti tachovské při kostele sv. Kříže u Tachova³² a v listopadu 1607 se Runner stal loketským děkanem.³³ Již za dva roky ho Karel z Lamberka jmenoval komturem chebské

³⁰ NA Praha, Ř. Kř., kart. 1218, odd. C, fasc. X, č. 3, „Attestatum o vzácné víře diakona Runnera“, 21. 4. 1600, u notáře v Praze.

³¹ Tamtéž, č. 2, purkmistr a rada města Chvalšiny, 4. 9. 1599.

³² Tamtéž, č. 4, confirmace Georga Runnera k farnosti tachovské, 18. 5. 1603.

³³ Tamtéž, kart. 1219, č. 51, confirmace Georga Runnera loketským děkanem, 8. 11. 1607.

křižovnické komendy, která zůstala po smrti dosavadního komtura Vavřince Nigrina po krátký čas neobsazena. Při této příležitosti požádal v prosinci 1609 arcibiskup opata tepelského kláštera, aby co nejdříve nového komtura v Chebu navštívil a seznámil se s ním, jak zde bylo zvykem.³⁴ V prosinci roku 1627 arcibiskup kardinál Arnošt Harrach jmenoval Runnera jedním z reformačních komisařů v Chebu a komtur se snad také stal vrchním cenzorem knih (dokumenty o tomto pověření však chybí).³⁵

O Runnerově smrti toho příliš nevíme. Kronikář Stöhr uvádí (a odkazuje na dva dokumenty z Runnerova archivu), že zemřel v 57 letech 30. listopadu 1632 v klášteře chebských františkánů, kam se uchýlil po nepokojích za saského vpádu v roce 1631. Tehdy byla komenda několikrát vypleněna a sám komtur zůstal bez prostředků. Nic bližšího o komturově smrti a jejích příčinách se nedozvídáme, ani v jeho korespondenci z posledních měsíců se žádná zmínka o případných zdravotních problémech nenachází. Runnerův poslední dopis pochází z 21. listopadu téhož roku, napsal (nebo nadiktoval) jej tedy pouhých devět dní před smrtí.³⁶ Podle údaje u datace byl ale dopis napsán v Chebu ve špitále, což by znamenalo, že v této době byla komenda opět alespoň částečně obyvatelná. Runner zemřel asi v důsledku nouze a vyčerpání, jak fyzického tak psychického, mohl se také nakazit nějakou nemocí, kterou do města zavlekly vojenské posádky, ale o nějakou vleklou chorobu pravděpodobně nešlo.

Neznáme místo komturova posledního odpočinku a ani nevíme nic o jeho pohřbu. Chebští komturové, Runnerovi předchůdci, byli patrně pohřbíváni v kostele sv. Ducha. Komtur Stöhr ve své kronice popsal náhrobky, které se uvnitř kostela ještě v jeho době nalézaly.³⁷ Poblíž kazatelny ležel velký mramorový náhrobek s kovovým, časem velmi setřeným řádovým znakem. Nápis na něm říkal, že pod ním odpočívá roku 1558 zemřelý komtur Sebastian Horn a vedle něho komtur Václav z Mohelnice (zemřel po dvouletém působení v Chebu roku 1560), bratr arcibiskupa a velmistra Antonína Bruse z Mohelnice. Znak, který byl na náhrobek umístěn, nechal zřídít arcibiskup Martin Medek.³⁸ Zda byli v kostele sv. Ducha pohřbíváni i následující komtuři, tedy rovněž Runner, nemůžeme prokázat ani vyvrátit.

³⁴ NA Praha, ŘKř, kart. 1257, odd. C, fasc. V, č. 34, arcibiskup Karel z Lamberka opatovi v Teplé, 8. 12. 1609.

³⁵ E. ŠAMÁNKOVÁ, Cheb, s. 120.

³⁶ NA Praha, ŘKř, kart. 1220, num. 136, Runner markrabímu Kristiánovi zu Brandenburg, 21. 11. 1632, koncept.

³⁷ A. L. STÖHR, Geschichtsbuch der ritterlichen Kreuzordens, s. 132.

³⁸ Stöhr se zde odvolává na kopiář komtura Johana Henrici (komturem 1562-1582).

Narozdíl od ostatních chebských komturů se nezachoval soupis Runnerovy pozůstalosti, byl-li vůbec nějaký vyhotoven. Je možné, že jednoduše nebylo co sepsovat, nezachoval se ani účet za pohřeb, ani jiná zmínka o něm.

Po Runnerově smrti se komendy ujal Georg Adalbert Christophori z Chebu, který zemřel již ve čtvrtém roce zdejšího působení, na jaře 1636. Tentokrát byl sepsán podrobný inventář komturovy pozůstalosti i s připojeným účtem za pohřeb.³⁹ Vzhledem k tomu, že od doby, kdy v komendě žil Georg Runner, uběhly pouhé čtyři roky, není snad bezúčelné využít tento inventář jako ilustraci prostředí, ve kterém chebští komtuři tehdy pobývali.

Christophori bydlel v jakési horní malé komůrce ve špitále, která plnila zároveň funkci kanceláře. Komtur zde měl stůl se zásuvkou pokrytý tyrkysovým ubrusem, psací pult, tři židle se sedadlem potaženým kůží a malé cestovní lůžko. Stály tady také dvě rohové skříně, jedna prázdná a v té druhé byly uloženy různé komturovy úřední dopisy. Další úřední dokumenty, urbář a sirotčí účty, ležely ve dvou zamčených truhlách. Ze zařízení této místnosti inventář dále zmiňuje konev na vodu s uraženou hubičkou a jednu uzamčenou, ale prázdnou truhličku. Stěny místnosti zdobily mědirytiny a troje jelení paroží.

Vedlejší místnost, kterou komtur také obýval, měla již soukromější charakter. Stála zde bytelná postel, pod kterou byla zásuvka s různými dopisy, jeden mramorový stůl, truhla s policemi, ve kterých také leželo několik dopisů, a žlutě vykládaná almara, obsahující červené a bílé mešní roucho. Kromě toho zde měl komtur také parní lázeň („Schwitz Bath“).

Zřejmě ve stejném podlaží se nacházela velká reprezentativní místnost vybavená dlouhým jídelním stolem se čtrnácti židlemi. Dále tu stály tři malé stolky, z nichž jeden byl vykládaný černou břidlicí, černě potažené křeslo, jednoduchá lavice a malé cestovní lůžko. Na stěnách této místnosti visely obrázky rytíře sv. Jiří a Panny Marie s dítětem v náručí a také několik portrétů zemřelých komturů.

Kromě právě popsaných pokojů inventář souhrnně zmiňuje také „dolní místnosti“, zařízené běžným nábytkem, kde bylo uloženo různé nádobí, prádlo a oblečení, náradí a nástroje. Prostory patrně sloužily hospodářským účelům a nepatřily již ke komturovým soukromým pokojům.

Co se oblečení týče, po komturovi Christophorim zůstal černý plátěný kněžský kabát, kněžský kabát z lehké vlněné tkaniny, černě podšitá kněžská sukně, vlněná nepodšitá kněžská sukně, lehká letní sukně z dvojitého taftu, sváteční kalhoty a kabátec, čapka ze soboliny a sametu, plátěný pás podšitý liščí kůží a dvojce obyčejné hedvábné punčochy (černé a hnědé).

³⁹ NA Praha, ŘKř, kart. 1219, odd. I, fasc. II, č. 6, Inventarium, 6. 5. 1636.

V inventáři najdeme také zmínku o knihách, které ale pro jejich značné množství autoři nesepisovali. Navíc byly hojně rozpůjčovány na různá místa „podle výkazů pánů jezuitů“.

Je pravděpodobné, že podobně, možná i stejně zařízené prostory obýval před komturem Christophorim také Georg Runner. Záleží na tom, do jaké míry bylo vnitřní zařízení komendy poničeno, či odcizeno za vpádu Sasů do Chebu. Tomu, že řádění vojáků nemuselo být až tak katastrofální a k svévolnému ničení nedošlo, nasvědčuje zachování portrétů bývalých chebských komturů. V každém případě můžeme předpokládat, že dobová výbava místností byla obdobná, stejně jako oblečení, které komtur potřeboval.

5. Luteránství na Chebsku a obnovení katolické víry

5.1 Církevní správa na Chebsku a pronikání luteránství

Chebský kraj patřil velmi dlouho k diecézi řezenské, nikoli pod pražské arcibiskupství, což bylo způsobeno až pozdějším připojením Chebska k českým zemím a také tím, že si ještě po dlouhou dobu udrželo výjimečné postavení. Josef II. usiloval o jeho připojení k pražské arcidiecézi, ale narazil na odpor Řezna. Císař František byl (po zániku římskoněmeckého císařství) již v jednání s Řeznem a Římem úspěšnější a Chebsko se konečně v únoru roku 1808 stalo součástí pražské arcidiecéze.⁴⁰ V době, o které budeme mluvit, tedy Chebsko patřilo ještě stále k řezenské diecézi. Z ní byl vyjmut jen špitál křižovníků s červenou hvězdou, což se stalo hned po příchodu řádu do Chebu v roce 1271. Samostatnou farnost ale křižovníci ještě dlouho neměli. Získali ji teprve mnohem později, roku 1790, kdy byl jejich kostel povýšen na druhý farní kostel ve městě s farností o přibližně 2 000 obyvatelích severozápadní části Chebu.⁴¹

Farní správu Chebu, tedy kostel sv. Mikuláše a později také školu, již od 13. století vykonával řád německých rytířů, jehož komenda stála pod tímto farním kostelem, směrem k řece. Za husitských válek zůstal Cheb věrný katolické církvi. Protestantství (hlavně luteránství) se sem začalo šířit za reformace německé. Nespokojenost se starými církevními poměry se projevila počátkem dvacátých let a vyvrcholila roku 1522, kdy skupina nespokojenců vnikla do městské lázně a polévala koupající se mnichy studenou vodou.⁴² První zmínka o protestantském kazateli v Chebu pochází z roku 1530. Rada města tehdy obdržela udání, že ve farnosti působí podezřelý kazatel. Již po roce 1533 přestoupila k luterství Aš, o něco později také sousední Kur-Oberpfalz. V roce 1541 navštívil město Philipp Melanchton a znovu jej městská rada přivítala roku 1552 a 1555. V roce 1552 byl v Aši ustanoven první luteránský kazatel, ale mezi lidem tehdy zavládlo takové rozhořčení, že musel být za rok odvolán.

Roku 1556, po smrti správce chebské farnosti, kterým byl komtur řádu německých rytířů Mikuláš Sachs, nebyl kvůli zadlužení statků ihned jmenován nástupce. Mnozí řádoví kněží již Cheb opustili a ti, kteří zůstali, nebyli pro kazatelskou činnost způsobilí. Farnost tedy zatím spravovali světší kněží a příslušníci chebských klášterů, kteří však na tento úkol sami nestačili. Rozhodujícím pro náboženské poměry ve městě se pak stal rok 1564. Obec si

⁴⁰ Zdeněk BOHÁČ, Vývoj diecézní organizace českých zemí, in: *Traditio et cultus*, Praha 1993, s. 21-35, zde s. 29.

⁴¹ E. ŠAMÁNKOVÁ, Cheb, s. 154.

⁴² Tamtéž, s. 91.

nadále udržovala katolické obřady, ale většina radních již touto dobou přistoupila k luterství. Městský kazatel Gregor Richter o stávající situaci informoval v dopise z 20. května 1564 řezenskou konzistoř.⁴³ Mnoho far, například Skalná, Pomezí nad Ohří, Ostroh, Kynšperk, Redwitz (Marktrechwitz) a další, se již přidalo k luterství. Doslovně Richter ve zprávě uvádí: „*Apoštolové utekli a představený domu německých rytířů a farnosti, laik, je luterán, který se nestydí katolické kněze nazývat nebulones. Církevní statky znesvěcuje a hýří. Troufá si šířit do katolických farností luterství. V Dřenicích u Chebu donutil farníky naučit se augsburskému vyznání. Pokud biskup nezakročí, bude o náboženství v téhle oblasti rozhodnuto. Také celá škola je již luteránská a stěžovat si u městské rady je zbytečné. Všehovšudy touto dobou zbývají jen tři katolické farnosti na Chebsku – Hazlov, Kopanina a Dřenice.*“⁴⁴ Tolik Richterova zpráva.

Teprve na žádost městské rady dosadil roku 1561 zemský komtur německých rytířů jako nového představeného chebské komendy šlechtice z Durynska, Kryštofa z Dacherode. Také on ale již byl luterán. Když seznal, že i velká část obyvatelstva se kloní k luteránství, požádal durynského zemského kumtura Viléma z Holdinghausenu o pomoc. Durinský komtur přijel osobně roku 1564 a s sebou přivedl předního luteránského kazatele, mistra Hieronyma Thilesia z Mühlhausenu. V neděli 19. listopadu 1564 jej nechal kázat ve farním kostele sv. Mikuláše namísto kazatele Andree Döpnera. Thilesia uvedl na kazatelnu Kryštof z Dacherode a rada a všichni přítomní se domnívali, že jde o nového katolického kazatele. Tuto neděli připadla na čtení z bible 24. kapitola z Matoušova evangelia, verš 15-28 „Velké soužení“. Thilesius s velikou učeností vykládal, že takovými hrůzami, popisovanými v evangeliu, jsou papeženci se svými modloslužebnými obřady a úkony.⁴⁵ Kázání mělo veliký úspěch a městské radě bylo předloženo memorandum za Thilesiovo ustanovení novým kazatelem.

O adventu roku 1564 se vypravilo městské poselstvo, složené z purkmistra Kašpara Kramera, Georga Meinla, písaře Wilhelma Keszlera a zlatníka Georga Holdorfera, do Vídně, aby požádalo císaře o povolení nové víry v Chebu. Císař ale své konečné rozhodnutí odložil na dobu, kdy bude v Čechách osobně přítomen. Zatím si mohli chebští ponechat své kazatele, pokud je jmenoval místodržící řádové provincie (baillie) Durynsko (zemský komtur Vilém z Holdinghausenu) se souhlasem zemského mistra v Prusku a řezenského biskupa. Delegace

⁴³ J. B. LEHNER, Beiträge zur Kirchengeschichte, s. 106-107. Lehner zde cituje části zmíněného dopisu, pramen ale blíže neuvádí.

⁴⁴ Tamtéž, s. 106-107.

⁴⁵ A. L. STÖHR, Geschichtsbuch der ritterlichen Kreuzordens, s. 153.

se tedy vrátila začátkem ledna 1565 domů s ustanovením, že farní kostel smí přenechat evangelíkům, ale nebudou nikterak vystupovat proti obyvatelům, kteří vyznávají katolickou víru. Nakonec došlo ke kompromisnímu řešení a kostel sv. Mikuláše mohli používat jak katolíci (od 7 hodin chór), tak evangelíci (po katolících, kostelní loď). Koncem ledna přivedl Vilém z Holdinghausenu do Chebu Jonase Morgensterna, kterého obec přijala jako arcidiakona. V únoru opustil město kazatel Thilesius, oslavován jako reformátor a bohatě obdarován obcí, a na jeho místo jmenoval místodržící provincie Durynsko mistra Jana Pacea. V říjnu roku 1565 se městská rada usnesla přenechat farní kostel jen evangelíkům, zatímco katolíkům pak zůstala pouze malá kaple Navštívení Panny Marie.

Poté, co se o těchto událostech doslechl pražský arcibiskup Antonín Brus z Mohelnice, povolal chebskou radu do Prahy, aby se zodpovídala za trpění „kalvínských nebo zwingliánských sekt“ v Chebu. Poselstvu, které dorazilo do Prahy začátkem dubna 1566, bylo nakonec povoleno si ponechat evangelické kazatele, ale jen luteránského vyznání. Navíc se měli vystříhat jakýchkoli útoků na katolíky. Tento slib ale Chebané zřejmě nedodržovali a katolíci si museli neustále na chování protestantských spoluměšťanů stěžovat. Až na prosbu řezenského biskupa Davida z Burgstallu a přímluvu pražského arcibiskupa vydal konečně císař Maxmilián v srpnu 1572 mandát, ve kterém přikazoval, aby Chebané nečinili výtržnosti proti svému nadřízenému, řezenskému biskupovi, a drželi se jen toho, co jim bylo dříve povoleno. Doslechl se totiž, že své dříve získané výsady, užívat ve farním kostele jeden oltář pro své nové vyznání, zneužívají. Duchovní osoby ze čtyř chebských klášterů vzal císař pod svou ochranu, pod hrozbou pokuty nesměli být katolíci nijak omezováni a rušení při vykonávání svých obřadů.⁴⁶

Chebští katolíci císařův mandát oslavovali jako své velké vítězství. Generální vikář počítal s tím, že pokud Chebané neuposlechnou císařova rozkazu, vyšle z Řezna do Chebu poselstvo, aby na situaci osobně dohlédlo. Přesto k císaři dorazily další stížnosti chebských katolíků, a tak skutečně rozkázal vyslat do Chebu komisi a jejím sestavením pověřil řezenského biskupa Davida.⁴⁷ Úkolem komise bylo získat zpět farní kostel a dosadit katolické kněze. Do Chebu přijeli komisaři koncem ledna 1573 a doručili purkmistru Wassermannovi požadavky, jejichž splnění měli radní projednat.

Po krátkém jednání s komisaři chebská rada popřela, že by byli katolíci ve městě jakkoli utlačováni a žádala, aby jim komisaři sdělili jména těch, kdo poslední stížnost podali.

⁴⁶ Tamtéž, s. 111.

⁴⁷ Tamtéž, s. 112-113.

Komise nezaznamenala ani žádné škody na kostelích a oltářích. Dům německých rytířů, kteří měli spravovat chebskou farnost, neměl komtura a spravoval jej pouze nějaký luteránský měšťan. Komise tedy zřídila nový děkanát a děkanem jmenovala Jana Henrici, tehdejšího komtura špitálu křížovníků s červenou hvězdou. Jeho jmenování proběhlo za přítomnosti dominikánského převora, františkánského představeného a dvou kaplanů, Martina Korndörffera (kaplan v katolické kapli Navštívení Panny Marie, ještě o něm uslyšíme) a Thomase Zimmerhansa (kaplan v kostele klarisek, sv. Kláře).

Město se snažilo ospravedlnit své jednání v březnu 1573 listem adresovaným biskupovi.⁴⁸ Jmenování kazatelů augsburské konfese vysvětlovalo nedostatkem kněží katolických. Místodržící provincie Durynsko podle radních přivedl luteránského kazatele, aniž se koho zeptal. Protože si ale tento kazatel získal široké posluchačstvo, nešlo jej prý již sesadit. Ačkoli od císaře dostali povolení používat jen jeden oltář ve farním kostele, bylo potřeba pro tak veliký zájem věřících zabrat kostel celý. Katolíkům, kterých již zbývalo tou dobou jen málo, poskytovaly dost prostoru klášterní kostely a kostel špitální a nikdo z nich si prý u městské rady nestěžoval. Biskup však v odpovědi poukázal na skutečnost, že již devět let si Chebané na své duchovní nestěžovali a o kněze nežádali. Tvrdit, že místodržící dosadil luteránského kazatele vlastně proti vůli města, je směšné, zabránění farního kostela bylo neoprávněné. Biskup pak poslal radě ještě další dopisy, na které rada zprvu neodpovídala. Nakonec koncem roku slíbila, že až císař jejich vyznání povolí, zahájí znovu s biskupem jednání o tom, jak konfliktům s katolíky předcházet.

Řezenský biskup zamýšlel vypravit do Chebu další poselstvo a křížovnícký komtur již dostal od arcibiskupa písemný příkaz, aby byl deputaci k službám, k vyslání deputace ale nakonec nedošlo. Císař, mající právě dost starostí s tureckým nebezpečím, si netroufal za těchto okolností riskovat ještě další konflikt uvnitř státu, takže všechny naděje na rekatolizaci Chebu byly na nějaký čas pohřbeny. O něco později město oficiálně získalo také dům německých rytířů a s ním mu padla do rukou správa celé chebské farnosti.

Chebsko tedy bylo v podstatě protestantské, ačkoli jeho obyvatelům nikdy oficiálně nové vyznání povoleno nebylo. Chebané získávali vždy jen dočasné ústupky a povolení, která však stále a vlastně beztretně překračovali. Panovník i katolická církev byli sice se zdejší situací více či méně seznámeni, prozatím ale nedisponovali prostředky k nastolení pořádku. Rudolfův Majestát, zaručující náboženskou svobodu v Čechách a oslavovaný proto českými stavy jako veliký úspěch, byl pro Chebany spíše zklamáním. Vzhledem k jejich výlučnému

⁴⁸ Tamtéž, s. 114.

politickému postavení v rámci českých zemí je totiž majestát nezahrnoval. Usilovali proto během celého následujícího roku po vydání majestátu o dodatečné svolení k volnému vykonávání jejich konfese, ale bez úspěchu.⁴⁹

Formální nelegitimita luteránského vyznání snad alespoň částečně napomohla k zachování posledních katolických ostrůvků na Chebsku – řádových institucí a jejich farností. Právě mezi ně patřily farnosti křižovníků s červenou hvězdou. Stávaly se však často terčem útoků luteránských obyvatel, ať už šlechticů, měšťanů, nebo i těch nejprostších. Takové výpady byly mnohdy motivovány ekonomicky (většinou snaha protestantských vrchností zmocnit se správy církevních statků), někdy ale šlo pouze o provokace a snahy zesměšnit katolické obřady. Příkladů takových konfliktů je možno uvést několik.

5.2 Neshody křižovnického komtura s chebskými luterány

V roce 1616 se rozhodli luteránští měšťané z Chebu postavit na hřbitově před Horní branou kostel Nejsvětější Trojice. Budovali na obecní náklady a nutili také katolické poddané křižovníků s červenou hvězdou, aby na stavbu přispěli – měli vozit kameny. Runner svým poddaným jakoukoli účast na takové akci zakázal. Adam Bodensteiner, městský radní, na svém požadavku trval a obhajoval ho v dopise zaslaném Runnerovi (27. září 1616). Uváděl, že na hřbitově, kde měl být kostel postaven, jsou hroby jak protestantských měšťanů, tak katolických. Dosud vedle sebe žili lidé augšpurského i katolického vyznání ve svornosti. Měli by také společně pečovat o kostely, a proto chebská rada ze svého požadavku nesleví, dokud špitální poddaní určené fůry kamení nedovezou.⁵⁰ Časem přibyla ze strany města i výhrůžka vězněním pro ty, kteří se jejich rozkazu nepodvolí.⁵¹ Z toho je dobře patrné, jak nelehká byla pozice prostých katolických obyvatel, kteří se zde octli mezi dvěma mlýnskými kameny. Myšlenka o vzájemné spolupráci příslušníků obou vyznání byla sice hezká, otázkou ale zůstává, zda by se mohla v praxi osvědčit, zda by také luteránští obyvatelé byli ochotni přispívat například na opravu křižovnického kostela, kterou v té době již skutečně potřeboval.

Ošklivou nepříjemnost ztropily v roce 1619 dvě služební chebského purkmistra Alexandra Pachelbela, zapřísáhlého luterána, který později z náboženských důvodů emigroval. Při bohoslužbě v křižovnickém kostele sv. Ducha, kterou vedl komtur Runner, obřad hrubě narušovaly a zesměšňovaly. Při samotném proměňování vykřikovaly prý „hoc, hoc dich nichts“ a chrochtaly jako prasata, čímž patrně vyjadřovaly svůj a vůbec všeobecně

⁴⁹ J. B. LEHNER, Beiträge zur Kirchengeschichte, s.122.

⁵⁰ NA Praha, ŘKř, kart. 1222, odd. L, fasc. II, č. 4, Adam Bodensteiner Runnerovi, 27. 9. 1616.

⁵¹ A. L. STÖHR, Geschichtsbuch der ritterlichen Kreuzordens, s. 155.

protestantský odpor vůči transsubstanciaci, takže musely být z kostela vyvedeny. Komtur si následně na chování obou služek Pachelbelovi stěžoval a žádal jejich potrestání, jinak hrozil odvolat se rovnou k císaři.⁵²

Nepříjemnosti pokračovaly i v dalších letech. Ještě v roce 1626, kdy již začínala katolická reformace Chebu, nechala chebská rada postavit na pozemku náležejícím komendě, přímo u mostu přes Ohři, dřevěný domek, který se svou stěnou opíral o křížovnickou kapli sv. Václava. V něm byl ubytován strážný – asi hlídač Mostní brány. Rada ale ke stavbě nedostala od komtura žádné povolení, navíc na inkriminovaném místě mívali do roku 1311 křížovníci hřbitov. Přes Runnerovy protesty i protesty jeho nástupců se podařilo domek odstranit až v roce 1695.⁵³

Jednu starost ale protestanté Runnerovi způsobili, aniž by to byli sami zamýšleli. Když z farního kostela sv. Mikuláše v říjnu roku 1565 vyhnali katolické duchovní (za odstupné 100 zlatých), přišel o své živobytí zdejší kněz Martin Korndörffer. Ještě nějaký čas sice kázal v kapli Navštívení Panny Marie, kterou katolíci užívali místo farního kostela, ale odtud byl brzy vyhnán také. Korndörffera se tehdy ujali křížovníci a přijali ho jako svého kaplana. Když se velmistr a pražský arcibiskup Martin Medek z Mohelnice doslechl o jeho osudech, vydal 15. listopadu 1582 nařízení, kterým chebské komtury pověřil kaplana, odměnou za jeho zásluhy a věrnost katolické církvi, doživotně zaopatřit. Jeho pravidelný roční příjem měl obnášet na každý kvartál 5 zlatých, ročně 4 sáhy dřeva, každý den jídlo a pití a k tomu přiděl mouky.⁵⁴

Z dochovaných dokumentů z let 1610-1613 v Runnerově archivu ale vysvítá, že ze zasloužilého kaplana se vyklubal kverulant a notorický písař stížností. Jakékoli zpoždění ve vyplácení slíbených dávek hlásil velmistřovi, aniž by projevoval nějaké pochopení pro momentální komturovu finanční tíseň (tou dobou špitál zaopatřoval 36 špitálníků). Přitom sám Korndörffer na tom dle všeho tak špatně nebyl – kromě dávek od křížovníků dostával ještě od městské rady roční příspěvek ve výši 30 zlatých, dokonce si mohl vydržovat i služku. A jako světský kněz, který ke křížovnickému řádu nepatřil, měl být placen také z Řezna.⁵⁵ Přesto si u velmistra stěžoval, kromě zdržení čtvrtletní platby, na nedobrá jídla, tvrdý chléb

⁵² Tamtéž.

⁵³ Tamtéž, s. 120; NA Praha, ŘKř, kart. 1222, odd. E, fasc. II, num. 358, Runner purkmistrovi Chebu, listopad 1626.

⁵⁴ Tamtéž, kart. 1219, odd. L, fasc. II, č. 3, příkaz Martina Medka z Mohelnice, 15. 11. 1582.

⁵⁵ Spadal totiž do správy řezenské diecéze, ze které byli vyjmuti pouze zdejší křížovníci, kteří patřili k aribiskupství pražskému.

a podobně. Pražský velmistr potom Runnera za takové špatné zacházení se starým kaplanem pokáral.

Runnera kaplanova nevděčnost překvapila a rozhodl se uvést věci na pravou míru. Arcibiskupu Lohelovi napsal, že Korndörffer si tak špatně vůbec nestojí, když dostává plat i od města. Jídlo má stejné jako všichni ostatní v komendě, z nichž si ještě nikdo nestěžoval, dokonce dostává maso i v postní době, protože je už starý a z ryby se mu dělá špatně. Navíc to všechno dostává vlastně zadarmo, protože vzhledem ke svému věku funkci kaplana už dávno zastávat nemůže. S ohledem na dobrodiní, kterého se mu od křížovníků taková léta dostává, by mohl mít pochopení pro Runnerovu momentální finanční tíseň a se svými požadavky počkat (viz příloha č. 2). Na podzim roku 1612 začalo vše utíchat, Runner kaplanovi nic dlužen nezůstal a v roce 1613 se záležitost vytratila docela (možná starý kaplan zemřel).⁵⁶

5.3 Boje o Chlum sv. Máří

K opravdu vážným střetům křížovníků s luteránskou vrchností docházelo na oblíbeném mariánském poutním místě spravovaném křížovníky, na Chlumu sv. Máří. Útok byl patrně motivován ekonomickými zájmy okolních vrchností. Snad nejvíce nepříjemností způsoboval loketský hejtman Niklas Stolz, jehož iniciativa stále narůstala, až přerostla v agresi a vyvrcholila v říjnu 1618 násilným zajištěním tehdejšího faráře na Chlumu, křížovníka Matouše Pantaleona Serraria. Pokud ale chceme odhalit kořeny konfliktu, musíme se vrátit více do minulosti.

Aby křížovníci za luteránských nepokojů zajistili bezpečnost poutního místa, rozhodla 22. června roku 1554 generální kapitula řádu, v čele s tehdejším velmistrem Antonínem Brusem z Mohelnice, že chebský komtur bude dohlížet na řádové bratry v celém loketském kraji a také oni se na něj v případě potřeby mají obracet. Pro kostel na Chlumu byli navíc přímo ustanoveni jeho zvláštní ochránci, a to chebský komtur, farář na Chlumu, loketský děkan a farář v Kynšperku. Takové opatření se skutečně ukázalo jako opodstatněné. Okolní šlechtici, vesměs již luteránští, neustále usilovali o ovládnutí poutního místa, aby mohli dosadit své kazatele a v neposlední řadě aby pro sebe získali farní obročí – kostelní pozemky a několik poddaných, od kterých přijímal chlumský farář desátek a menší roboty. Trnem v oku se luteránským pánům staly také obětiny a dary, které s sebou na Chlum přinášeli

⁵⁶ A. L. STÖHR, *Geschichtsbuch der ritterlichen Kreuzordens*, s. 154; J. B. LEHNER, *Beiträge zur Kirchengeschichte*, s. 105, 106; NA Praha, ŘKř, kart. 1264, odd. L, fasc. I, č. 1-24; Tamtéž, kart. 1219, odd. L, fasc. II, č. 3.

poutníci (potravin, vosk, plátno, šperky, peníze i dobytek) a které měly sloužit k hmotnému zajištění kostela. Farář býval v této souvislosti často obviňován, že si ponechává nejen jídlo (které bylo po právu určeno jemu), ale také ostatní dary. Protestantští pánové tedy chtěli ustanovit vlastního správce záduší, který by na vše dohlížel.⁵⁷

Komtur z Chebu, Johan Henrici, a kynšperský farář Nosswitzer, se svého úkolu ochránců poutního místa ujali svědomitě a roku 1573 prosadili odvolání tehdejšího, ne právě vzorného faráře na Chlumu, Jakuba Leibschmitzera, který svým chováním a rozmařilým hospodařením vyvolával pohoršení, čímž poskytl záminku luteránským pánům, aby se domáhali práva dosadit do farního kostela na Chlumu svého kazatele. Ten v kostele (nebo alespoň ve vedlejší kapli Tří králů) pro ně měl sloužit evangelické bohoslužby. Včasným odvoláním Leibschmitzera a dosazením nového faráře Jakuba Bessera se však podařilo tlaku luteránů odolat.

Ani nástupce Bessera, Petr Graff, neměl lehkou pozici. Musel čelit především nátlaku ze strany luteránského šlechtice Niklase Stolze von Simmersdorf na Habspirku a Schäben, hejtmana Loketského kraje. Stolz poslal velmistrovovi do Prahy celou knihu žalob, ve které si na Graffa stěžoval. Prý neslouží mše, nekáže a vše nechává pustnout. Graff se za pomoci svědků hájil, že své povinnosti nezanedbává, dokonce že také zastupoval sedm neděl faráře v Kynšperku. Hospodářství farnosti prý převzal ve velmi bídém stavu, ovšem snaží se vše napravit, přičemž sám trpí nedostatkem. Dokonce odmítl přání velmistra řádu Karla z Lamberka, aby si vzal kvůli českým poutníkům na Chlum k ruce kaplana, který mluví česky, protože sám se z výtěžku obročí sotva uživí. Obhajoval se i tím, že českých procesí není zase tolik a o zpověď zatím nikdo nežádal. Na chování Niklase Stolze, který s podporou dalších šlechticů usiloval získat patronátní právo na Chlumu, si roku 1595 Graff stěžoval chebskému komturovi Vavřinci Nigrinovi.⁵⁸

Situace křižovnických farností skutečně nebyla lehká, protože v celém kraji zůstaly od sedmdesátých let 16. století zcela katolické právě jen Chlum sv. Máří a Kynšperk.⁵⁹ Ale ještě v březnu roku 1615 navrhoval Runner v dopise svému velmistrovovi z 11. listopadu křižovnické faráře jak pro Chlum a Kynšperk, tak pro Loket a Tachov. V Tachově šlo spíše o přimluvu, aby zde byl ponechán stávající farář Sebastian, který měl patrně poměr se svou kuchařkou. Avšak farářovy zásluhy, kvalifikovanost a schopnost odolávat tlaku protestantů, i upřímná lítost a včasná náprava, mu místo zachránily. Pro faru na Chlumu Runner navrhl Matouše

⁵⁷ J. HRADEC, Zápas rytířské a nerytířské, s. 60.

⁵⁸ Tamtéž, s. 61; A. L. STÖHR, Geschichtsbuch der ritterlichen Kreuzordens, s. 157.

⁵⁹ R. ČAPEK, Maria-Kulm, s. 12-13.

Pantaleona Serraria, dosavadního děkana v Lokti. Na jeho místo pak jmenoval Petra Lohemanna. Do kynšperské farnosti Runner doporučil Johana Wagnera, dosavadního kaplana v Obilné (Kornau).⁶⁰ Johan Wagner byl následně od roku 1621 farářem a děkanem v Lokti a Runner mu měl podle přání pražského arcibiskupství být v případě potřeby nápomocen. Wagnera však musel arcibiskup ještě téhož roku napomínat, protože se opíjel.⁶¹

Vraťme se nyní ke zmiňovanému zajetí chlumského faráře Matouše Pantaleona Serraria Niklasem Stolzem, které se událo ve třetím roce Serrariova působení na Chlumu, tedy roku 1618. K prvnímu střetnutí Serraria a Stolze, o kterém se dozvídáme, došlo 2. ledna.⁶² Tehdy měl Stolz v přítomnosti kynšperského faráře Johanna Wagnera nějakými nemístnými řečmi Serraria hrubě urazit, ba dokonce jej chtěl udeřit přes hlavu taseným kordem. Serrarius si urážku nenechal líbit, šlechtici kord vyrazil, zlomil vejpůl a hodil mu jej pod nohy. To samozřejmě způsobilo velký rozruch a ještě prohloubilo nepřátelství luteránské šlechty vůči faráři. Runner, aby situaci v kraji uklidnil, navrhl arcibiskupovi a velmistru řádu Janu Lohelovi Serraria pro jistotu přeložit na jinou faru, což se ale nakonec neuskutečnilo.

Vše vyvrcholilo v říjnu téhož roku. Ve svém stížném memoriálu z 5. listopadu 1618 popisuje událost pražským direktorům Niklas Söldtner, pražský řádový převor, který byl o celé věci Runnerem informován. V noci ze 4. na 5. října vtrhl na chlumskou faru Stolz s více než stem ozbrojených venkovanů i urozených pánů,⁶³ faráře přímo „z postele vzali“, nasadili mu pouta a odvěkli ho do vězení na Lokti, kde byl dva týdny držen v těžkém žaláři. Jeho majetek na faře zcizili.⁶⁴ Z těžkého žaláře byl Serrarius na rozkaz pražského direktoria převezen a dále držen v zajetí na loketském děkanství.⁶⁵ Jak si Serrarius stěžoval ve zprávě Runnerovi ze 14. listopadu, Stolz mu jako podmínku jeho propuštění předložil k podepsání revers, ve kterém měl farář doznat, že u něho Stolz na faře v noci našel kuchařku. To Serrarius označil za hroznou křivdu a pomluvu a něco takového podepsat odmítl.⁶⁶ Začalo zdoluhavé vyjednávání, kterého se ujal komtur Runner a pražský převor Söldtner, jenž komunikoval přímo s direktory a zemskými rady tří nekatolických stavů.

⁶⁰ NA Praha, ŘKř, kart. 1222, odd. E, fasc. VI, č.9, Runner velmistřovi, 4. 3. 1615.

⁶¹ Jaroslav FIALA, Rekatolizace Loketska, in: Sborník muzea Karlovarského kraje 16/2008, s. 27-93, zde s. 46, 60.

⁶² R. ČAPEK, Maria-Kulm, s. 13; J. HRADEC, Zápasy rytířské a nerytířské, s. 61.

⁶³ Jmenovaní jsou tři bratři Perglerové – Matouš, pán na Lüttengrün, Hans, pán na Gatzengrün a Wolf Albrecht, pán na Leibitsch.

⁶⁴ NA Praha, ŘKř, kart. 1225, odd. D, fasc. VIII, č. 15, převor Söldtner direktorům, 5. 11. 1618.

⁶⁵ J. HRADEC, Zápasy rytířské a nerytířské, s. 61.

⁶⁶ NA Praha, ŘKř, kart. 1225, fasc. VIII, č. 18 F, Matouš Pantaleon Serrarius Runnerovi, 14. 11. 1618.

Koncem října požádal Söldtner Runnera, aby ho přesně informoval o průběhu událostí a slíbil, že se bude za zajatého faráře přimlouvát u direktorů a vůbec dělat vše, co bude v jeho silách.⁶⁷ O pár dní později se ještě Runner, který reagoval na informaci od zatčeného Serraria, pokusil jednat s radou města Lokte, zda by faráře propustili proti zaplacení částky 15 zlatých 50 krejcarů, což měly být výdaje za jeho zatčení.⁶⁸ To vše bez úspěchu. Následovala již zmíněná Söldtnerova zpráva direktorům, ve které převor žádal, aby byl Stolzovi doručen jasný příkaz Serraria propustit, a navíc zdůraznil svůj ústupek zcizený majetek z chlumské fary nevymáhat zpět. Ani to nebylo nic platné. Nařízení direktoria k propuštění faráře bylo sice vydáno a někdy v polovině listopadu Stolzovi na Habspirk doručeno a také na Chlumu veřejně vyvěšeno, ale bez výsledku.⁶⁹ Direktorium rozkaz opakovalo ještě v polovině prosince a tentokrát alespoň vydal Stolz potvrzení (22. prosince), že nařízení skutečně obdržel.⁷⁰

Tento dílčí úspěch spolu s blížícími se vánočními svátky vzbuzoval u vězněného kněze a jeho řádových bratrů naději na brzké propuštění, která se blížila jistotě. Jak Serrarius, tak Runner očekávali propuštění s každou hodinou. Přesto bylo potřeba vyřešit problém, kdo zaopatrí chlumské farníky v případě, že by jejich kněz přeci jen propuštěn nebyl. Ještě na konci listopadu si Serrarius Runnerovi stěžoval, že Stolz všechna jednání maří, podporován v tom zdejšími pány, a jestliže farníci na Vánoce zůstanou bez bohoslužeb, bude to jen Stolzova chyba.⁷¹ Protože si byli křížovníci Serrariovým propuštěním do Vánoc téměř jisti, otázku zaopatření Chlumu začali řešit až ve druhé polovině prosince.

Dne 21. prosince Runner obdržel list od chlumské obce, která si stěžovala na faráře ze Steinu, který se měl o farnost po dobu Serrariovy nepřítomnosti postarat. Kostel na Chlumu prý však zamkl, klíče předal do úschovy správci zdejší školy, aby do kostela nikdo nemohl, a zase odcestoval zpět do Steinu. Prý je to člověk ještě dost mladý a jeho fara je příliš veliká. Obec proto Runnera žádala, aby se obrátil s prosbou na Stolze a direktorium, zda by faráře na Chlumu mohl zastupovat Hanss Wagner, farář z Kynšperka. Ten je prý ochoten vzít tento úkol na sebe v případě, že se ho nechce ujmout sám Runner.⁷² Ve stejný den, kdy Stolz vydal zmíněné potvrzení, že rozkaz obdržel, mu Runner odeslal další uctívou prosbu o farářovo

⁶⁷ Tamtéž, fasc. VIII, č. 13 B, převor Söldtner Runnerovi, 23. 10. 1618.

⁶⁸ Tamtéž, fasc. VIII, č. 14 C, Runner radě města Loket, 26. 10. 1618.

⁶⁹ Tamtéž, fasc. VIII, č. 21 J, Runner převoru Söldtnerovi, 18. 11. 1618; Tamtéž, odd. K, fasc. VIII, převor Söldtner Runnerovi, 6. 11. 1618.

⁷⁰ Tamtéž, fasc. VIII, č. 26 P, Niclas Stolz místodržitelství, 22. 12. 1618.

⁷¹ Tamtéž, fasc. VIII, č. 23 M, Serrarius Runnerovi, 29. 11. 1618.

⁷² Tamtéž, fasc. VIII, č. 25 O, rada obce Chlum Runnerovi, 21. 12. 1618.

propuštění, protože farář ze Steinu odmítl Serraria o Vánocích na Chlumu zastupovat a byl by hřích nechat farníky na svátky bez kazatele.⁷³ Všechny prosby se ale minuly účinkem.

Problémem, který zaujímal ve vzájemné korespondenci všech tří křižovníků významné místo a zároveň vyjednávání s direktory a Stolzem ztěžoval, byla otázka finanční. Jak v dopisech Runnera, tak převora Söldtnera se již od samého začátku objevují stížnosti na nedostatek finančních prostředků pro vedení korespondence a služby s ní související. Přestože farář Serrarius na počátku sliboval, že na svou záležitost vynaložené náklady oběma řádovým bratrům uhradí,⁷⁴ velmi brzy se sám octl bez prostředků a těsně před Vánoci musel převora žádat o finanční podporu.⁷⁵ Nepočítal s tím, že jeho věznění a vyjednávání potrvá tak dlouho, a navíc doufal, že mu z fary na Chlumu budou zaslány pravidelné dávky. Převor si zase stěžoval, že se mu nescházejí daně a dlužníci neplatí. Navíc také vypukl na sv. Martina (11. listopadu) v křižovnickém pivovaře v Praze požár, který se rozšířil i na střechu budov vedlejšího konventu a nebyť včasného zásahu, byl by způsobil ještě mnohem větší škody.⁷⁶

Zde bohužel doklady o průběhu Serrariovy záležitosti v Runnerově archivu končí, výsledek sporu ale známe. Serrarius se svobody dočkal až po dvou letech, až po vydání císařského nařízení v roce 1620. Na jeho místo Stolz mezitím dosadil svého luteránského kazatele Johanna Pfreschnera, který ale ještě v únoru roku 1619 i se svou manželkou Chlum opustil, protože se mu nepodařilo nikoho z chlumských k luteránství přimět. Po jeho odchodu zůstala fara prázdná. Po potlačení stavovského povstání stihl bratry Perglery trest v podobě pokuty 1 400 zlatých rýnských, která měla být náhradou za farářovi odcizený a zničený majetek. Niklas Stolz byl předvolán do Prahy, aby se ze svých činů zodpovídal před císařským soudem, kde byl také zbaven statků kvůli účasti na povstání, a zanedlouho zemřel ve vězení na zámku v Perglasu. Stejně jako Serrarius byl v roce 1619 uvězněn také kynšperský farář Hanss Wagner, o jeho osudu ale v Runnerových písemnostech zmínka nebyla.⁷⁷

Všem nepříjemnostem na Chlumu však ještě konec nebyl. Bartholomeus Brunner, který převzal statky Niklase Stolze, vyprovokoval z nepřátelství k dalšímu chlumskému faráři, Zikmundu Reiterovi, o svatodušních svátcích na Chlumu výtržnosti, které skončily bitkou a „vítězstvím“ zdejšího faráře. Klid se na Chlumu rozhostil tehdy, kdy Brunnera vystřídal Binago, v krátké době již třetí majitel Stolzových statků, který, sám katolík a ctitel

⁷³ Tamtéž, fasc. VIII, č. 28 R, Runner Serrariovi, 22. 12. 1618.

⁷⁴ Tamtéž, fasc. VIII, č. 18 F, Serrarius Runnerovi, 14. 11. 1618.

⁷⁵ Tamtéž, fasc. VIII, č. 27 Q, Serrarius Runnerovi, 22. 12. 1618.

⁷⁶ Tamtéž, fasc. VIII, č. 17 H, převor Söldtner Runnerovi, 12. 11. 1618.

⁷⁷ J. HRADEC, Zápas rytířské a nerytířské, s. 61-62.

Panny Marie, svým lidem jakékoli výtržnosti zakázal. Ve čtyřicátých letech měly statky Perglass a Schäben již nového majitele, Itala Pirovana. Byl to člověk velmi výstřední a k farářům na Chlumu nepřátelský, neustále usiloval o všechna práva na poutní místo – podací právo na Chlumu, právo ochrany kostela, soudní i hrdelní právo. Odvolával se na bývalého perglasského a schäbenského pána Kašpara Bellwitze, který těchto práv nabyl roku 1604 a nechal je zapsat do desek zemských. Podle církevních zákonů ale tento zápis neplatil a sám Rudolf II. jej ještě téhož roku zrušil. Různé výtržnosti a provokace ze strany Pirovana však pokračovaly až do počátku osmdesátých let, kdy konečně nadobro ustaly.⁷⁸

5.4 Ohlas povstání českých stavů v Chebu a důsledky jeho porážky

Dne 23. května roku 1618 došlo v Praze k defenestraci a vypuklo povstání českých stavů. Město Cheb z počátku výzvy, aby se k povstání také připojilo, odmítalo, protože ze strany císaře jeho obyvatelé dosud nezakusili žádný náboženský útlak, ale naopak spíše shovívavost. Nakonec však výzvám povstalců neodolali, nepřidali se na stranu katolického krále Ferdinanda, ale podpořili kurfiřta Fridricha. Městská rada pak za Fridrichem vyslala deputaci, která ho zastihla 24. října ve Valdsasích a slavnostně jej doprovodila na území českého státu. Jako českému králi mu chebští složili hold 27. dubna 1620.

U komtura Runnera našel v té době útočiště pražský arcibiskup a křižovnický velmistr Jan Lohel. Právě on nechal zapečetit kostel v Hrobech, který si tamní protestanté bez povolení postavili, a pod hrozbou pohnání před soud je přiměl kostel zbořit. Tímto činem proti sobě popudil nekatolické pány. Hned den po defenestraci místodržících na Pražském hradě, 24. května 1618, vtrhl ozbrojený lid na Strahov (kde Lohel jako premonstrátský opat pobýval)⁷⁹ a pátral po Lohelovi i po strahovském převorovi Kašparovi z Questenberka. Oba ale Strahov včas opustili. Questenberk uprchl přes Teplou do premonstrátského kláštera Windberg v Bavorsku. Lohel požádal o pomoc řezenského biskupa Wolfganga, který uprchlíka ochotně přijal.⁸⁰ Cestou do Řezna se Lohel zastavil v Chomutově a Teplé, odkud uprchl před stavovským vojskem do Chebu, kde mu Runner poskytl dočasné přístřeší. Na rozkaz direktorů ho ale chebský magistrát z města vypověděl a Lohel pokračoval v cestě do Řezna, odkud po nějakém čase odcestoval k císaři do Vídně a později také pobýval

⁷⁸ Tamtéž, s. 62-66.

⁷⁹ V. ONDRÁČEK, Bl. Jan Lohel. Lohel tedy zastával 3 úřady zároveň (strahovský opat, velmistr křižovníků s červenou hvězdou a pražský arcibiskup).

⁸⁰ J. B. LEHNER, Beiträge zur Kirchengeschichte, s. 122.

v cisterciáckém klášteře v Neuburgu ve Štýrsku. Do Prahy se, stejně jako Questenberk, vrátil hned po vítězství katolických vojsk na Bílé Hoře.

Patrně někdy během těchto událostí se Runner seznámil s Kašparem z Questenberka. Ze vzájemné korespondence obou prelátů se v křižovnickém archivu zachovalo několik dopisů z let 1626 a 1627, psaných Questenberkovým vypsáním rukopisem, ve kterých jako reformační komisař komtura v jeho těžké práci podporoval a napomínal.⁸¹ Questenberk během svého působení ve funkci opata na Strahově napsal neuvěřitelné množství listů „svým synům“ premonstrátům, kteří byli v době nedostatku kněžstva aktivně zapojeni do farní správy. Questenberk to pocíval jako velké nebezpečí pro řád, sám se vyjádřil v tom smyslu, že farnosti jsou jeho zhoubou. Protože ale nebylo vyhnutí, určil alespoň přísné směrnice, kterými se premonstráti v pastorační službě museli řídit, a aby za těchto podmínek upevnil řádové společenství, pilně si se všemi dopisoval, udílel jim rady i napomenutí a vyžadoval také od nich včasné a podrobné informace.⁸² Podobným způsobem zřejmě komunikoval i s reformačními komisaři v jednotlivých krajích a také s Runnerem, který byl rovněž reformačním komisařem jmenován, jak se zmíníme dále.

Po bitvě na Bílé hoře se na konci roku 1620 Chebané poddali saskému kurfiřtu Janu Jindřichu, kterého císař jmenoval svým komisařem, aby dohlédl na pořádek v kraji. Kurfiřt slíbil, že se zasadí získat pro Cheb císařovo odpuštění a potvrzení starých privilegií a také svobodné vykonávání luteránského náboženství.

Na opakovanou žádost chebských měšťanů a přímluvu jejich ochránce skutečně Chebané obdrželi v květnu 1623 a v červnu 1625 císařské dekrety, ve kterých jim císař odpustil a svobody potvrdil, zdůraznil však, že mají zůstat poslušni saskému kurfiřtu.⁸³ Během následujících dvou let byla městská rada císařem stanovenou komisí vyslýchána kvůli tomu, že odváděla Fridrichu Falckému kontribuce a ztrojnásobila městskou daň, na jejíž vymáhání si stěžoval také komtur Runner. Byl vypracován účet i dotazník a měla být přesně zjištěna výše protiprávně odvedených poplatků.⁸⁴ Definitivně omilostňující dopis obdržela chebská rada od císaře až 15. prosince 1635. Na požadavek náboženské svobody císař buď

⁸¹ NA Praha, ŘKř, kart. 1266, fasc. II, č. 15-22.

⁸² Dominik Karel ČERMÁK, *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, Praha 1877, s. 59-66; Hedvika KUCHAROVÁ – Jan PÁŘEZ, *Strahovští premonstráti a rekatolizace. Přístupy a problémy*, in: *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*, ed. Ivana Čornejová, Praha 2003, s. 68-73.

⁸³ NA Praha, ŘKř, kart. 1222, odd. L, fasc. II, č. 11, císařský dekret šlechtě a měšťanstvu ve městě a chebském kraji, 23. 5. 1623; Tomáš Václav BÍLEK, *Reformace katolická, neboli, Obnovení náboženství katolického v království českém po bitvě bělohorské*, Praha 1892, s. 94-95.

⁸⁴ NA Praha, ŘKř, kart. 1221, odd. L, fasc. II, č. 14, 1624.

nereagoval, nebo své rozhodnutí pod různými záminkami oddaloval (třeba na dobu, až bude v Praze).⁸⁵

5.5 Runnerova snaha o náhradu škod způsobených řádu radou Lokte

V období stavovského povstání se také v loketském kraji zmocnila luteránská rada města Lokte kostelů a příjmů zdejšího děkanství. Po porážce povstání byl Runner pražským arcibiskupem a tajným císařským radou a komisařem Karlem z Lichtenštejna pověřen, aby jako komisař pro záležitost loketského dluhu předvolal zástupce loketské městské rady na komendu v Chebu, kde by byli v této záležitosti vyslýcháni. Jako termín, kdy se mají do Chebu dostavit, určil komtur 5. červen 1621.⁸⁶ Loketští týden před termínem Runnera ujistili, že se poslušně dostaví, pokud jim to ale dovolí bavorský velitel, jehož posádka měla po císařském vítězství na město Loket dohlížet.⁸⁷ Ale 5. června přišel namísto loketských jen jejich omluvný dopis, protože velitel posádky v Lokti jim z města vycestovat nedovolil.⁸⁸ Chebská komise proto požádala samotného velitele v Lokti, aby umožnil zástupcům rady vycestovat, jenže ten se směl řídit pouze rozkazy generála Tillyho.⁸⁹

Vedle zástupců města Lokte se v daný termín měli ke komisi dostavit také Niklas Stolz a tři bratři Perglerové von Perglas, kteří si přivlastnili poplatky z farnosti na Chlumu, a rada města Kynšperka (kvůli konfliktu s tamějším farářem Hansem Wagnerem). Z nich se dostavili jen dva Perglerové (třetí z nich se omluvil, že nemůže dorazit kvůli nebezpečí na cestách a špatnému počasí) a dva kynšperští delegáti. Niklas Stolz se nedostavil, protože byl tou dobou již vězněn. Přítomní slíbili křižovníkům zcizené částky nahradit, pro nepřítomné žádal Runner u Karla z Lichtenštejna třítydenní odklad.⁹⁰ Koncem roku 1621 také komise řešila záležitost dvora v Tuřanech, který kdysi náležel ke kostelu na Chlumu, ale otec Niklase Stolze si ho přivlastnil. Nyní, po jeho smrti a synově uvěznění, majetek Stolzů spravovala vdova, Niklasova matka, která odmítla statek Chlumu navrátit.⁹¹

Mnohem těžší, než škody vyčíslit, bylo ale dlužné peníze skutečně získat zpět. Největším dlužníkem křižovníků zůstávalo město Loket. Během stavovského povstání si přivlastnilo všechny duchovní statky v kraji a mělo z nich na úkor křižovníků po dva roky

⁸⁵ J. B. LEHNER, Beiträge zur Kirchengeschichte, s. 129-130.

⁸⁶ NA Praha, ŘKř, kart. 1219, odd. L, č. 32, num. 4, Runner radě města Lokte, 22. 5. 1621.

⁸⁷ Tamtéž, kart. 1219, odd. L, č. 32, num. 5, rada Lokte Runnerovi, 29. 5. 1621.

⁸⁸ Tamtéž, kart. 1219, odd. L, č. 32, num. 7, rada Lokte chebské komisi, 5. 6. 1621.

⁸⁹ Tamtéž, kart. 1219, odd. L, č. 32, num. 6, chebská komise veliteli v Lokti, 5. 6. 1621; Tamtéž, odd. L, num. 8, velitel v Lokti Runnerovi, 6. 6. 1621.

⁹⁰ Tamtéž, kart. 1219, odd. L, č. 32, chebská komise komisaři Karlu z Lichtenštejna, 11. 6. 1621.

⁹¹ Tamtéž, kart. 1219, odd. L, č. 32, chebská komise komisaři Karlu z Lichtenštejna, 24. 12. 1621.

užitek. Komtur Runner byl pražským arcibiskupem Lohelem v roce 1618 ustanoven administrátorem děkanství v Lokti a po potlačení povstání se správa děkanátu opět vrátila do jeho rukou. Proto usiloval o náhradu ztráty, kterou během těch dvou let 1619-1620 křižovníci utrpěli a jejíž výše dosáhla 2 080 zlatých. Komisaři pro tuto záležitost byli stanoveni opat z Teplé, hejtman Loketska Heinrich von Piessnitz a Georg Ludwig z Chebu. Jako odškodné Runner žádal statek Grünlass, který česká komora loketským zkonfiskovala. Chtěl jej od komory koupit s tím, že z celkové kupní částky mu bude dluh loketských odečten.⁹²

Od srpna roku 1622 rozesílal Runner žádosti o Grünlass komisařům, české komoře, české dvorské kanceláři, arcibiskupovi, Karlu z Lichtenštejna, dokonce i samotnému císaři. Všichni s jeho návrhem souhlasili, ale k nějakému konkrétnímu kroku se nikdo neměl. Až v polovině srpna následujícího roku se komtur od dobrého přítele z Prahy dozvěděl, že česká dvorská kancelář stateček Grünlass již prodala. Tím přítelem nebyl nikdo jiný, než bývalý chlumský farář - Matouš Pantaleon Serrarius, který nyní pobýval v pražské křižovnické komendě u Karlova mostu. Kromě zprávy o Grünlassu, která Runnera asi nepotěšila, Serrarius oznamoval i jiné věci. Například si stěžoval, že by se raději viděl někde jinde, protože s panem převorem Söldtnerem se nemůže srovnat. Denně spolu mají nějaký spor, protože „já mu říkám pravdu a on to nechce slyšet“, jak doslova Serrarius napsal.⁹³

Po nevydařeném pokusu získat Grünlass byl Runner na jaře 1624 upozorněn na jiný zkonfiskovaný statek, Liboc (dnes zaniklá obec u Pochlovic), ležící někde mezi Chlumem a Kynšperkem, který náležel Wolfu Albrechtu Perglarovi von Perglast.⁹⁴ Perglar sice ještě nebyl odsouzen, takže teoreticky o konfiskaci statku nebylo rozhodnuto. Převor ale Runnera ujistil, že k omilostnění Perglara jistě nedojde. Jeho vlastní žena na něj v Praze knížeti Lichtenštejnovi žalovala, že její manžel byl rebel, který pomáhal nepřátelským vojskům Fridricha Falckého. Jejich synka poslal do Saska, kde měl být vyučován nějakým luteránským kazatelem (matka žádala především o chlapcovo navrácení). Navíc Perglar ze země zběhl, čímž se vlastně odsoudil sám.⁹⁵

Koupě se ale opět nemohla uskutečnit, protože Runner neměl dostatek peněz a nikdo mu nemohl (nebo nechtěl) půjčit. Z peněz, které město Loket komturovi dlužilo, obdržel po mnoha upomínkách jen 500 zlatých, a to až v srpnu roku 1631. V největší nouzi žádal Runner císaře, aby loketským znovu přísně přikázal zbytek dluhu zaplatit. V kraji už tou dobou řádili

⁹² Tamtéž, kart. 1219, odd. L, č. 32, num. 2, Runner české dvorské kanceláři, 13. 7. 1623.

⁹³ Tamtéž, kart. 1219, odd. L, č. 32, Serrarius Runnerovi, 13. 8. 1623.

⁹⁴ O Perglarech také J. FIALA, Rekatolizace Loketska, s. 71.

⁹⁵ NA Praha, ŘKř, kart. 1219, odd. L, č. 32, Runner na českou dvorskou komoru, 17. 4., Söldtner Runnerovi 18. 5., Söldtner Runnerovi 26. 10. 1624.

Sasové, nejen v křižovnické komendě, ale vydrancovali také komturovo povoznictví, odnesli vše, co se odnést dalo, odvedli koně i dobytek. Někdo dokonce vyradil saskému podplukovníkovi, Ulrichu von Wolffersdorff, kam si komtur ukryl poslední ušetřené peníze, takže i o své zbývající úspory přišel.⁹⁶

5.6 Získání bývalé komendy řádu německých rytířů

Vrcholem snah protestantské rady v Chebu o prosazení svého vyznání bylo získání komendy německých rytířů, kterou jejich kancléř nabídl městu ke koupi již v roce 1599. Jednání se však protáhla téměř na deset let. Katolická strana se snažila obchodu zabránit, protože spolu s domem německých rytířů by tím do luteránských rukou přešlo také patronátní právo na chebskou farnost a většinu farností venkovských. Řezenský biskup Wolfgang II. proto napsal koncem března roku 1608 o zamýšleném prodeji císaři. Prosil jej, aby k prodeji nedal svolení a aby dům a patronát převedl na sebe. Tím by luteránské radě zamezil v úplném ovládnutí zdejší farní správy, tedy té její části, která spadala pod diecézi řezenskou, a napomohl by udržení katolického vyznání v kraji.⁹⁷ K tolik obávané transakci ale přeci jen došlo.

Komturu Runnerovi si pro potřebu pozdějších jednání o restituci majetku německých rytířů pořídil kopii listu, kterým velmistr německých rytířů Maxmilian von Österreich, po předání kupní částky 55 000 zlatých, městské radě držbu stvrdil. Jako důvod prodeje zde německý velmistr uvedl velké finanční a správní nároky na udržování domu a patronátu, což ještě komplikovala jeho odlehlost od držav německých rytířů a skutečnost, že dům v Chebu neměl kdo spravovat. Kromě samotné komendy město získalo i ostatní stavby a pozemky, lesy, rybníky, poddané i poplatky, všechna práva, rytířům do té doby náležející, tedy také patronátní právo na chebský farní kostel, při kterém je zde zmíněna i škola s učitelem, a osm kostelů filiálních. Kupní smlouvu strany uzavřely v březnu, k předání a vystavení výše uvedeného potvrzení došlo 1. května 1608.⁹⁸ Ze samotného výčtu toho, co město získalo, je zřejmé, jaká to byla pro katolickou stranu těžká ztráta. Němečtí rytíři v Chebu se sice již dávno přidali na stranu protestantskou, ale stále to byla pro církve přijatelnější situace, než když se farnost ocitla v rukou světských a luteránských.

V roce 1624 bylo katolickou stranou zahájeno zkoumání prodeje „německého domu“, které mělo dokázat jeho protiprávnost a platnost obchodu zrušit. Bohužel nevíme, kdo byl

⁹⁶ Tamtéž, kart. 1219, odd. L, č. 32, Runner císaři, 1631.

⁹⁷ J. B. LEHNER, Beiträge zur Kirchengeschichte, s. 121; T. V. BÍLEK, Reformace katolická, s. 95.

⁹⁸ NA Praha, ŘKř, kart. 1222, odd. D, fasc. I, č. 17, německý řád chebské radě, 1. 5. 1608.

iniciátorem celé akce, je ale zřejmé, že do procesu se již od počátku aktivně zapojil Runner, což také dokazuje řada dokumentů v jeho archivu. Korespondence probíhala především mezi Runnerem a Kryštofem Gradem von Grünberg, horním hejtmanem města Jáchymov, který byl císařem pověřeným komisařem pro záležitost „německého domu“ v Chebu.

Hned na počátku sporu vzniklo pojednání, které uvádělo tři skutečnosti zpochybňující legitimitu prodeje komendy. Byla to příliš nízká cena, za kterou město tak výnosné majetky získalo, za druhé obchodu bránil zákon nedovolující odprodat duchovní léno a třetím, nejpádňějším důvodem, bylo jednání v rozporu se záměry císaře Maxmiliána II., který nikdy nedal souhlas s tím, aby farní kostel přešel do jiných než katolických rukou.⁹⁹ Také byl s pomocí bývalého chebského purkmistra Georga Albrechta vypracován účet, který uváděl každoroční výnosy obilí, plynoucí z užívání statků německých rytířů (tedy výnosy za 17 let). Přepočteno na peněžní částku vynesl podle účtu „německý dům“ chebské radě dohromady za sedmnáctileté užívání 105 497 zlatých.¹⁰⁰

V září roku 1625 vyslovil také pražský arcibiskup kardinál Arnošt Harrach přání být o jednáních od Runnera informován. A konečně v polovině května roku 1626 získali Runner a císařský komisař Maxmilián von Endern plnou moc pro jednání o převzetí „německého domu“ ve jménu císařského nejvyššího hofmistra Kryštofa Šimona Thuna, maltézského rytíře, který se na radu císaře rozhodl dům získat.¹⁰¹ Nicméně spor se protahoval, jednak kvůli neochotě městské rady, jednak pro liknavost císařských komisařů. V červnu roku 1627 měla rada od „německého domu“ odstoupit, což ale odmítla. Stejně tak odmítla v této věci jednat s Runnerem a chtěla se odvolat přímo k císaři. Během září se nakonec rozhodla dům císařskému hofmistru Thunovi postoupit, požadovala ale nazpět proplacení kupní ceny.¹⁰² Proti požadavku rady se komtur Runner ostře ohradil, protože rada neoprávněně čerpala z domu užitek po dobu sedmnácti let, a tak jeho bezplatné odstoupení mělo být náhradou za tyto utrpěné škody.¹⁰³

Konečně 22. listopadu 1627 vydal císař dekret o odstoupení „německého domu“ chebskou radou.¹⁰⁴ Zčásti také kvůli tomuto sporu byli v prosinci do Chebu císařem vysláni

⁹⁹ Tamtéž, kart. 1222, odd. D, fasc. I, č. 20, 1624.

¹⁰⁰ Tamtéž, kart. 1222, odd. D, fasc. I, č. 18, 19.

¹⁰¹ Tamtéž, kart. 1222, odd. D, fasc. I, č. 29, opis plné moci vydané Christofem Simonem von Thun, 15. 5. 1626; František KRÁSL, Arnošt hrabě Harrach, kardinál sv. církve římské a kníže arcibiskup pražský: historicko – kritické vypsání náboženských poměrů v Čechách od roku 1623-1667, Praha 1886, s. 304.

¹⁰² NA Praha, ŘKř, kart. 1222, odd. D, fasc. II, č. 12, rada Chebu Runnerovi, 16. 9. 1627; Tamtéž, č. 14, rada Chebu Runnerovi, 28. 9. 1627.

¹⁰³ Tamtéž, kart. 1222, odd. D, fasc. II, č. 18, Runner radě Chebu, 18. 10. 1627.

¹⁰⁴ Tamtéž, kart. 1222, odd. D, fasc. II, č. 23, kopie císařského dekretu, 22. 11. 1627.

tři komisaři (Heřman hrabě Černín, Pavel Michna z Vacínova a jáchymovský horní hejtman Kryštof Grad). Ti konečně dosáhli odevzdání „německého domu“ a všech práv k němu náležejících Thunovi za cenu 55 000, nebo 53 000 zlatých.¹⁰⁵

5.7 Katolická reformace Chebu

Získání kontroly nad farním kostelem, dosažené navrácením „německého domu“, bylo důležitým mezníkem katolické reformace v Chebu, dalo by se říci i jejím předpokladem. Zahájení jednání s chebskou radou, tedy rok 1624 (resp. 1626), lze proto považovat za velmi pozvolný začátek, nebo spíše přípravu velké rekatolizační akce. Ta na Chebsku probíhala se zpožděním a v době, kdy byla většina českých měst již rekatolizována.¹⁰⁶

Císařský patent z 29. března 1624 nařizoval všem obyvatelům královských měst a všem poddaným přijmout katolickou víru, přičemž největší tlak byl vyvíjen právě na obyvatele královských měst. Od dubna roku 1624 nesměli získávat nekatolíci městské právo, v květnu bylo oznámeno, že jim bude městské právo odebráno a jejich živnosti zastaveny, pokud by do 25. července nepřestoupili ke katolickému vyznání. O necelý měsíc později nesměli již nekatolíci vlastnit ve městě nemovitosti, neměli právo odkazovat majetek, všechny funkce ve městě přešly do rukou katolíků. Také nekatolíčtí duchovní se v Čechách zdržovali už jen zřídka, tajně, nebo na panstvích nekatolických vrchností.¹⁰⁷ V činnosti jim měla zabránit první rekatolizační komise pro Čechy, sestavená na jaře 1624, která kromě toho zjišťovala také stav ve farnostech.¹⁰⁸

Zmíněná opatření se ale prozatím oblasti Chebska vyhýbala. Příčinou bylo zvláštní postavení Chebu jako říšské zástavy. Zdejší měšťané se také spoléhali na ochranu luteránského saského kurfiřta Jana Jiřího, jemuž se město po bělohorské bitvě jako císařem stanovenému komisaři poddalo. Ten přislíbil hájit jejich výsady a práva a také svobodu vyznávání evangelického náboženství.¹⁰⁹ Dne 14. června 1622 podali Chebané žádost královskému místodržícímu, knížeti z Lichtenštejna, a 19. dubna následujícího roku vyslali do Prahy své posly, kteří žádost opakovali. Císařskými patenty z května roku 1623 a července

¹⁰⁵ J. B. LEHNER, Beiträge zur Kirchengeschichte, s. 133; T. V. BÍLEK, Reformace katolická, s. 96; F. KRÁSL, Arnošt hrabě Harrach, s. 49, 86. První autor uvádí částku 53 000 zlatých, Bílek a Krásl 55 000 zlatých. V písemnostech Runnerova archivu není žádná konkrétní částka uvedena, nemohu proto ověřit, který z těchto dvou údajů je správný.

¹⁰⁶ Anton GINDELY, Geschichte der Gegenreformation in Böhmen, Leipzig 1894, s. 293-294.

¹⁰⁷ Jaroslav KADLEC, Rekatolizace v Čechách, in: Pražské arcibiskupství 1344-1944: sborník statí o jeho působení a významu v české zemi, Praha 1994, s. 129-149, zde s. 134-136; Ivana ČORNEJOVÁ, Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách, Praha 2002, s. 98-103, 110, 111.

¹⁰⁸ Jiří MIKULEC, Rekatolizace šlechty v Čechách, Praha 2005, s. 51.

¹⁰⁹ A. GINDELY, Geschichte der Gegenreformation, s. 295.

roku 1625 jim byla jejich práva na přimluvu kurfiřta potvrzena, ale svobodu náboženského vyznání se císař zdráhal městu udělit, ačkoli formálně proti ní zatím nijak nezasahoval.¹¹⁰

K obratu došlo v roce 1626. Cheb navštívil jezuita Vilém Lamormain a shledal postavení katolické církve v této oblasti jako alarmující. O svých zjištěních Lamormain zpravil císaře a žádal jej, aby zjednal nápravu.¹¹¹ Město se díky své poloze mělo stát hradbou proti německým nekatolickým zemím. Prvním krokem k uskutečnění rekatolizace bylo výše zmíněné získání „německého domu“. V únoru roku 1626 nařídilo královské místodržitelství městské radě, aby vyhostila z města i celého chebského území luteránské predikanty. Proti tomu se chebští v dubnu odvolali přímo k císaři, podporováni také přimluvou svého ochránce, saského kurfiřta.

Císař jejich žádostem nevyhověl a následujícími patenty nařídil všeobecnou reformaci, jejímž vrcholem bylo vydání patentu z 31. července 1627. Nekatolickým pánům a rytířům dal lhůtu šesti měsíců (kterou patentem z prosince téhož roku prodloužil do konce května 1628), ve které se měli seznámit s katolickým vyznáním a konvertovat, nebo zemi opustit.¹¹² Chebská rada císařské patenty odmítla veřejně vyhlásit a nadále hledala oporu u saského kurfiřta. Jan Jiří ale na udržení náboženské svobody na Chebsku již rezignoval a svůj názor také radě 11. září 1627 oznámil. Cheb tak pozbyl svého vlivného zastávce.

Již počátkem června 1627 požádali vrchní reformační komisaři Pavla Michnu z Vacínova a Gotfrida Hertla z Leutensdorfu, hejtmana loketského kraje, aby se ujali provádění reformace na Loketsku a Chebsku.¹¹³ V prosinci 1627 do města dorazili tři komisaři, kteří měli na provádění rekatolizace dohlížet a zajistit předání „německého domu“ (v této souvislosti jsme je zmiňovali již výše) i farnosti do rukou katolíků.¹¹⁴ Dne 13. prosince byl reformačním komisařem ustanoven také komtur Georg Runner. Kardinál Harrach přímo napsal, že si od znovuzavedení katolické bohoslužby ve farním kostele slibuje přivedení celého chebského kraje ke katolické víře. Runnerovým úkolem pak bylo obrátit „*všechny poddané, vysoko i nízko stojící, urozené i neurozené*“, a následovat tak rozkaz císaře Ferdinanda.¹¹⁵ Další pověření Runner získal 14. června 1628 od stávajícího majitele komendy německých rytířů. Thun Runnera požádal, aby vyhledal schopné kněze do jeho kolatur na

¹¹⁰ F. KRÁSL, Arnošt hrabě Harrach, s. 48; T. V. BÍLEK, Reformace katolická, s. 94.

¹¹¹ Tomáš Václav BÍLEK, Dějiny řádu Tovaryšstva Ježíšova, Praha 1896, s. 498; F. KRÁSL, Arnošt hrabě Harrach, s. 48.

¹¹² T. V. BÍLEK, Reformace katolická, s. 95.

¹¹³ Antonín PODLAHA, Dopisy reformační komise v Čechách z let 1627-1629, Praha 1908, s. 9.

¹¹⁴ Byli to hrabě Heřman Černín, Pavel Michna z Vacínova a Kryštof Grad.

¹¹⁵ NA Praha, ŘKř, kart. 1222, odd. R, fasc. II, č. 31, kardinál Harrach Runnerovi, 13. 12. 1627.

venkově, jejichž správu získal spolu se správou farního kostela v Chebu. Pro dosazení nových kněží pak udělil Runnerovi plnou moc.¹¹⁶

Znovu získanou farní správou komisaři pověřili vikáře Johanna Troyera, zdejší protestantské kazatele vypověděli a ostatní kostely ve městě i na venkově uzavřeli. Přesto rada až do roku 1629 stále udržovala luteránské bohoslužby v některých kostelech na pomezí a především v kostele Nejsvětější Trojice, který městu náležel.¹¹⁷ V září 1628 do Chebu přišli jezuité. Zakladatelem jejich zdejší koleje se s císařským povolením stal hrabě Jindřich Šlik a čtyři jezuité se v ní usadili již 1. září. Thun jezuitům nabídl také „německý dům“, a tak na jeho výzvu a se svolením vikáře převzali i farní kostel a správu zdejších farností.¹¹⁸

Postup katolické reformace v Chebu poněkud komplikovala příslušnost této oblasti k diecézi řezenské. Bylo totiž nutné postupovat s vědomím a souhlasem řezenského biskupa, Alberta IV. von Törring. V květnu 1628 se proto kardinál Harrach na Alberta obrátil s dopisem, ve kterém mu oznámil úspěšné provedení rekatolizace na území českého státu a rozhodnutí císaře, že ani Chebsko nesmí zůstat výjimkou. Protože tato oblast spadala do správy řezenské, chtěl Harrach vědět, zda řezenský biskup začne s rekatolizací Chebska sám, nebo zda tam smí své komisaře vyslat Harrach, popřípadě město pro větší účinnost opatřit vojenskou posádkou. Biskup Albert provedení rekatolizace Harrachovi postoupil, na srpnovou císařovu žádost slíbil poskytnout řádné a kvalifikované kněze, kteří by v Chebu a okolí nahradili luteránské predikanty a písemně komunikovali s reformačními komisaři.¹¹⁹

Komise do Chebu dorazila 20. září 1628 a její složení bylo následující: hrabě Sezima z Vrtby, (císařský a královský komorník a hofmistr královského dvora v Čechách), hrabě Pavel Michna z Vacínova (císařský a královský Rada), Gotfrid Hertl z Leutensdorfu (český komorník a hejtman loketského kraje) a Bartoloměj Brunner ze Skalné (královský apelační rada). V Chebu je čekalo nemilé překvapení – z kněží, slibovaných řezenským biskupem, totiž zatím nedorazil ani jediný. Na stížnost komisařů slíbila řezenská konzistoř do dvou týdnů poslat jednoho zkušeného, osvědčeného kněze s teologickým vzděláním, který převezme chebskou farnost, a s ním ještě tři další pomocné kněze. Téhož večera, kdy komise do Chebu dorazila, byli z města „za velikého nářku všech obyvatel“ vyhnáni všichni luteránští predikanté.¹²⁰

¹¹⁶ Tamtéž, kart. 1222, odd. R, fasc. III, č. 47, Thun Runnerovi, 14. 6. 1628.

¹¹⁷ A. L. STÖHR, *Geschichtsbuch der ritterlichen Kreuzordens*, s. 155.

¹¹⁸ F. KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach*, s. 86-87, 357; J. BITTL, *Příchod Tovaryšstva Ježíšova*, s. 38-39.

¹¹⁹ J. B. LEHNER, *Beiträge zur Kirchengeschichte*, s. 130; F. KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach*, s. 86.

¹²⁰ J. B. LEHNER, *Beiträge zur Kirchengeschichte*, s. 131; F. KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach*, s. 87. Lehner cituje zprávy reformačních komisařů řezenské konzistoři.

Církevní správu v chebském kraji komisaři rozdělili do osmi farností:

1. Dřenice, Hrozňatov a kaplanství Mýtina
2. Ostroh a Pomezí nad Ohří
3. Hazlov a Libá
4. Skalná, Lomany a Křížovatka
5. Nebanice u Kynšperka
6. Kopanina, Milhostov a Třebeň
7. Krásná
8. Mýtina

Město Cheb také rozdělili, a to na čtyři části. Každá část měla svého vlastního duchovního správce. Byli to: jezuita Emerich, komtur Georg Runner, jeden kněz z řad chebských dominikánů a Bonifác Steudel z kláštera františkánů v Chebu. Každý z nich měl na starosti jednoho purkmistra a dva radní a zjišťoval, kteří z nich jsou ochotni nechat se poučit o katolické víře a podřídit se císařským patentům. Ti, kteří s přestupem svolili, byli zapsáni a jejich seznamy odevzdány reformačním komisařům k dalšímu uspořádání. Obdobným způsobem byla reformace prováděna také na venkově, v Aši, Ostrohu, Hazlově a v chebském kraji vůbec.¹²¹

Vrchní reformační komisaři v Praze vyžadovali od krajských komisí neustálý písemný styk, který měl zajišťovat přísun informací o postupu rekatolizace a kontrolu jejího průběhu. Výjimkou nebyla ani komise v Chebu. Dopisem pražských vrchních komisařů z 21. října roku 1628, adresovaném „*Urozeným, zbožným, k duchovnímu poučení ve městě a kraji chebském zůstaveným komisařům, našim zvláště milým pánům a přátelům*“, byli chebscí komisaři nabádáni nezklamat důvěru, kterou v ně císař vkládá a o veškeré své činnosti a průběhu reformace své nadřízené pilně informovat.¹²²

Den před tím přeoslala pražská komise do Chebu dva listy instrukcí přímo od císaře Ferdinanda. První z nich, určený chebské reformační komisi, ji ujišťuje, že se císař o výsledcích jejich práce nechává dostatečně informovat. Stanovil zde pro komisi čtrnáctidenní lhůtu, ve které by mělo být veškeré měšťanstvo a obyvatelstvo chebského kraje poprvé povoláno k „poučení“ (to znamená seznámit obyvatele v základní míře s katolickou věroukou). Během další lhůty, kterou císař vymezil 40 dny, museli obyvatelé bez výjimky

¹²¹ Tamtéž, s. 131.

¹²² NA Praha, ŘKř, kart. 1266, fasc. III, č. 3.

přestoupit ke katolickému vyznání. Poučen zkušenostmi, císař rovnou vyloučil možnost prodloužení této lhůty na jeden rok, což budou, jak předpokládal, Chebané požadovat.¹²³

Instrukce, datovaná 9. října a adresovaná radě města, ji kárá pro neposlušnost a tvrdošijnost, že nezveřejnila reformační patent z 31. července 1627 a dokonce byla tak opovážlivá se proti němu odvolat. Dále kladl Ferdinand měšťanům na srdce, aby se všem jeho rozhodnutím jako poslušní poddaní podrobili, přistoupili ke katolictví a všemu, co komisaři v jeho jménu uplatňují a nařizují, se pro své dobro podřídili.¹²⁴ Ještě předtím, než mohla chebská rada Ferdinandovu instrukci obdržet, vyslala k němu do Vídně své poselstvo, které – přesně jak císař předpokládal – žádalo prodloužení lhůty k přestupu, a to dokonce o dva roky. Byli samozřejmě odmítnuti a Ferdinand zaslal chebské radě list (datovaný 24. října), v němž se pozastavoval nad troufalostí žádat něco takového, ačkoli již obdržela jeho jasné a konečné rozhodnutí (tím je asi míněna instrukce chebské radě datovaná 9. října, ale předaná až 20. října). Pragmaticky městu vyčetl zbytečně vynaložené výdaje na cestu do Vídně. Císař také psal, že se s nelibostí doslechl, jak obyvatelé užívají služeb přespolního kněžstva, přestože mají v Chebu k dispozici kněžstvo povolanejší. Konkrétně se císaři doneslo, že chebský měšťan, Matyáš Horníček, uzavřel sňatek mimo svou farnost. V neposlední řadě by císař rád viděl hojnější účast na bohoslužbách a kázáních, kde se měšťanům dostane užitečného poučení o věcech víry.¹²⁵

Rada se v listě z 31. října císaři omlouvala, poselstvo prý vyslali předtím, než obdrželi jeho konečné rozhodnutí, takže tu došlo k nepříjemnému nedorozumění. Reformační nařízení rada poslušně přijala a je odhodlána komisaře ve všem poslechnout (zde je konkrétně jmenován komisař Bartoloměj Brunner) a jít ostatním dobrým příkladem a přísně zakročit proti lidem odmítajícím poučení o katolické víře.¹²⁶

Další rozkaz císaře Ferdinanda dorazil do Chebu 23. listopadu 1628 a týkal se těch měšťanů, kteří tvrdošijně trvali na svém vyznání. Císař jim milostivě dovolil emigrovat do zahraničí, přičemž ale muselo být přísně dohlédnuto na to, aby po sobě emigranti nezanechávali nesplacené dluhy. V takových případech jim má být zastaven majetek a oni musí vycestovat s prázdnou. Vedle toho přísně nařizoval, aby z městské školy byli propuštěni

¹²³ Tamtéž, kart. 1266, fasc. III, č. 2 B, Ferdinand II. reformačním komisařům, 13. 10. 1628.

¹²⁴ Tamtéž, kart. 1266, fasc. III, číslo 2 C, Ferdinand II. radě Chebu, 9. 10. 1628.

¹²⁵ Tamtéž, kart. 1266, fasc. III, č. 2 D, reformační komise radě Chebu, 24. 10. 1628.

¹²⁶ Tamtéž, kart. 1266, fasc. III, č. 2 E, 31. 10. 1628.

všichni nekatoličtí vyučující, kteří tam podle všeho dosud působili, a celá škola byla předána do správy členům jezuitského řádu.¹²⁷

Za panovníkovým listem následovaly dva dopisy pražské reformační komise (jeden pro městskou radu, jeden pro komisaře) s podrobnějšími instrukcemi, jak jeho nařízení plnit. Purkmistr a městská rada byli ujišťováni, že při přebírání školní výuky jezuitů nedojde k žádným majetkovým přesunům. Komisaři navíc zdůrazňovali, aby nebyli v úřadu ponecháváni vůbec žádní původní učitelé, i kdyby se již hlásili ke katolické víře, protože jim již nelze důvěřovat. Takový nedůvěřivý vztah ke konvertitům byl tehdy velmi rozšířený i vůči kazatelům s luteránskou minulostí. Dokonce premonstráti nechtěli do noviciátu přijímat ani chlapce, kteří byli kdysi vyučováni na protestantské škole. Výchova v mládí totiž ovlivní smýšlení člověka na celý život, a proto velmi záleželo na tom, aby byli žáci vychováni skutečně pravověrnými osobami.

Dále pak komise opět žádala radu o maximální podporu reformační činnosti, protože bylo nutné docílit konverze i těch nejtvrdošíjnějších měšťanů. Zkušenosti komisařů z působení v jiných oblastech totiž ukázaly, že se lidé často uchýlili k emigraci, aniž by byli s katolickou vírou podrobně seznámeni. Svou chybu časem rozpoznali a s velkou lítostí se vraceli zpět do vlasti, pokud jim to ovšem jejich poměry ještě dovolily. Reformační komise pak dostala za úkol každého měšťana samostatně přizvat k poučení a rozhovoru se svým duchovním pastýřem. Ti, kteří se přes všechna přesvědčování rozhodli pro emigraci, měli být předvoláni před městskou radu k výslechu a pod přísahou přiznat, zda skutečně nemají žádné nevyřešené dluhy a závazky. Dlužníci pak měli být sepsáni a jejich seznam odevzdán císařským celníkům.¹²⁸

Přes veškerou snahu komisařů a jezuitů se všechna námaha většinou mýjela účinkem. Městská rada, která zůstávala stále luteránská, jejich činnost příliš nepodporovala, a tak do konce roku 1628 přestoupilo ke katolictví jenom 28 měšťanů. Ti ostatní dále docházeli na luteránské bohoslužby, pořádané i přes zákaz predikanty v kostele Nejsvětější Trojice. Dne 28. března 1629 císař měšťanům přísně zakázal evangelické bohoslužby navštěvovat a městské radě znovu nařídil, aby propustila zbývající luteránské učitele a školu konečně předala prostřednictvím císařského komisaře Gotfrida Hertla jezuitům. Následujícím císařovým rozkazem ze 3. dubna byla luteránská rada, která práci komisařů mařila, rozpuštěna. Novou radu měli tvořit jen katoličtí měšťané, kandidátů ovšem bylo tak málo, že

¹²⁷ Tatměz, kart. 1266, fasc. III, č. 7, Ferdinand II. chebské radě, 23. 11. 1628.

¹²⁸ Tatměz, kart. 1266, fasc. III, č. 8, reformační komise Runnerovi, 29. 11. 1628; Tamtéž, č. 9, reformační komise radě Chebu, 1. 12. 1628; J. MIKULEC, Rekatolizace, s. 114.

jimi byli v radě nahrazeni jen tři nejurputnější luteráni. Zbylí členové rady potom konečně konvertovali a v neděli 3. června, o svatodušních svátcích, přijímali v kostele po katolickém způsobu.¹²⁹

Ostatní měšťanstvo však stále tlaku odolávalo a především jezuitským kazatelům působilo různé nepříjemnosti. Proto musela staronová městská rada a komise sáhnout k ještě přísnějším prostředkům. Důsledně zamezit kontaktu protestantů s cizinou, stále zvat jednotlivé měšťany před komisi a ty nejzatvrzelejší (někteří prý prohlašovali, že každému, kdo by z jejich řad ke katolictví přestoupil, rozbijí hlavu) vsadit do vězení. Do konce roku 1629 se tak podařilo získat 105 měšťanů. Do roku 1631 z náboženských důvodů do zahraničí emigrovalo 143 Chebanů. Emigranti museli ve městě zanechat pátý díl svého jmění, který město odvedlo královské komoře. Komora peníze v roce 1637 městu poskytla na splacení obecních dluhů.¹³⁰

V listopadu 1629 mohli reformační komisaři odevzdat řízení rekatolizace městské radě, která tímto úkolem pověřila zvláštní komisi, zvolenou ze svého středu. Z rozkazu císaře (10. prosince 1629) se komise zaměřila na vyhledávání a odnímání protestantských knih a trestání těch, kdo se provinili proti reformačním nařízením. Na počátku třicátých let se podařilo obrátit téměř všechno obyvatelstvo Chebska, také velkou zásluhou jezuitského řádu. K dočasnému zvratu došlo v důsledku vpádu Sasů na konci roku 1631, kteří obsadili město, a návratu emigrantů včetně bývalého chebského purkmistra Alexandra Pachelbela, k nimž se v Chebu připojovali další měšťané. Jejich zloba se obrátila pochopitelně především proti jezuitům.¹³¹ Byli za velkého mrazu z města vyhnáni a extrémní podmínky někteří z nich nepřežili. Po vítězství císařských vojsk Sasové v červnu 1632 Cheb opustili a s nimi, tentokrát nadobro, odešli i emigranti. Do roku 1635 se horlivým katolíkům a jezuitům podařilo docílit definitivního pokatoličtění Chebska.¹³²

Mezi překážky, které rekatolizaci Chebska ztěžovaly a zdržovaly, patřil kromě jiného také nedostatek katolických kněží a nepřátelské prostředí, kterému byli duchovní vystaveni, a které často vedlo k jejich mravnímu úpadku. Kázeň místních katolických duchovních skutečně nebyla valná. Až téměř do poloviny 17. století se objevují stížnosti na chování některých farářů. Často holdovali alkoholu a špatně vykonávali své povinnosti, někteří kněží

¹²⁹ T. V. BÍLEK, *Reformace katolická*, s. 97; F. KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach*, s. 87.

¹³⁰ Tamtéž.

¹³¹ F. KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach*, s. 88; J. BITTL, *Příchod Tovaryšstva Ježíšova*, s. 40-41.

¹³² T. V. BÍLEK, *Reformace katolická*, s. 98-99.

žili na farách se svými partnerkami a vydávali je za hospodyně.¹³³ Problémy byly také s financováním far i s náklady na opravy kostelů a farních budov.

S těmito problémy se potýkala vlastně celá pražská arcidiecéze a řezenská diecéze na tom nebyla o mnoho lépe. Jako příklad můžeme uvést případ ašského faráře, kterým byl křížovník Kašpar Degenmaier. Do zdejší farnosti nastoupil po odchodu luteránského kazatele v roce 1628 na doporučení pražského arcibiskupa a řezenský biskup jeho jmenování následně potvrdil.¹³⁴ Degenmaier dva roky po svém jmenování žádal Runnera o pokud možno okamžité zapůjčení přenosného oltáře na „několik málo týdnů“. Žádal sice již několikrát řezenské biskupství, ale tamější otcové mu nepomohli, protože prý sami mají nouzi. Zda se svým požadavkem Degenmaier v Chebu úspěš, nevíme. Jak vyplývá z farářova dopisu, Runner měl takový oltář k dispozici a dá se předpokládat, že svému řádovému bratru pomohl.¹³⁵

Reformační komisaře a církevní správce na Chebsku však nezaměstnávaly pouze problémy, které se bezprostředně týkaly zavádění katolické víry a upevňování zdejší farní správy, ale museli se věnovat také běžným záležitostem zdejších farníků. Například komisař Brunner, pobývající právě na svém sídle ve Skalné, v listopadu roku 1628 žádal komtura Runnera o radu ve věci, která se týkala Brunnerovy poddané.¹³⁶ Jakýsi kovářský pacholek ji přivedl do jiného stavu a když vše vyšlo najevo, nechal Brunner oba milence zavřít do vězení. Slíbil jim svobodu tehdy, když v jeho přítomnosti oba svolí uzavřít řádný sňatek nejbližší neděli v kynšperském kostele. Jenže tamější farář požadoval, aby snoubenci složili pokutu, a to nejen v jeho kostele, ale také ve čtyřech dalších kostelích (nejsou blíže určeny).

Brunner o takovém opatření nikdy neslyšel, vyptával se dokonce svých nejstarších poddaných a ti také nic podobného nepamatovali. Novomanželé vždy skládali jen běžný svatební poplatek v kostele, kde byli oddáni, a dostávali zde doklad o sňatku. Brunner proto psal komturovi, aby mu poradil, co v takovém případě má proti kynšperskému faráři podniknout, aby ti dva mladí lidé nemuseli skládat celou pokutu. K tomuto dopisu Brunner připojil také zprávu pro reformační komisi v Praze s prosbou, aby ji Runner do Prahy odeslal.

Komtur odpověděl obratem.¹³⁷ Svého času, kdy působil jako farář na Svatém Kříži, bral coby svatební poplatek jeden říšský tolar. Jak to ale chodí na Loketsku, to bohužel nevěděl. Proto Runner Brunnerovi navrhl obrátit se na loketského děkana, protože on sám,

¹³³ J. FIALA, *Rekatolizace Loketska*, s. 57-62.

¹³⁴ J. B. LEHNER, *Beiträge zur Kirchengeschichte*, s. 132.

¹³⁵ NA Praha, ŘKč, kart. 1220, odd. R, fasc. III, č. 22, Kašpar Degenmaier Runnerovi, 25. 8. 1630.

¹³⁶ Tamtéž, kart. 1266, fasc. III, č. 5, Brunner Runnerovi, 2. 11. 1628.

¹³⁷ Tamtéž, kart. 1266, fasc. III, č. 6, Runner Brunnerovi, 2. 11. 1628.

jako chebský komtur, by nerad do těchto záležitostí zasahoval. Zprávu reformační komisi Runner projednal s otcem Emerichem (jezuita, duchovní správce jedné ze čtvrtí Chebu, viz výše) a v pořádku ji odeslal.

6. Dopad válečných událostí na život komendy

6.1 Vykořisťování vojenskými oddíly markrabího Kristiána roku 1611

Vsi a dvory, které patřily chebskému křižovnickému domu, se vesměs nacházely ve strategicky významné oblasti na hranici mezi českou zemí, protestantským Saskem a katolickým Bavorskem. V právě probíhajících válečných konfliktech hrála pohraniční oblast Chebska a Loketska důležitou strategickou úlohu. Pro kvartýrování vojsk poskytovala vhodné zázemí hospodářské a geografická poloha byla výhodná také strategicky. Proto tudy často táhly pluky jedné, či druhé strany na území nepřátelského státu. Vojáci, kteří krajem procházeli, nebo v horším případě zde byli nakvartýrováni, těžce narušovali také hospodaření chebské komendy a v období počínající třicetileté války nebyla o tyto nevíтанé hosty nouze.

Některé obce spravované chebskými křižovníky ležely na území sousedních Horních Frank (viz kapitola o hospodářství, obce v markrabství). Vrchním správcem v Horních Francích byl roku 1606 zvolen braniborský markrabě Kristián z rodu Hohenzollernů, který se stal roku 1603 markrabím knížectví Bayreuth. Zastával také úřad hejtmana sechs Ämter (šesti úředních obvodů) Wunsiedlu. Politicky patřil za třicetileté války k protestantské unii (byl jedním z jejích zakladatelů) a během války se spojil se Švédy. Císař Ferdinand II. jej proto v roce 1635 jako vládce Frank sesadil, nicméně císařovo rozhodnutí Kristián nerespektoval.¹³⁸

První (a v budoucnu také nejčastější) stížnosti na kontribuční zatížení a chování vojáků přicházely k Runnerovi právě od poddaných těch křižovnických obcí, které se nacházely na území markrabího. Jmenovitě se jednalo o čtyři vesnice, ležící v kompetenci úřadu Selb, jednom ze šesti úřadů Wunsiedlu - Wildenau, Lauterbach, Reichenbach, Schönwind, a o čtyři vsi u Marktredwitz – Oberthörlau, Lorenzreuth, Wölsau a Reutlas. Při pohledu na mapu zjistíme, že vsi u Selbu leží v linii kopírující blízkou zemskou hranici (viz příloha č. 5).

Markrabí Kristián si jejich výhodnou strategickou polohu uvědomoval a v dubnu 1611 se rozhodl nakvartýrovat do čtyř vsí u Selbu regiment, který vedl rytmistr Kašpar von Schirnding. Obrátil se na chebskou radu (nikoli na křižovnického komtura), aby jí oznámil své rozhodnutí položit sem 24. dubna vojenský oddíl. Špitál a k němu náležející majetek považoval totiž v první řadě za vlastnictví města, nikoli za vlastnictví křižovníků. Vojenská posádka měla zajistit bezpečnost v pohraničí, jak markrabí přímo napsal, a měla přispět

¹³⁸ Ernst STICHT, Markgraf Christian von Brandenburg – Kulmbach und der 30jährige Krieg in Ostfranken 1618-1635, Bayreuth 1965; Max SPINDLER – Andreas KRAUS, Geschichte Frankens bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts, München 1997.

k „*obraně hranic otčiny a také sousedních oblastí*“. Možné ohrožení markrabí očekával ze strany vojska Leopolda Pasovského, které přímo zmiňoval.¹³⁹ Abychom mohli zhodnotit, zda bylo ohrožení Pasovskými skutečně reálné, musíme se blíže seznámit s důvodem příchodu a pohybem pasovského vojska u nás.

Rudolf II., přemluven Leopoldem Pasovským, se za pomoci pasovského vojska pokusil o zvrát situace uvnitř země. Chtěl znovu upevnit svou pozici na úkor českých evangelických stavů a zajistit nástupnictví právě Leopoldu Pasovskému. Pasovští se dostali až do Prahy, přesto však skončila celá akce nezdarem. Dne 15. února 1611 sice dobyli Malou Stranu, ale do Starého ani Nového Města je Pražané nevpustili. Proti Rudolfovi a Leopoldovi počínání se zvedla vlna odporu, a to nejen ve stavovské opozici, protože pasovské žoldnéřské vojsko, špatně placené, rabovalo na každém kroku. Rudolfův bratr Matyáš slíbil stavům proti Pasovským pomoc a brzy se od východu hrnula spojená rakousko – moravská armáda. Pasovské vojsko se tedy v březnu z Prahy vytratilo a ustupovalo z Čech po stejné trase, kudy přišlo, přes České Budějovice zpátky do Rakous a podél Dunaje do Bavor. Protože však vojáci dosud neobdrželi dlužný žold, zprvu odmítali opustit české území a usadili se v jihočeském dominiu Petra Voka z Rožmberka. Drancovali zdejší kraj až do července 1611, kdy Petr Vok dojednal podmínky jejich odchodu a sám jim většinu peněz vyplatil.¹⁴⁰

Opatření markrabího Kristiána na zabezpečení hranice spadalo tedy do doby, kdy se pasovské vojsko přesunulo z Prahy do Jižních Čech. Obával se snad, že se žoldnéři nespokojí s pobytem na Rožmberských panstvích a potáhnou také na západ, kde ohrozí jeho panství. Je však také možné, že byl vpád Pasovských pro markrabího pouze záminkou, aby si zajistil lepší kontrolu hranic a zároveň obživu pro své vojáky. Postiženým obcím mělo (podle slov markrabího) přinést umístění roty Kašpara von Schirnding především výhody. Vojáci zajistí v kraji bezpečnost, a pokud je obce poslušně přijmou a budou denně zásobovat vším potřebným, regiment se k obyvatelům zachová přátelsky a nijak je nebude zdržovat od jejich práce a obživy.¹⁴¹

Městská rada na žádost markrabího Kristiána odpověděla samozřejmě kladně (konečně, položení vojska do vsí markrabí spíše oznamoval, než žádal), což markrabí přijal s uspokojením a vyslovil přání, aby vše probíhalo bez stížností a komplikací.¹⁴² Ale ještě počátkem května proti vpuštění vojska na špitální pozemky protestoval u chebské rady

¹³⁹ NA Praha, Ř. Kř., kart. 1219, č. 45, num. 1, markrabí Kristián chebské radě, v Bayreuthu 21. 4. 1611.

¹⁴⁰ Josef JANÁČEK, Rudolf II. a jeho doba, Praha 1987, s. 449-492.

¹⁴¹ NA Praha, Ř. Kř., kart. 1219, č. 45, num. 1, markrabí Kristián chebské radě, v Bayreuthu 21. 4. 1611.

¹⁴² Tatměž, kart. 1219, č. 45, num. 3, markrabí Kristián chebské radě, v Bayreuthu 4. 5. 1611.

komtur Runner, který se o rozhodnutí markrabího dozvěděl současně s radními. Jako důvod svého nesouhlasu uvedl, že jeho poddaní nemohou odvádět za levné ceny vojákům potraviny a nápoje, když sami trpí nouzí. Proto radu žádal, aby vyřídila markrabímu jeho nejvyšší stížnost a prosbu a vojsko raději položil do jiných vsí v sousedství, které mají k jeho vyživování lepší podmínky.¹⁴³

Runnerovu prosbu i konkrétní stížnosti postižených vsí pak chebská rada tlumočila markrabímu v dopise z 28. května. Na neúnosné zatížení si stěžovala i obec Fischern (ležící přímo na hranicích), která živila 70 vojáků, protestovala také špitální obec Oberthölau. Nejvíce nářků přicházelo z obce Wildenau, ležící hned u Aše. Zde ubytovaní rejtaři znamenali pro obyvatele větší zátěž, protože museli dodávat také oves pro koně. Rejteři poráželi zdejší dobytek, a co z masa nesnědli, to nasolili do lahviček a odvezli. Celkem zůstali vesničanům dlužni 200 zlatých, neuhradili nic. Navíc se chovali velmi hrubě a zakazovali místním obchodovat a i jinak jim v jejich práci překáželi, takže někteří z obce chtěli raději své domovy opustit. Aby nedocházelo k příliš velkému zatížení jedné obce, doporučovala chebská rada markrabímu vojenské oddíly nenechávat dlouho na jednom místě, ale vždy je přesunout do ještě nezatížené vesnice. Za nanejvýš potřebné také rada pokládala zajistit, aby vojáci, kteří dostávají žold a finančními prostředky tedy disponují, za přijaté potraviny a jiné služby řádně platili.¹⁴⁴

Jak a zda na stížnosti markrabí reagoval bohužel z dostupných materiálů nevíme. Je snad možné předpokládat, že markrabí vojenské jednotky rytmistra Kašpara von Schirnding záhy rozpustil, protože stížnosti obyvatel postižených vsí již nepřicházely.

6.2 Vojáci na panství chebské komendy v prvních letech třicetileté války

V následujících sedmi letech nářky špitálních poddaných na vojenský lid skutečně utichly a znovu se vynořily až s počátkem třicetileté války. Po vypuknutí stavovského povstání nebylo Chebsko, i přes zdejší náboženské smýšlení, příliš ochotno otevřeně přispět českému direktoriu na pomoc. Až po dlouhém jednání Chebané souhlasili s finanční podporou, částka ale dosahovala jen poloviny původně požadované sumy. Ve městě se měla konat schůzka svolaná císařem Matyášem, který se tu chtěl setkat s kurfiřty a pokusit se o urovnání české vzpoury. Ale následující události, Matyášova smrt a sesazení jeho nástupce,

¹⁴³ Tamtéž, kart. 1219, num. 2, Runner chebské radě, 7. 5. 1611.

¹⁴⁴ Tamtéž, kart. 1219, num. 4, chebská rada markrabímu Kristiánovi, 28. 5. 1611.

Ferdinanda II., učinily diplomatickým snahám o uklidnění situace konec.¹⁴⁵ Dne 26. srpna 1619 zvolily stavy v Praze českým králem Fridricha Falckého, který se po delším zvažování koncem září rozhodl korunu přijmout a hned 7. října nastoupil cestu do Prahy.

V druhé polovině měsíce Fridrichův průvod dorazil do kláštera ve Valdsasích, kde byl přivítán českým poselstvem v čele s Václavem Vilémem z Roupova, které mu vyjelo v osmnácti vozech naproti. Družina pak 25. října vyrazila směrem k Chebu. Před branou Fridricha očekávali zástupci chebské rady, kteří pak jeho průvod vedli městem, kde byl budoucí král slavně uvítán. Z Chebu Fridrich ještě téhož dne pokračoval do Sokolova a teprve tam přenocoval. Dalo by se říci, že postoj Chebska k novému králi byl i přes počáteční váhání kladný. Postoj sousedního Saska a Bavorska zprvu také nebyl jasný, obě země se ale nakonec přiklonily na stranu Habsburků. V dubnu roku 1620 v zemi narůstaly obavy ze saského vpádu, hlavně na Mostecku, a začaly se rýsovat sasko – bavorské dohody.¹⁴⁶

S rostoucím napětím po vypuknutí stavovského povstání a s vypuknutím vojenských operací stavovských oddílů a císařské armády v létě 1619 rostla také nejistota markrabího Kristiána, který od samého počátku stál na straně Protestantské unie. Podobně jako před sedmi lety, rozhodl se na podzim roku 1618 zajistit bezpečnost svého panství dosazením vojenských posádek do obcí při severní hranici. Tentokrát nepříjemnou povinnost živit markrabské vojáky, tou dobou pod velením rytmistra Hanse Otto von Schaumberg, uvalil na čtyři špitální vsi ležící v blízkosti Marktredwitz – na Oberthörlau, Lorenzreuth, Wölsau a Reutlas. Obce obstarávaly obživu nejen vojákům s doprovodem, ale staraly se i o jejich psy a koně. Z Oberthörlau dokonce vojáci při odchodu odvezli ovce, husy a kuřata, které pro ně museli obyvatelé předtím vykrmit. Sám rytmistr Schaumburg si prý odvezl 13 kárů¹⁴⁷ ovsa do Oberredwitz a zamýšlel vzít si ho později s sebou domů. To vesničany na nejvyšší míru pobouřilo a stěžovali si proto Runnerovi, kterému se tak zároveň omlouvali, že nemohli žádné dávky špitálu odvést. Dále obce žádaly zatčení rytmistra Hanse von Schaumberg, vrácení odcizeného ovsa a ochranu před nesnesitelným chováním kvartýrujících vojáků.¹⁴⁸

Můžeme si bohužel jen domýšlet, zda se poddaní dočkali nějakého odškodnění, nebo zda dokonce dosáhli rytmistrova potrestání. V následujícím roce 1619 od 5. do 22. října

¹⁴⁵ E. ŠAMÁNKOVÁ, Cheb, s. 104.

¹⁴⁶ Jaroslav ČECHURA, Zimní král aneb české dobrodružství Fridricha Falckého, Praha 2004, s. 70-97, 164; Miroslav MUDRA, Valdštejn a třicetiletá válka, Cheb 1968, s. 8-9.

¹⁴⁷ Kár – chebská míra obilí, asi 310 l. Kár se dělil na 32 napfů (hrnců). Miloslav BĚLOHLÁVEK, Staré míry, váhy a peníze. Stručný přehled, Plzeň 1984, s. 9.

¹⁴⁸ NA Praha, Ř. Kř., kart. 1219, č. 58 B, obce Oberthörlau, Lorenzreuth, Wölsau a Reutlas Runnerovi, 18. 11. 1618.

v těchto čtyřech obcích Hans von Schaumberg se svými vojáky kvartýroval znovu, dokladem je podrobný účet, který postižené obce vypracovaly. U každé z nich se v něm uvádí majitel statku a výlohy přepočtené na české zlaté. Celkem se škody všech čtyř obcí vyšplhaly na 1 058 zlatých. Účet pak zástupci obcí odeslaly jak Runnerovi a chebské radě, tak markrabímu Kristiánovi v naději, že se dočkají nějakého odškodnění.¹⁴⁹

V červnu téhož roku zasáhl markrabí Kristián do práv komtura znovu a rozkázal čtyřem špitálním obcím z moci pána úředního obvodu Selb, aby každý podle svých možností a majetku pořídil mušketu a celou výzbroj, nebo alespoň dlouhé kopí, a to do deseti dnů. Jednalo se o obce Wildenau, Lauterbach, Reichenbach a Schönlind, které spadaly do úřadu Selb. U komtura si obce na zásah markrabího stěžovaly, protože, jak přímo psaly, patří pod správu křižovníků, a tedy jim jsou zavázány povinnostmi. Dvěma pánům by sloužit nemohly a ani by takové zatížení neunesly. Proto žádali zástupci zmíněných vsí Runnera, aby pro každou obec vydal dokument, který by zaručil jejich stará práva a ochranu před markrabskými nároky.¹⁵⁰ Ani v tomto případě neznáme výsledek stížnosti, v Runnerově archivu se nenalézají kopie požadovaných listů, které měly obcím zaručit ochranu, takže lze pochybovat i o tom, zda je komtur vůbec sepsal.

Od 12. srpna roku 1619 byli nakvartýrováni jezdcí rytmistra Kašpara von Schirnding, nám známého již z roku 1611, u vsi Schönlind. Obec je položena v úřadě Selb a také ji spravovali křižovníci. Schirndingův pluk sice po devíti týdnech odcestoval, ale zanechal po sobě nezaplacené dluhy a škody na majetku. Zástupci Schönlind žádali Runnera o doporučující dopis, který by mohl pomoci dlužné peníze získat zpět. Z příloženého účtu obec své výdaje vypočetla dohromady na více než 900 zlatých německých.¹⁵¹

Pro následující čtyři léta v Runnerově archivu nenacházíme žádné přímé doklady o zasahování válečných událostí do života komendy. Umlkly stížnosti poddaných i zprávy o položení pluků do některé ze špitálních vesnic. Přesto se nemůžeme domnívat, že po tuto dobu se válka komendě vyhýbala, zvláště když na území Chebska bylo skutečně velmi rušno. Již v prosinci roku 1620 krajem prošly polské pluky a počátkem roku 1621 živily vsi kolem Chebu a chebská předměstí bavorské vojáky. Ještě na jaře téhož roku tudy na svém ústupu prošlo vojsko Mansfelda, generála českých stavů, které v Sokolově před císařskými jednotkami kapitulovalo. Následujícího roku se ve městě střídaly císařské posádky, které

¹⁴⁹ Tamtéž, kart. 1219, č. 61, obce Oberthölau, Lorenzreuth, Wölsau a Reutlas, 18. 11. 1619.

¹⁵⁰ Tamtéž, kart. 1219, č. 59, obce Wildenau, Lauterbach, Reichenbach a Schönlind Runnerovi, 12. 6. 1619.

¹⁵¹ Tamtéž, č. 62, obec Schönlind Runnerovi, 2. 12. 1619, příložen účet z 2. 9. 1619.

postupně připravily měšťany o většinu jejich majetku. Jako jeden z podřízených císařských velitelů se zde poprvé zastavil také Albrecht z Valdštejna.¹⁵²

V roce 1624 měl v chebském a loketském kraji ležení císařský schauenburský regiment, který celý kraj velmi sužoval. Císař mandátem ze srpna 1624 přikázal Karlovi z Lichtenštejna, aby od města Chebu vymáhal válečnou daň ve výši 40 000 zlatých, z toho 28 000 zlatých mělo být vyplaceno schauenburskému regimentu jako měsíční žold.¹⁵³ Vykorišťování byli také Runnerovi poddaní, takže opět nemohli odvádět komendě dávky a někteří byli dokonce v nejvyšší nouzi nuceni své domovy opustit.¹⁵⁴ Na finanční požadavek vyplatit další daň pro císařský regiment reagoval Runner prosbou, adresovanou Karlovi z Lichtenštejna, aby křížovníky i ostatní chebské řádové domy od dalších poplatků ušetřil.¹⁵⁵

Poté, co Albrecht z Valdštejna převzal vrchní velení císařské armády, rozhodl se využít Cheb jako shromaždiště pro své nově vybudované vojsko a i přes protesty a úpěnlivé prosby městské rady své rozhodnutí realizoval. Dne 31. července 1625 přijel do Chebu a během měsíce zde shromáždil kolem 20 000 bojeschopných mužů. Vojsko tábořilo v širokém okolí města, působilo nesmírné škody; od měšťanů navíc Valdštejn žádal 30 000 zlatých na žold pro své dva regimenty. Po vyjednávání městské rady se nakonec spokojil jen se 7 000 zlatých a 3. září konečně odtáhl.¹⁵⁶ Je nemožné, aby se takové hospodářské zatížení, otřásající celým chebským krajem, komendy nedotklo. Značné škody a finanční zatížení můžeme proto předpokládat, ačkoli pro ně přímé doklady k dispozici nemáme.

Spory mezi komturem Runnerem a markrabím Kristiánem vznikaly také kvůli vybírání válečných kontribucí pro císaře. Příčinou byly opět špitální obce ležící v úřadu Selb a u Redwitz. Kristián vsím zakazoval Runnerovi kontribuce odvádět a sám od nich žádal daň na zajištění obrany hranic. Tím pádem ale komtur neměl finanční prostředky na zaplacení císařské válečné kontribuce, protože pro obce bylo takové dvojité zatížení neúnosné. Vesnice u Redwitz si na markrabího Kristiána Runnerovi opět stěžovaly, že s nimi zachází jako s vlastními poddanými. Pokud obyvatelé markrabímu požadované dávky zaplatit odmítali, byli dokonce uvězněni. Markrabí však jednal protiprávně a zástupci obcí zde připomněli, jak si již v roce 1625 na jeho jednání stěžovali císaři (patrně prostřednictvím komtura, doklady pro to ale nemáme).

¹⁵² E. ŠAMÁNKOVÁ, Cheb, s. 107-108.

¹⁵³ NA Praha, Ř. Kř., kart. 1222, odd. S, fasc. 3, č. 11, num. 341, mandát císaře Ferdinanda II., 27. 8. 1624.

¹⁵⁴ A. L. STÖHR, Geschichtsbuch der ritterlichen Kreuzordens, s. 146.

¹⁵⁵ NA Praha, Ř. Kř., kart. 1221, odd. S, fasc. 3, č. 9, num. 340, Runner Karlovi z Lichtenštejna, koncept, 1624.

¹⁵⁶ E. ŠAMÁNKOVÁ, Cheb, s. 106; M. MUDRA, Valdštejn a třicetiletá válka, s. 9-10; Josef JANÁČEK, Valdštejn a jeho doba, Praha 1978, s. 304-308.

Tenkrát císař mandátem určil, že kontribuce mají vsi odvádět své vrchnosti, kterou je křižovnický komtur. Protože markrabí rozkaz císaře nerespektoval, žádaly obce Runnera o ochranu a přímluvu, aby byl císařský mandát znovu potvrzen. Svou situaci přitom vykreslovaly v těch nejčernějších barvách a vzpomínaly na dobu vlády Kristiánova předchůdce, Georga Fridricha ze starší linie Hohenzollernů ve Francích. Za jeho vlády posílaly obce kontribuce jen císaři a on sám na ně žádné požadavky nekladl, protože je jako dědičné poddané špitálu uznával.¹⁵⁷ Komtur si skutečně císaři na zasahování markrabího do práv špitálu stěžoval, zda něčeho dosáhl ale bohužel nevíme.¹⁵⁸

Také v dalších letech stíhala Chebsko jedna rána za druhou. Dne 28. května 1630 v Chebu nocoval Albrecht z Valdštejna, když se tudy vracel z léčení v Karlových Varech k armádě v Memmingenu. S ním přitáhlo šest knížat a sto padesát šlechticů se sedmi sty koňmi. Po svém sesazení, o kterém se v Memmingenu dozvěděl, odcházel na své panství v Jičíně opět se zastávkou v Chebu (30. října 1630). Náklady na oba Valdštejnovy pobyty, přestože byly krátké, znamenaly pro město značné výdaje a na zajištění potřeb početného doprovodu se musely podílet také okolní vesnice. V následujícím roce, kdy získávala na bojištích třicetileté války převahu proticísařská strana, pobývaly ve městě od 8. července 1631 dvě kompanie císařského jezdeckva a počátkem října je vystřídalo 300 pěších vojáků s množstvím raněných.¹⁵⁹

6.3 Osudy chebských křižovníků za saského vpádu

V létě 1631 se začala krajem šířit zpráva o blížícím se saském vojsku.¹⁶⁰ V září rada provedla mustrování městské hotovosti, jejímž velením pověřila Melchiora Adama Mosera. Počátkem prosince skutečně část saské armády pod vedením Jobsta Hanse Tiesela z Daltitz dorazila k Chebu, odkud před ní stačila císařská posádka uprchnout. Sasové obsadili předměstí Mostecké brány, takže se přes řeku dívali přímo do oken křižovnické komendy. Zřejmě někdy v té době vojáci vypálili špitální vsi Horní Dvory (Ober Schön) a Klest (Reissig), ležící v bezprostřední blízkosti města. Značné ztráty utrpěl i blízký křižovnický

¹⁵⁷ NA Praha, Ř. Kř., kart. 1220, num. 112, Oberthölau, Wölsau, Reutlas a Lorenzreuth Runnerovi, 7. 11. 1628.

¹⁵⁸ Tamtéž, num. 115, Runner císaři, listopad 1628, koncept.

¹⁵⁹ Jaromír BOHÁČ – Josef JANÁČEK – František KUBŮ, Albrecht z Valdštejna a Cheb, Cheb 2005, s. 27-29; E. ŠAMÁNKOVÁ, Cheb, s. 105-109; M. MUDRA, Valdštejn a třicetiletá válka, s. 8-11.

¹⁶⁰ Radek FUKALA, Sen o odplatě, Praha 2005, s. 232-238.

statek (Spitalhof, dnes Dvůr pod Lipami), který leží na kopci za řekou právě na té straně, ze které k Chebu saské vojsko přitáhlo.¹⁶¹

Do kraje v listopadu dorazilo také švédské vojsko, které dobývalo panská sídla i některá města. Kapitán švédské armády v prosinci chebskou radu vyzýval, aby se podrobila švédskému králi a přistoupila na požadavek ubytování jeho dvou kompanií. Sasové se také dožadovali otevření městských hradeb a v opačném případě vyhrožovali městu zpuštěním a vypálením. Tím vyvolali poplach a někteří měšťané začali z hradeb na saské vojsko střít. Avšak obrany města se účastnili jen někteří katoličtí měšťané. Ti, kteří přijali katolickou víru z donucení, doufali v obnovení luteránského vyznání díky podpoře saské armády. Proto za pomoci lsti otevřeli 13. prosince saskému vojsku Mosteckou bránu a umožnili mu město obsadit. Aby Sasové posílili v Chebu svou pozici a zajistili si bezpečnost (v blízkosti města se ještě pohybovala císařská posádka), žádal Tiesel posily. Ukázalo se však, že jeho příchod značná část měšťanstva uvítala a nesouhlasící zbytek zůstal pasivní, a tak se rozhodl jednat pokud možno přátelsky, aby proti sobě obyvatele ničím nepopudil a získal jejich plnou podporu proti císařským.

Třetího dne po obsazení města se vrátilo 23 rodin, které předtím kvůli rekatolizaci emigrovaly. Byly mezi nimi také velmi významné patricijské rody, například Junckerové nebo bývalý chebský purkmistr Wolf Adam Pachelbel z Háje, a dokonce také luteránští duchovní. Již předtím emigranti požádali kurfiřta Jana Jiřího, aby jim v případě návratu pomohl opět dosáhnout náboženské svobody a získat zpět konfiskovaný majetek.

Situace, ve které se zbylí katolíci ve městě octli, byla velmi nepříznivá, dokonce nebezpečná. Chování měšťanů dokazovalo, jak chatrné výsledky dosavadní rekatolizace přinesla. Ze strachu před Sasy a zlobou místních obyvatel většina katolických farářů z okolních vsí utekla a také v Chebu měli katoličtí kněží strach z násilí ze strany místních obyvatel. Měšťané zakazovali konání katolických obřadů a saského velitele dokonce prosili, aby nechal ve farním kostele kázat a křtít jejich děti luteránského duchovního. Kostel nakonec na všeobecné přání zcela přešel do rukou protestantů. Saský velitel města katolíkům sice přislíbil plnou ochranu, dokonce si směli ve farním kostele ponechat jeden oltář a kazatelnu, ale ze strany měšťanů, kteří se cítili být osvobozeni od katolického útisku, nebylo možné očekávat žádnou náboženskou snášlivost.¹⁶²

¹⁶¹ Petr BERAN, O hospodářských dvorech u města Chebu, in: Sborník Chebského muzea 2000, s. 44-62, zde 50-51.

¹⁶² Oldřich KORTUS, Cheb a okolí za saského vpádu v letech 1631 a 1632, in: Sborník muzea Karlovarského kraje 16, Cheb 2008, s. 95-122, zde s. 96-100.

Zloba místních obyvatel se obrátila nejprve proti křižovníkům. Brzy ráno 14. prosince, o třetí adventní neděli, vyplenil obecní lid za vydatné pomoci saských vojáků komendu a odvedli dva koně. Zmocnili se také Runnera, který byl davem voděn po náměstí jako zločinec a poté se mu podařilo utéct k františkánům.¹⁶³ Po násilnostech, kterých se měšťané na komendě a jejím představeném dopustili, udělil saský rytmistr Tiesel, snažící se udržet ve městě pořádek, komendě list, který zaručoval křižovnickému domu bezpečnost (salvu quardii). Dne 25. ledna následujícího roku požadoval saský vrchní poručík Ulrich von Wolfersdorf od Runnera, který se zatím vrátil do komendy, aby do dvou dnů zaplatil 100 říšských tolarů a komendu znovu opustil. Do křižovnického špitálu byli umístěni nemocní sasští vojáci, proti čemuž Runner koncem ledna protestoval u městské rady, protože vojáky živil ze svého, a žádal jejich přeložení na jiné místo. Runnerovi nezbývaly žádné finanční prostředky, a tak i jeho vlastní špitálníci trpěli velkou nouzí. Navíc se musel komtur po dobu třinácti týdnů postarat o krmení pro 40 koní.¹⁶⁴

Poučen předchozími událostmi a opětovným vypleněním komendy se Runner koncem března rozhodl ukryt něco zbylých peněz, obligací, stříbrného nádobí a ty nejdůležitější dokumenty jako urbář, knihu dlužníků a pečeti řádového domu, a komendu opustil. Vše uschoval v budově za školou u měšťana Klementa Mayera. Ale šafář komendy, Georg Michler, který Runnerovi dlužil 73 zlatých a neměl na zaplacení, vyzradil úkryt podplukovníku Wolfersdorfovi a ten se věci ihned zmocnil. Runner začal s velitelem okamžitě o navrácení cenností vyjednávat. Dne 16. dubna vyhotovil komtur pro Wolfersdorfa plnou moc, na základě které byl oprávněn vymáhat od magistrátu Lokte 1 000 zlatých, které město Runnerovi dlužilo (luteránskou radou odepřené farní příjmy). Za to Wolfersdorf vrátil kalich, dvanáct obligací, pečeť, urbář, knihu dlužníků a později i salvu quardii. Ani saský podplukovník ale dlužné peníze od loketských nevydobil a Loket je později přeci jen Runnerovi po částech splatil.¹⁶⁵

Zloba obyvatel města se neobrátila jen proti křižovníkům, ale také a především proti jezuitům. Do školy, kterou jezuité spravovali a kde také žili, se k nim před hrozícím nebezpečím ukryli rovněž faráři ze Skalné a Kopaniny. Osm dní je zde Sasové všechny drželi jako vězně a na výkupném požadovali 680 zlatých. Část obnosu jezuité složili sami, část za ně zaplatila městská rada a téměř polovinou přispěl jeden chebský měšťan. V polovině ledna bylo všech devět vězněných z Chebu vyhnáno a ozbrojeným doprovodem dovedeno až do

¹⁶³ P. BERAN, *O řeholních domech*, s. 41.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 101, 104-105; A. L. STÖHR, *Geschichtsbuch der ritterlichen Kreuzordens*, s. 146.

¹⁶⁵ A. L. STÖHR, *Geschichtsbuch der ritterlichen Kreuzordens*, s. 146.

Horní Falce. V nebezpečí se ocitl také klášter chebských klarisek, jeho vyplenění však zabránil Pachelbel, Sasy jmenovaný komisařem města a Chebska, který se i jinak snažil rabování ve městě zabránit.¹⁶⁶

Během února 1632 se životní podmínky v Chebu velmi zhoršily a městem se šířily nakažlivé choroby, které zřejmě přivlekli saští vojáci a na které umíralo velké množství lidí. Na neúnosné podmínky si chebská rada stěžovala saskému kurfiřtovi a sám velitel saské posádky v Chebu Jana Jiřího upozorňoval, že v chebském kraji je příliš velké množství vojska a není v silách místních obyvatel takovou hospodářskou zátěž dále vydržet.¹⁶⁷ Protože již nemělo Chebsko co poskytnout, museli Sasové dobytek, obilí i peníze přivážet z Plzeňska. Za těchto podmínek se Runner znovu uchýlil k františkánům.¹⁶⁸

Koncem května se začala situace na českém bojišti obracet a Albrecht z Valdštejna saské vojsko z českého území postupně vytlačoval.¹⁶⁹ Dne 17. června k Chebu přitáhly císařské jednotky pod velením generál strážmistra Jindřicha svobodného pána Holka. Obklíčily město a generál vyzval saské posádky ke kapitulaci. Saský plukovník na nabízené podmínky předání města nechtěl přistoupit, a tak začali císařští město odstřelovat. To se následujícího dne vzdalo a 19. června 1632 Sasové podepsali kapitulaci, která jim umožnila volný odchod, stejně tak jejich doprovodu, rodinám i luteránským duchovním. Navrátilí se emigranti byli poslání zpět. Chebští museli Holkovi zaplatit vysoké výpalné a čekalo je další kvartýrování a zásobování vojska.

Po odchodu Valdštejnových jednotek zůstaly v Chebu dvě kompanie jako posádka a v červenci se k nim přidaly tři eskadrony jezdeckva. Hned počátkem července byla také započata oprava městských hradeb a jejich zvýšení padl za oběť evangelický hřbitov, který magistrát zrušil a srovnal se zemí.¹⁷⁰

Také křižovníci měli odvést císařské armádě kontribuce ve výši 1 000 zlatých, a proto Runner psal císaři Ferdinandovi II. žádost o jejich odpuštění. Vyrovnavy by se tím škody, které Sasové komendě způsobili na kostele, domě, špitále i hospodářstvích. Samotnou komendu Sasové vyrabovali celkem třikrát.¹⁷¹

¹⁶⁶ E. ŠAMÁNKOVÁ, *Cheb*, s. 108; J. B. LEHNER, *Beiträge zur Kirchengeschichte*, s. 133; F. KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach*, s. 88, 89.

¹⁶⁷ O. KORTUS, *Cheb a okolí za saského vpádu*, s. 106-107.

¹⁶⁸ A. L. STÖHR, *Geschichtsbuch der ritterlichen Kreuzordens*, s. 147.

¹⁶⁹ R. FUKALA, *Sen o odplatě*, s. 244-246.

¹⁷⁰ O. KORTUS, *Cheb a okolí za saského vpádu*, s. 111-113, 116, 120-121.

¹⁷¹ A. L. STÖHR, *Geschichtsbuch der ritterlichen Kreuzordens*, s. 147.

Zvrat ve válečných událostech žádné výrazné zlepšení poměrů městu ani křižovníkům nepřinesl. Procházející císařská armáda sklídila obilí na polích špitálních poddaných, kteří tak nemohli odvést svému pánovi žádné dávky a komtur i špitálníci trpěli nouzí i nadále. Také poddaní čtyř vsí u Selbu (Wildenau, Lauterbach, Reichenbach a Schönlind) se Runnerovi z placení daní omlouvali, protože na ně byly uvaleny vysoké kontribuce pro císařskou posádku v Chebu. Velmi expresivně v omluvě poddaní vylíčili bídu, ve které se i s rodinami octli, a ať již popisovali skutečnost věrně, nebo ji úmyslně trochu přibarvili, bylo Runnerovi jasné, že ani s jejich dávkami počítat nemůže (viz příloha č. 3).¹⁷²

Ještě v listopadu roku 1632 protestoval Runner proti novému nařízení markrabího Kristiána v dopise adresovaném přímo jemu, „*milému pánu sousedu a příteli*“. Markrabí znovu vybíral od špitálních vesnic peníze na jejich obranu, a ony pak již neměly na daně pro komtura.¹⁷³ Dne 30. listopadu 1632 komtur Runner, téměř bez prostředků, ve svém útočišti u františkánů zemřel.¹⁷⁴

¹⁷² NA Praha, ŘKř, kart. 1220, num. 134, obce Wildenau, Lauterbach, Reichenbach a Schönlind Runnerovi, 5. 9. 1632.

¹⁷³ Tamtéž, kart. 1220, num. 137, markrabí Kristián zu Brandenburg Runnerovi, 14. 11. 1632; num. 136, Runner markrabímu Kristiánovi zu Brandenburg, 21. 11. 1632, koncept.

¹⁷⁴ A. L. STÖHR, *Geschichtsbuch der ritterlichen Kreuzordens*, s. 147.

7. Správa a hospodaření komendy za komtura Runnera

7.1 Prameny dokumentující hospodaření komendy

Předtím, než se začneme zabývat samotným hmotným zázemím a vůbec hospodářstvím chebské komendy, musíme se blíže seznámit s prameny, ze kterých své informace čerpáme. Máme k dispozici velké množství nejrůznějších účtů, potvrzení, dluhopisů, dokumentů vzniklých za účelem řešení rozličných sporných záležitostí a různých dalších podobných písemností, z nichž se blíže podíváme jen na některé významnější. Zpracovávat tuto masu jako celek by totiž bylo velmi časově náročné. Proto budeme jako východisko výzkumu používat pramen, který je pro naše účely mnohem vhodnější, a tím je urbář.¹⁷⁵

Jedná se o malou svázanou rukopisnou knížku, zabalenou v deskách ze stran nějaké staré pergamenové knihy, která nese název „*Summarisch und verzeichniis des hospitals in Eger einkommens, an erbauten, dann erbzins und zehent getreidt, sharwerck, klein gerechtigkeit, gelt zins und anderes.*“ Kromě urbáře jsou na konci knížky také vypsány pravidelné výdaje špitálu na jeho provoz, na mzdy služebnictvu a jiným pomocným silám, na polní práce, nákupy a další nutná vydání.

Přesné datum vzniku soupisu neznáme. Původní zápis byl doplňován poznámkami k jednotlivým dvorům či položkám, především v průběhu 60. let 17. století za komtura Brauna z Braunthalu (1656-1670). Nejmladší poznámka pochází z roku 1669. Základní text, který je na data velmi skoupý, musel tedy vzniknout někdy předtím a popisuje stav panství ještě před úpadkem a zrušením za třicetileté války. Nejstarší uvedená informace je z roku 1600, pisatel ji ale pouze převzal ze starého kopiáře. Rok 1610 je tu zmíněn také, v souvislém textu, písmem a inkoustem náleží k původnímu zápisu, tentokrát však nic nenaznačuje tomu, že by se vztahoval k minulosti. Naproti tomu tu najdeme jednu již dodatečnou poznámku „nyní roku 1611...“. Rovněž dodatečně tатаž písarská ruka do urbáře k některým statkům připsala „je pustý“ (a tuto poznámku často škrtl pisatel z doby komtura Brauna) a jednou uvedla i datum 1631. Proto bychom rok 1610 mohli považovat za předpokládaný rok vzniku urbáře, s tím, že byl zápis následujících 60 let průběžně doplňován.¹⁷⁶

Další problém, o kterém je třeba se ještě zmínit, je otázka dobového označování majetku chebských křížovníků. Totiž v urbáři, ale i v ostatních jiných písemnostech a účtech,

¹⁷⁵ SOKA Cheb, fond č. 1193, inv. č. 7, ev. j. K7, Inventář špitálního jmění (1610–1699).

¹⁷⁶ Zde se ovšem rozcházím s názorem autora kroniky, Leopolda Stöhra, který vyšel z datace přípisu na konci urbáře a usoudil, že pochází z roku 1657.

je vlastnictví křížovníků označováno jako vlastnictví špitální. Špitální louka, špitální les, špitální pivovar a podobně. Problém tkví v tom, že některé donace křížovníkům, především ty od měšťanů, se přímo vztahovaly ke špitálu. V době, kdy byl špitál takto obdarováván, platilo špitál = komenda = křížovníci. Později si však měšťané osobovali právo do správy špitálu zasahovat, považovali ho za své vlastnictví, a stejně tak chtěli i volně disponovat majetkem, který špitálu kdysi darovali. A protože „špitální“ se říkalo i majetku, který patřil odedávna přímo komendě, činila si městská rada často nárok také na něj.

Vznikaly tak, hlavně v 17. a ještě i v 18. století, vleklé spory a konflikty a chebští křížovníci museli složitě svá vlastnická práva dokazovat. Pokud bychom tedy měli být důslední, museli bychom rozlišovat majetek, který patřil komendě (jako třeba pivovar či Špitální (!) Dvůr), a majetek, kterým byl obdarován špitál, ačkoli z právního hlediska, jak také po mnohých vleklých procesech křížovníci dokázali, zde rozdíl nebyl.¹⁷⁷ Tohoto problému si ve své kronice povšiml také Leopold Stöhr v kapitole o darováních komendě. Stöhr mnoho sporů pečlivě prostudoval, a takto poučen nabádal své nástupce, ať starostlivě uschovávají a opatrují všechny důležité dokumenty, aby pak mohli kdykoli své vlastnictví prokázat a předešli tak zdoluhavým sporům.¹⁷⁸ I to byl jeden z důvodů, proč vlastně Stöhr kroniku sepisoval a důsledně na důležité archivní prameny odkazoval.

7.2 Kancelář

Ačkoli byl komtur o chodu panství a záležitostech týkajících se jeho poddaných dobře informován a často se na správě osobně podílel, celou úřední agendu samozřejmě sám zastat nemohl. Přímých informací o Runnerově kanceláři je bohužel poskrovnu, proto její funkci ani její personál spolehlivě a úplně popsat nelze. Přesto se pokusíme z dostupných informací alespoň částečně zdejší úřadování přiblížit. K dispozici máme pouze podpisy úředníků na některých písemnostech, týkajících se především běžných poddanských záležitostí, jako jsou například inventáře pozůstalostí, sirotčí účty, rozdělení majetku pozůstalým a některé dlužní úpisy či kvitance. Mimo to se dochovaly jen tři písemnosti, které o rychtářích komendy pojednávají přímo – jimi se budeme zabývat níže.

V chebské komendě zřejmě zprvu působil jen jeden úředník, o něco později již byli nejméně dva. Všichni jsou uváděni jako rychtář, nebo rychtář a úřední písař. Nejméně od roku 1610 zde působil rychtář a úřední písař Thomas Schertzer. Chebští radní se zřejmě snažili

¹⁷⁷ A. L. STÖHR, *Geschichtsbuch der ritterlichen Kreuzordens*, s. 161-162.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 24.

místo něho dosadit člověka vlastního, protestanta. Georg Runner se o tom zmiňuje v dopise svému příteli, kterého prosil o pomoc a radu, jméno přítele však neznáme.¹⁷⁹ Chebská rada komturovi prý nařizovala jmenovat špitálním rychtářem namísto Schertzera někoho jiného. Runner se samozřejmě bránil, protože spolehlivým člověkem, který by upřímně hájil zájmy špitálu, mohl být podle jeho názoru jedině katolík. Průběh sporu, pokud se vůbec nějaký vedl, popsat nemůžeme, nejsou o něm v archivu žádné dokumenty, víme ale, že Thomas Schertzer funkci rychtáře zastával nepřetržitě až do roku 1630. V úřadě jej pak nahradil Fabian Adam Zeltschen.¹⁸⁰

Až do roku 1618 žádnou zmínku o jiném špitálním rychtáři v dokumentech nenajdeme. Na Hromnice (2. února) roku 1618 ale Schertzerovi přibyl kolega. Komtur jmenoval dalším rychtářem chebského měšťana Georga Kemmitzera, a jeho jmenování, nebo spíše smlouva mezi ním a Runnerem, nám poskytuje poměrně zajímavé a užitečné informace. Písemné ustanovení nového rychtáře bylo vyhotoveno ve dvou exemplářích, podepsaných jak Runnerem, tak Kemmitzerem, s přitištěnou pečetí obou zúčastněných.¹⁸¹ V sedmi bodech smlouvy komtur popsal základní požadavky a úkoly, které na nového rychtáře kladl.

Úředník, u kterého komtur samozřejmě v první řadě předpokládal zbožnost, oddanost a poctivost, měl také dohlédnout, aby se služebnictvo v komendě a špitále vyvarovalo klení a hádek a nedopustit, aby byl služebníkům nebo špitálníkům zavdán důvod ke stížnostem. Také musel dávat dobrý pozor, aby nikdo nezpůsobil svou neopatrností požár. Jeho úřední pracovní náplní pak bylo vyslechnout různé stížnosti či požadavky poddaných nebo i cizích lidí, vše pečlivě uvážit a vydat rozhodnutí. Pokud by se ale jednalo o závažnější a složitější případy, se kterými by si sám nevěděl rady a netroufal si samostatně postupovat, měly být zúčastněné strany pozvány na nejbližší sobotu (pokud na ni nepřipadal žádný svátek) k řádnému slyšení, kterého se účastnil pan komtur. Rychtářovou povinností bylo o těchto jednáních, o všech slyšeních v komendě a také o rozhodnutích sporů či stížností, vést řádný protokol.

Rychtář měl na starost rovněž zaznamenávání příjmů (daně i desátky) a výdajů všech druhů obilí, každý týden je musel zapisovat a týdenní lístky zakládat, každého půl roku pak uzavřít vyúčtování. Rychtáři byly svěřeny také klíče od sýpky. Dále pro komtura opisoval různé písemnosti a zajišťoval jejich odeslání. Pokud bylo třeba, sám měl bez odmluvy vyjet

¹⁷⁹ NA Praha, ŘKř., kart. 1266, odd. R, fasc. II, č. 3, Runner příteli, koncept dopisu, 1. 1. 1611.

¹⁸⁰ Jmenování F. A. Zeltschena rychtářem nelze pramenně doložit, usuzují tak pouze z jeho podpisů na dokumentech a ze zmínky o Schertzerovi, jako o bývalém rychtáři, přičemž poslední Schertzerovy podpisy pocházejí právě z roku 1630.

¹⁸¹ NA Praha, ŘKř., kart. 1222, num. 367, Runner Kemmitzerovi, 2. 2. 1618.

záležitost vyřídit, především týkala-li se čtyř vsí (blíže nejsou určeny, jde patrně o čtyři vsi v markrabství u Selbu, které jsou v pramenech často označovány zkráceně jako „čtyři vsi“). O písemnostech, které mu komtur svěřil k přepsání, ani o dalších záležitostech, nesměl rychtář s nikým mluvit. V případě, že nic důležitého ve špitále k vyřizování neměl, bylo jeho úkolem navštívit statek v Horních Dvorech (Ober Schön), nebo jiný dvůr, kam by byl komturem poslán, a osobně zkontrolovat jeho hospodaření, polní práce, prohlédnout louky a rybníky, zkontrolovat příjmy a výdaje a tak podobně. Pokud by shledal nějakou závadu nebo měl návrh na vylepšení, neprodleně musel takovou záležitost s komturem projednat.

Jako odměnu za své služby měl Kemmitzer dostávat stravu a navíc tři káry žita a dva sáhy dřeva. Z vybraných pokut mu náležela jedna čtvrtina a z poplatků za vyhotovení inventáře pozůstalostí mu připadla jedna polovina, stejně jako z opisů propuštění z poddanství (zhosty). Z poplatku za sirotčí účty (za každý 1 zlatý) dostal 7 krejcarů. Ve smlouvě je také uvedeno, že všechny ostatní úřední a písařské úkoly zůstávají Thomasu Schertzerovi.

Křižovnický rychtář z Chebu navštěvoval asi jen samostatné dvory, ale vsi, náležející komendě celé, mohly mít rychtáře vlastního. Můžeme však doložit jen existenci rychtáře ve vesnici Wölsau, kde jím byl jmenován v roce 1632 Adam Summer, který do funkce nastoupil po smrti dosavadního správce Hanse Lipperta.¹⁸² Jeho jmenování bylo mnohem stručnější než jmenování Kemmitzera. Konkrétně zde komtur zmiňoval pouze povinnost rychtáře ihned nahlásit každého neposlušného poddaného a přivést ho k potrestání. Pak už následovala jen Summerova přísaha a slib funkci vykonávat věrně a oddaně.

Zda měl Runner své rychtáře také v ostatních poddanských vsích, přesně říci nemůžeme. Jako prostředník mezi poddanými a vrchností rychtář nikde jinde nevystupoval, vsi se obracely ke komturovi vždy jako celá obec, například „celá obec Schönling“, nebo „poslušní poddaní obce Lauterbach“. Ani v písemnostech, které se týkaly téže vsi, se jméno rychtáře nevyskytuje opakovaně. Rychtáři pravděpodobně většinu obcí spíše jen navštěvovali a kontrolovali, ale spravovány byly z Chebu. Kromě zmíněných úředníků, titulovaných jako rychtář či rychtář a úřední písař, známe už jen jméno špitálního lesníka v Rommersreuthu, kterým byl Hans Rubner, další lesník působil také v lese u Sv. Kříže, a občas se prameny mihne zmínka o správci Špitálního Dvora (o něm bude řeč později).

¹⁸² Tamtéž, kart. 1220, num. 135, Runner Summerovi, 13. 11. 1632.

7.3 Budovy komendy

Jak komenda za Runnerova působení vypadala, zjistíme již jen stěží, protože byla za třicetileté války velmi poničena a ve druhé polovině 17. století se dočkala značné přestavby. V Runnerově době zde stály ještě staré, hrázděné budovy, postavené roku 1426. Tvořily uzavřený dvůr. Budovy komendy, kde sídlil komtur, stály na straně směrem do města, budovy, sloužící špitálníkům, naproti nim, směrem k řece. Východní stranu dvora uzavíral kostel sv. Ducha a kaple pro špitálníky.

Kostel sv. Ducha také nebyl od své první přestavby v roce 1414 dlouhá léta opravován, takže v době Runnerova komturství již nevypadal nejlépe, jen zázrakem pak unikl během třicetileté války velkým škodám. Komtur Vít Etler jej po necelých padesáti letech od Runnerovy smrti popsal jako „ani ne tak zchátralý, jako spíše úplně špinavý“ a dle dobových svědectví byla stavba velmi zpustlá, úplně černá a poničená.¹⁸³ Jako stará a zpustlá, s vytlučеныmi okny, byla popisována v 17. století i přilehlá kaple sv. Václava (nejednalo se o zmíněnou kapli špitálníků, tato stála na jižní straně kostela, směrem do města). Sloužila tehdy jako skladiště sudů a dřeva, v případě potřeby zde byli uloženi nemocní, pro které se nenašlo dost místa ve špitále.¹⁸⁴

Budova špitálu navazovala na kostel sv. Ducha prostřednictvím kaple, která umožňovala vstup do kostela arkádami v jeho severní stěně. Nemocní ze špitálu se tak mohli kdykoli účastnit bohoslužeb v kostele, aniž by do něho museli přímo vstoupit. Do této kaple se vcházelo směrem od řeky, takže nemocní vůbec nemuseli projít branou dovnitř města, čímž mělo být sníženo riziko nákazy. Svou funkci kaple ztratila zřejmě v důsledku barokní přestavby špitálu v letech 1685-1687, kdy byly zazděny arkády, které ji spojovaly s hlavním kostelem. Využívána pak byla jako spíž k ukládání zeleniny a vzala za své při požáru roku 1809.

7.4 Majetky v bezprostřední správě chebských křižovníků a právní spory

Majetek, který patřil přímo ke komendě, tvořily jednak budovy v bezprostřední blízkosti komendy, jako byl špitál, při něm stojící kostel, stodola, stáj a další nutné hospodářské stavby, v neposlední řadě také pivovar, jednak také dvě zahrádky a tak zvaný Špitální Dvůr (Spitalhof, dnes Dvůr pod Lipami).

¹⁸³ A. L. STÖHR, *Geschichtsbuch der ritterlichen Kreuzordens*, s. 120.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 135-136.

Pivovar komendy byl vystavěn na základech domů, které křižovníkům daroval měšťan Albert Kollesreund asi v roce 1300. Když město Cheb obdarovalo roku 1375 špitál čtyřmi vesnicemi v markrabství (o tomto darování bude řeč dále), zavázali se křižovníci denně zásobovat chudé ve špitále svým pivem – doklad toho, že v té době pivovar již pracoval.¹⁸⁵ V Runnerově době, a vůbec po celé 17. století, vařili v pivovaru kromě křižovníků také chebští měšťané a odváděli za to křižovníkům z každé várky určitý finanční obnos a pro chudé špitálníky (ovšem pro ty zdravé a pro ty, kteří do špitální domácnosti přivedli svůj dobytek) 12 věder mláta a bečku řediny.¹⁸⁶ August Leopold Stöhr našel zmínky ve starých účtech, které potvrdily vaření piva měšťany v tomto pivovaru již v roce 1583 a také v letech 1738-1764. Později ale měšťané ztratili o vaření piva u křižovníků zájem (založili pivovary vlastní). Při požáru, který zachvátil celou komendu roku 1809, pivovar do základu shořel, za nějaký čas však byl vystavěn znovu.¹⁸⁷

Komenda v době Runnerova působení vlastnila také dvě zahrádky s domkem. První ležela na druhé straně řeky před Mostní branou, na kopci, říkalo se jí zahrada u Václavova hrádku (Wenzelsburg). Malý hrádek zde nechal vystavět asi král Václav II. jako předsunutě opevnění města, v této době ale byl dávno zpustlý. Domek v zahradě obýval jeden člověk, který za to komendě platil roční daň 5 zl Rostly zde ovocné stromy a třetina ovoce z nich měla připadnout chudým špitálníkům. Během třicetileté války, snad za obléhání Sasy, nebo později Švédy, byl domek pobořen, protože Václavův hrádek použili v roce 1632 Sasové a 1647 Švédové jako výhodnou pozici pro svá děla.¹⁸⁸ Zahrádku v druhé polovině 17. století obklíčilo nové městské opevnění, ovocné stromy byly pokáceny a jejich místo zaujala chmelnice, zásobující křižovnický pivovar.¹⁸⁹

Druhá zahrada ležela na stejné straně řeky jako komenda, ale o kousek níž po proudu, před Lodní branou, poblíž kostelíka sv. Jošta. Také zde stál domek, ve kterém bydleli tři chudí lidé ze špitálu. Na části pozemku pěstovali pro své potřeby zeleninu (řepu, zelí, cibuli), polovina byla ale pronajata jako louka lidem z Dolnice (Dölitz), kteří zde sušili seno. Jen na části směli špitálníci pást své krávy. Za obléhání města saským vojskem v roce 1631 byly zahrada i domek poničeny, zpustly a ani za komtura Brauna ještě v domku nikdo nebydlel.¹⁹⁰

¹⁸⁵ A. L. STÖHR, *Geschichtsbuch der ritterlichen Kreuzordens*, s. 170.

¹⁸⁶ SOKA Cheb, *Inventář špitálního jmění*, s. 5.

¹⁸⁷ A. L. STÖHR, *Geschichtsbuch der ritterlichen Kreuzordens*, s. 170.

¹⁸⁸ Jiří ÚLOVEC, *Hrady, zámky a tvrze na Chebsku*, Chebské muzeum 1998, s. 88-91; Eva VAŇKOVÁ, *Václavův hrádek a most přes Ohři*, in: *Sborník Chebského muzea*, Cheb 1994, s. 63-65.

¹⁸⁹ SOKA Cheb, *Inventář špitálního jmění*, s. 5, 110-111.

¹⁹⁰ Tamtéž.

Na kopci, který se zdvihá za řekou naproti komendě, dodnes stojí statek, který také patřil křižovníkům. Proto se mu dříve říkalo Špitální dvůr (Spitalhof), dnes Dvůr pod Lipami. Městský kronikář Vincenc Pröckl roku 1877 v kronice napsal, že statek daroval křižovníkům již král Přemysl Otakar II.¹⁹¹ Patřil k němu prý také les, louky a rybníky. Písemný důkaz této donace chybí, nicméně pozemky na Špitálském vrchu (jak byl od 15. století tento kopec nazýván) křižovníci nejméně od počátku 14. století skutečně obhospodařovali.¹⁹² Náš urbář kromě pole (více než 100 jiter), na kterém křižovníci pěstovali obilí, a celkem malé louky na seno, při Špitálním dvoře žádný les ani rybník nezmiňuje.¹⁹³ Dvůr za třicetileté války utrpěl značné škody, také především za obléhání města Sasy. Komtur Braun jej znovu zvelebil a postavil u něho v roce 1661 malý zámek s věžičkou. Křižovníci dvůr spravovali až do 20. století, zámek a některé hospodářské budovy stojí dodnes.¹⁹⁴

Chebští křižovníci vlastnili také několik rybníků, kde chovali kapry. Původně patřilo komendě zřejmě rybníčků více, za Runnera měli ale jen ve vsi Klest (Reissig) tři malé rybníčky a vedle toho ještě jakousi nádrž, ve které mohly být ryby drženy přes zimu. Až později, zřejmě za Runnerova nástupce, získala komenda velký rybník u Horních Dvorů (Ober Schön), který dříve vlastnili němečtí rytíři a po jejich odchodu jej spolu s německým domem koupilo město Cheb, které o rybník přišlo za revize této koupi v roce 1627. Za komtura Brauna pak přibyly ještě dvě nové sádky u Hněvína (Knöba).¹⁹⁵ Jak s rybníky komenda hospodařila, nevíme, o žádném porybném není v pramenech zmínka. Kapry chovali asi jen pro vlastní spotřebu, jako jídlo v obě postů.

Mezi obcemi Skalka (Stein) a Cetnov (Zettendorf) (dnes na levém břehu přehrady Skalka, mezi chatovou oblastí a Cetnovem), patřila křižovníkům velká louka, ze které mohl špitál přivést až 16 fůr sena a 8 fůr otavy. Kromě dvou již zmíněných luk u Špitálního dvora a u Dolnice vlastnila komenda také malou louku za lesem u Sv. Kříže. Dlouhou dobu byla zastavena za 50 zl ročně poddanému z Dolního Pelhřimova (Unter Pilmersreuth), komtur Runner ji ale roku 1610 vykoupil zpět.

Louky, užívané jako pastviny, se velmi lehce a často stávaly předmětem sporu s městem, k němuž dávali podnět přímo poddaní. Ti svá pastviště bedlivě střežili před vetřelci a v případě, že si někdo dovolil na jejich louku hnát svůj dobytek, nebylo daleko k hádce nebo

¹⁹¹ Vincenc PRÖCKL, Eger und das Egerland, I – II, Cheb – Praha 1845.

¹⁹² P. BERAN, O hospodářských dvorech, s. 50-51.

¹⁹³ SOKA Cheb, Inventář špitálního jmění, s. 6, 7.

¹⁹⁴ P. BERAN, O hospodářských dvorech, s. 51; o Špitálském zámečku viz také J. ÚLOVEC, Hrady, zámky a tvrze na Chebsku, s. 93-94.

¹⁹⁵ SOKA Cheb, Inventář špitálního jmění, s. 9-10.

dokonce pranicí. Oporu pak hledali u svého pána. Často stačil jen náznak, že by jejich pastvina mohla být ohrožena a poddaní okamžitě o všem informovali vrchnost.

Tak tomu bylo v případě poddaných ze vsi Horní Dvory. Člen chebské rady, Christof Bayer, začal u zdejšího rybníka (byla o něm již řeč) stavět domek. Poddaní vše okamžitě ohlásili Runnerovi a stěžovali si, že Bayer v domku jistě někoho ubytuje a ten člověk tam začne chovat dobytek, který bude samozřejmě vyhánět na pastvu. Už tak dost chudé pastviny, kde se pase jejich dobytek, nebudou už vůbec s to uživit i jeho zvířata. Ta pak budou spásat okolo ležící pole a louky a poddaným tak vznikne velká škoda a vše by vedlo jen k sporům a hádkám. Žádali komtura, aby proti chebské radě vystoupil a zařídil buď zboření rozestavěného domku, nebo vymohl revers, kterým by rada slíbila nikoho v domku na stálo neubytovat a nedovolit zde chov domácího zvířectva.¹⁹⁶ Runner obavy i požadavky svých poddaných tlumočil radě,¹⁹⁷ která vcelku ochotně podala vysvětlení i požadovaný slib. Christof Bayer prý skutečně vystavěl domek jen proto, aby se měl na podzim a na jaře kde ohřát a sušit rybářské náčiní. Sám pak pod trestem zboření domku slíbil, že zde nikoho na stálo neubytuje.¹⁹⁸

Poddaní Horních Dvorů se přeli také se svými sousedy ze vsi Všeboř (Schöba), která patřila městu, o pastvinu, ležící na pomezí pozemků obou vsí.¹⁹⁹ Na radnici vypracovali pro Runnera a jeho poddané z Horních Dvorů dotazník, s pomocí kterého měli vypátrat, jak dlouho už trvá nejistota o příslušnost pastviny, jak se jí říká (zda je obecně jmenována Schönerská podle vsi Ober Schön – dnes právě Horní Dvory), a svědectví měli podat také nejstarší obyvatelé vsi. Rozhodnutí vynesla rada až po dvou letech a za pravdu dala obyvatelům Horních Dvorů. Přesto se za dva roky spor rozhořel znovu, protože obyvatelé Všeboře na spornou louku svůj dobytek opět vyhnali. Runner si důrazně stěžoval na jejich neposlušnost a rebelství a psal radě, že je zaražen tím, v jak malé vážnosti se u poddaných města těší rozhodnutí vrchnosti.²⁰⁰ Pak spor docela utichl.

Poslední nepříjemnost kvůli pastvině měl Runner s cechem chebských řezníků. Jako každý rok vyhnali řezníci po svátku Michaela archanděla (Michaelstag, 29. září) svůj dobytek na louku u Špitálního dvora. Podle starého zvyku se totiž po tomto svátku ve městě i na venkově mohl dobytek pást volně na jakékoli louce. Vyhnali tedy dobytek na „špitální pole“,

¹⁹⁶ NA Praha, ŘKř., kart. 1222, odd. F, fasc. VI, č. 35, poddaní vesnice Horní Dvory Runnerovi, 1610, bez datumu.

¹⁹⁷ Tamtéž, Runner městské radě, 11. 7. 1610.

¹⁹⁸ Tamtéž, městská rada Runnerovi, 21. 7. 1610.

¹⁹⁹ Tamtéž, kart. 1218, odd. H, fasc. IV, č. 9, 1613-1615.

²⁰⁰ Tamtéž, kart. 1218, odd. H, č. 10, Runner chebské radě, 5. 3. 1617.

kde je ovšem zastavila komturova čelad' a správce. Padla ostrá slova, pravděpodobně i nějaká rána, a vše skončilo tak, že Runner zase psal stížnost chebské radě, tentokrát na rebelující řezníky. Pravděpodobně to nebylo poprvé, nějaké potyčky s řezníky kvůli pastvě měl i Runnerův předchůdce, komtur Vavřinec Nigrin.

Runner obviňoval řezníky, že celou potyčku, která mohla skončit i zraněním nebo smrtí, vyprovokovali. Jejich právo, po Michaelu pást kdekoli, neuznával, protože naproti tomu jeho vlastní dobytek, ať už byla jakákoli nouze, nikdy městské louky spásat nesměl a ani nikdo jiný kromě řezníků toto právo neuplatňoval.²⁰¹ Stejně tak řezníci apelovali na chebskou radu, ať se u komtura přimluví, aby na špitální pole směli.²⁰² Více se o sporu již nedočteme, což svědčí spíše pro to, že rada dala za pravdu Runnerovi.

Do majetku chebských křížovníků patřily také dva lesy. Les u Sv. Kříže, poskytující dříví chudým špitálníkům a vůbec celé domácnosti v chebské komendě, a les u Skalky u Hazlova (Rommersreuth). Protože les u Skalky ležel skoro 17 km od Chebu a na opačné straně řeky, zásoboval dřívím Špitální dvůr a dřevo z něj se používalo také na různé stavby a na výrobu šindele.²⁰³ Právě lesy se staly předmětem vleklých sporů s městskou radou, v každém z nich se spor týkal něčeho jiného, podstata však zůstávala stejná.

V lese u Skalky si obě strany nárokovaly právo lovit zvěř. Spor začal již za Runnerova předchůdce, komtura Vavřince Nigrina. Městský myslivec tam v červnu 1604 ohrožoval puškou komturova lesníka Kolba, který právě pro svého pána ulovil zajíce.²⁰⁴ Konflikt, který se rozhořel za Runnerova komturství, začal obdobně. Špitální lesník Hans Rubner zde také střílel zajíce. Chebská rada se o tom dozvěděla a pod pohrůzkou, že mu bude odebrána puška, písemně lesníkovi v lese střílet zakázala. Jako důvod uvedla, že jeho střílení plaší vysokou zvěř.²⁰⁵ Komtur se lesníka zastal a rada od svého příkazu shovívavě ustoupila,²⁰⁶ spor byl ale již otevřen. Runner trval na tom, aby město uznalo jeho právo les k honitbě volně užívat, a pokud by se tak nestalo, byl připraven odvolat se na vyšší místa.²⁰⁷

Jak se záležitost následujících deset let vyvíjela, bohužel nevíme, ale v srpnu roku 1622 nařídilo místodržitelství království českého chebské radě, aby přestala právo komendy

²⁰¹ Tamtéž, kart. 1221, odd. H, fasc. III, č. 16, Runner chebské radě, 1618, bez data.

²⁰² Tamtéž, č. 15, řezníci chebské radě, 5. 10. 1618.

²⁰³ SOKA Cheb, Inventář špitálního jmění, s. 8, 9.

²⁰⁴ A. L. STÖHR, *Geschichtsbuch der ritterlichen Kreuzordens*, s. 160. Tuto informaci Stöhr převzal z kopie komtura Nigrina.

²⁰⁵ NA Praha, ŘKř., kart. 1221, odd. I, fasc. I, č. 2, chebská rada lesníkovi, 3. 6. 1613.

²⁰⁶ Tamtéž, odd. I, č. 3, chebská rada Runnerovi, 5. 7. 1613.

²⁰⁷ Tamtéž, odd. I, č. 4, Runner chebské radě, 3. 9. 1613.

narušovat, pokud nemůže jeho platnost nijak vyvrátit.²⁰⁸ Městská rada však rozkaz nerespektovala. V lese chebští lovci stříleli zvěř, kopali také jámy, do kterých ji chytali, a vůbec kladli pasti a neurvale se chovali ke špitálnímu lesníkovi. Komtur si na chebské radní stěžoval, a tak svůj rozkaz místodržitelství v říjnu opakovalo, opakovalo ho také v červnu roku následujícího, stále marně.²⁰⁹

V posledním zmíněném rozkazu českého místodržitelství je uveden zajímavý postřeh. Protože se chebská rada stále odvolávala na své „starodávne právo“ a stěžovala si na komturovy „novoty“, musel místodržící uvést věci na pravou míru. Právo vždy stálo na straně křižovníků, ale Runnerovi předchůdci byli nedbalí a možná ze shovívavosti, nebo i ze strachu, svá práva dostatečně nehájili, takže pak došlo k tomu, že chebští, neupozornění na svou chybu, začali považovat tato práva za vlastní. Je to ovšem chyba a místodržící nyní radu znovu a naposledy vyzval, aby na pozemky komendy měšťané již nevstupovali a aby vyhrabané jámy na zvěř nechala rada na vlastní náklady zaházet.

Ukázalo se však, že ani toto vysvětlení nebylo dostatečné a do Chebu musela být vyslána zvláštní komise, aby obě strany vyslechla a pak vydala rozhodnutí, kterému by se podvolily.²¹⁰ Konečně 13. května 1625 vydal císař Ferdinand II. „vážený rozkaz radě Chebu“, aby uznala lovné právo špitálu a jámy na zvěř zasypala, jinak jim bude hrozit vysoká pokuta.²¹¹ Tím spor na dlouhou dobu ustal. V roce 1761 jej znovu otevřelo několik chebských měšťanů, kteří si od města pronajali právo honitby na všech jeho pozemcích a uplatňovali ho i na pozemcích patřících křižovníkům. Nakonec ale, mimo jiné na základě zmíněného mandátu císaře Ferdinanda II. z roku 1625, bylo dáno za pravdu křižovníkům.²¹²

V lese u Sv. Kříže byla tím, co si chebská rada neprávem osobovala, těžba dřeva. I tady spor částečně zavinila a troufalost Chebanů podpořila liknavost předchozího křižovnického komtura. Brzy po svém nástupu do chebské komendy obdržel Runner od velmistra a arcibiskupa Karla z Lamberka přísný rozkaz, aby nikomu cizímu nedovoloval odnášet dříví z lesa, a také ho nikomu cizímu neprodával. Runnerovi předchůdci prý dopustili, aby odtud cizí osoby neprávem získávaly dřevo, nebo jim ho za levné peníze sami prodávali,

²⁰⁸ Tamtéž, odd. I, č. 5, místodržitelství království českého radě Chebu, 28. 8. 1622.

²⁰⁹ Tamtéž, odd. I, č. 8, místodržitelství radě, 27. 10. 1622; tamtéž, odd. I, č. 9, Runner místodržitelství, 29. 12. 1622; tamtéž, odd. I, č. 12, místodržitelství radě, 8. 6. 1623.

²¹⁰ Tamtéž, odd. I, č. 14, místodržitelství Runnerovi, 1. 2. 1624.

²¹¹ Tamtéž, kart. 1222, odd. I, fasc. I, č. 17, mandát císaře Ferdinanda II. chebské radě, 13. 5. 1625.

²¹² A. L. STÖHR, *Geschichtsbuch der ritterlichen Kreuzordens*, s. 161-162.

a les tak utrpěl jen stěží nahraditelné škody. Proto také samotní křižovníci musí, tak zní velmistřův rozkaz, les šetřit a porážet zde stromy jen v případě nejvyšší nouze.²¹³

Když tedy v červenci roku 1626 došlo v tomto lese ke krádeži 70 sáhů dřeva, které tam měli křižovníci nasekané a připravené k odvozu, Runner si okamžitě u chebské rady stěžoval a žádal vysvětlení.²¹⁴ Chebská rada se velmi podivila, proč ji komtur nařkl z krádeže, když je les u Sv. Kříže starodávným vlastnictvím města. Předkové tento les sice darovali pro potřeby chudých špitálních, ale v případě nouze je plným právem chebské rady zdejšími dřívím volně disponovat. Jestliže by komtur zase chtěl radě vnucovat nějaké novoty, ona nehodlá na jeho utiskování reagovat.²¹⁵ V září si Runner na bezpráví stěžoval přímo císaři a Ferdinand II. rozhodnutím pověřil komisi.²¹⁶ Postup ani výsledek jejího šetření však neznáme, dokumenty o něm nám bohužel chybí.

Příčina i podstata pře jsou vlastně totožné se sporem o lovné právo. Nešlo tu ani tak o náhradu škody, kterou komenda krádeží utrpěla (ačkoli jistě nebyla zanedbatelná), podstatná byla spíše argumentace chebské rady, kterou hájila „svá prastará práva“. Podobných, dalo by se říci kompetenčních, sporů chebské rady a komendy bychom našli více – vzpomeňme například požadavek rady, aby špitální poddaní pomáhali se stavbou městského kostela. Runnerovi předchůdci se do sporu o svá práva s radou neodvážili vstoupit, byla přeci jen jiná doba, za radou stál saský kurfiřt a chebští katolíci by oporu hledali jen těžko.

Po smrti Rudolfa II. se ale situace měnila a v době pobělohorské se mohl komtur opřít také o rekatolizační politiku císaře Ferdinanda II., který se zároveň snažil připoutat Chebsko těsněji k Českému království. Chebané tak postupně ztráceli svou bývalou moc a samostatnost.²¹⁷ Silnější zázemí, možná i zhoršující se hospodářská situace v době třicetileté války a Runnerův smysl pro pořádek, to vše jej vedlo k tomu, aby se postavil radě na odpor a ujal se svých práv.

Díváme-li se na záležitost pohledem chebské rady, která již dlouhá léta užívala mnohá práva špitálu, aniž by jí v tom někdo bránil, a která měla svou, tolik odlišnou, představu o špitálních (a vůbec církevních) jmění, nemůžeme se divit jejímu houževnatému odporu proti „novým“ nárokům komtura. Navíc chebská rada získala v roce 1599 za laciné vyrovnání správu zdejšího hradu, a možná právě proto se začala zajímat o majetek, který z držav,

²¹³ NA Praha, ŘKř., kart. 1222, odd. W, fasc. VII, č. 1, arcibiskup a velmistr Karel z Lamberka Runnerovi, 20. 12. 1609.

²¹⁴ Tamtéž, odd. W, č. 2, komtur Runner chebské radě, 17. 7. 1626.

²¹⁵ Tamtéž, odd. W, č. 3, chebská rada Runnerovi, 20. 7. 1626.

²¹⁶ Tamtéž, odd. W, č. 5, Runner císaři, 26. 9. 1626; tamtéž, č. 6, císař Ferdinand II. komisařům, 15. 10. 1626.

²¹⁷ E. ŠAMÁNKOVÁ, *Cheb*, s. 129.

k chebskému hradu náležejících, získal křižovnický špitál darem - například les u Skalky u Halzlova (Rommersreuth).

Abychom nezůstávali příliš jednostranní, nesmíme opominout ani dvě stížnosti na Runnerovy poddané, kteří se dopustili krádeže dřeva v lesích sousedních vrchností. Komturův poddaný z Klesti (Reissig) ukradl 102 sáhů dřeva z lesa u Libé, které tam měl připravené k odvozu místní platněř. Majitel panství, Jan Vilém Zedwitz, žádal Runnera, aby mu vydal poddaného k potrestání a zajistil vrácení ukradeného dřeva.²¹⁸ Další poddaný chebského špitálu kradl v lese, který patřil klášteru ve Waldsassích. Hejtman kláštera také Runnera žádal, aby k němu do kanceláře poslal poddaného k potrestání. Runner to ale tentokrát odmítl s odvoláním na české zemské právo a slíbil poddaného potrestat sám a hejtmanovi náhradu škody poslat.²¹⁹

Z doby Runnerova komturství se v archivu zachovalo veliké množství písemností, týkajících se právě záležitostí jeho poddaných. Jedná se o svatební smlouvy, sirotčí účty a ustanovení poručníků, inventáře, sepisované po úmrtí hospodáře statku a majetková vyrovnání mezi pozůstalými, záležitosti dědictví, různé dlužní úpisy poddaných a potvrzení o přijetí peněz.²²⁰ Jsou zde také různé žaloby a spory mezi poddanými, které měl komtur jako vrchnost rozsoudit.

Snad bychom mohli zmínit alespoň jeden příklad, protože jde skutečně o neobvyklý spor, který vznikl kvůli ukousnutému prstu chlapce Runnerova poddaného Wolfa Raspena z Oberthörlau.²²¹ Raspen žaloval u komtura svého souseda Simona Berga, protože jeho vinou ukousl kůň Raspenovu chlapci ukazováček na pravé ruce. Oba sousedé se vraceli s koňmi z pole, Simon Berg se svou klisnou projížděl příliš blízko Raspenových hřebců, ti ji ucítili, začali ržát a vzpínat se. V té mele jeden z koní upadl a nemohl se hned postavit na zadní nohy, rozzuřeně se oháněl kolem sebe a chlapci, který se ho snažil zadržet, div neukousl celou ruku. Raspen žaloval Runnerovi, že vše způsobil Berg se svou klisnou, nechce ale zaplatit žádné odškodné. Berg se naopak hájil, že za nic nemůže a jeho soused si měl dát lepší pozor. Nevíme sice, jak oba sousedy komtur rozsoudil, alespoň však vidíme, co vše musel Runner o úředních sobotách řešit.

²¹⁸ NA Praha, ŘKř, kart. 1222, odd. W, fasc. VII, č. 26, Jan Vilém Zedwitz Runnerovi, 12. 6. 1629.

²¹⁹ Tamtéž, č. 27, hejtman Waldsasského kláštera Runnerovi, 6. 11. 1629; Runner hejtmanu, 10. 11. 1629.

²²⁰ NA Praha, Ř. Kř., kart. 1218–1225, sirotčí účty a svatební smlouvy většinou v kart. 1224 a 1225, jinak neutříděno.

²²¹ NA Praha, ŘKř., kart. 1220, n. 174, Simon Berg z Oberthörlau Runnerovi, 15. 5. 1615; tamtéž, n. 175, Wolf Raspen z Oberthörlau Runnerovi, 17. 5. 1615.

7.5 Dědičné daně a desátky vybírané ze vzdálenějších usedlostí

Chebští křižovníci vlastnili mnoho dvorů v blízkém i vzdálenějším okolí, některé vesnice jim také náležely celé (viz přílohy č. 4 a 5). V urbáři jsou odděleně zaznamenány nejprve dvory, ze kterých plynou komendě především dávky v naturáliích, v malém množství pak tito poddaní odváděli peníze nebo vykonávali potažní roboty.²²² Celkem chebská komenda spravovala 46 dvorů. Z nich najdeme u 18 dvorů poznámku, že jsou pusté, zchátralé, nebo dokonce zcela rozbořené. Kdy přesně dvůr zpustl, autor urbáře bohužel neuváděl, podle několika jiných poznámek ale můžeme s jistotou říci, že se tak nestalo před rokem 1611. Nejpravděpodobnější samozřejmě je, že statky obyvatelé opustili během války z finančních důvodů, jak tolikrát v dopisech komturovi hrozili, nebo že dvory padly přímo za obět' řádění nepřátelských armád. V době komtura Brauna, kdy probíhala všestranná obnova křižovnického panství, byla polovina z opuštěných statků zase vystavěna a obydlena.

Obilní desátek dostávala komenda z 18 vsí. Z Pfaffenreuthu (u Marktredwitz) kromě obilního desátku, který odváděla obec jako celek, se křižovníci dělili napůl s farářem v Redwitz (pozdější Marktredwitz) o zvláštní desátek této obce – jeden sýr od každé krávy, jedno jehně a husu. Křižovníci vybírali také desátek u Mostní, Lodní a Horní městské brány od měšťanů, kteří obdělávali přilehlá pole.²²³ S výběrem desátků to komtur neměl jednoduché, zvláště od právě zmíněných chebských měšťanů se špatně scházel.

Kupříkladu v srpnu roku 1613 si Runner stěžoval u chebské rady na jednoho měšťana, který prostě odmítl desátek ze svého pole odvádět.²²⁴ V roce 1626 zastavili platbu desátku komendě všichni poddaní města Chebu v Horních Lomanech (Ober Lohma), kteří podle všeho dlužili ještě z předchozích let. Runner nejprve k chebské radě posílal se stížnostmi své služebníky, pak si stěžoval písemně. Protože nezaplacených desátků bylo všeobecně již mnoho, varoval, že pokud by ani z Horních Loman co nejdříve nic neobdržel, nemohl by chudým lidem ve špitále dávat jejich příděl chleba ani piva. V případě, že rada nápravu nezajistí, hrozil také stížností k arcibiskupu Harrachovi, který již bude mít k ruce přísnější

²²² Pro srovnání podílu naturálních dávek se středočeským prostředím se nám nabízí článek Josefa TLAPÁKA, K otázce významu naturálních dávek v poddanském zatížení v zorném úhlu středočeských pramenů ze 16. a 1. pol. 17. století, in: Pocta Evě Šmilauerové, Praha 1995, s. 165-188.

²²³ NA Praha, ŘKř., kart. 1218, odd. Z, fasc. II, č. 7, desátková registra Horní brány, 1623-1630; tamtéž, odd. Z, č. 2, soupis desátkových polí pro Horní a Mostní bránu, 3. 12. 1615.

²²⁴ Tamtéž, odd. Z, č. 1, Runner městské radě, 9. 8. 1613.

prostředky.²²⁵ Problémy trvaly ještě roku 1631, kdy komtur žádal chebskou radu o zásah v Chotíkově (Kotigau), který také přestal desátek odvádět.²²⁶

Na samém konci seznamu příjmů komendy jsou zařazeny statky, odvádějící pouze peněžní daň a potažní roboty. To bylo, kromě již popsaných čtyř vsí u Selbu, jen devět dvorů a mlýn v Unter Neugrün, který však podle urbáře již dlouho nic neodváděl. Peněžní daň vybírali křižovníci ze sedmi měšťanských domů v Chebu. Dva z měšťanů, jejichž daň byla nejvyšší, zůstávali komendě dlužní.²²⁷

Zvláštním příjmem komendy byl lůj, kterého měly dodávat dva chebské masné krámy (jatka) každý srpen 40 liber. Zmínky o loji najdeme již v soupisu desátků komtura Nigrina pro léta 1600-1615 a také ve zmiňovaném urbáři.²²⁸ Tato povinnost se udržela nejméně do 19. století, kdy z něho komtur Stöhr, protože už prý nebyl dobrý, nechával vařit mýdlo.²²⁹

Odděleně jsou v urbáři vždy sepsány naturální a peněžní daně, které mají platit komendě poddaní ze vsí ležících na území markrabího Kristiána – svědectví toho, že šlo o statky problematické. Celý problém je nastíněn již v samotném uvedení jejich soupisu: „*Následující daň, na které jeho mil. pan markrabí etc. chce mít právo a osobuje si ho, jsou povinni odevzdat poddaní z těchto vsí*“.²³⁰

O tom, že markrabí Kristián skutečně do práv chebského komtura zasahoval, jsme se mohli přesvědčit již z jeho jednání za války i před jejím vypuknutím, kdy v těchto vsích ubytoval své vojáky. Usiloval zde také vybírat pravidelné daně, což dokládá řada stížností poddaných, kteří museli těmto zdvojeným nárokům čelit.²³¹ Protože však komtur nebyl sto uvést tuto záležitost na pravou míru, obrátili se jeho poddaní o pomoc naopak k markrabímu. Komtur se o jejich „křivopřísežném“ jednání dozvěděl a dva z nich nechal zatknout, protože takové jednání pod trestem 100 zl zakázal.²³²

Čtyři vesnice v markrabství, Wildenau, Reichenbach, Lauterbach a Schönwind, (čtyři vsi u Selbu), darovalo chebským křižovníkům v roce 1375 město Cheb s podmínkou, že komenda bude chudým špitálníkům denně dodávat zdarma pivo ze svého pivovaru. Vesnice

²²⁵ Tamtéž, odd. Z, č. 10, Runner městské radě, 14. 12. 1626.

²²⁶ Tamtéž, odd. Z, č. 15, Runner městské radě, 9. 9. 1631.

²²⁷ SOKA Cheb, Inventář špitálního jmění, s. 98-99.

²²⁸ Tamtéž, s. 11.

²²⁹ A. L. STÖHR, Geschichtsbuch der ritterlichen Kreuzordens, s. 23.

²³⁰ SOKA Cheb, Inventář špitálního jmění, s. 54.

²³¹ NA Praha, ŘKf., kart. 1220, n. 103, poddaní vsi Reutlas Runnerovi, 26. 1. 1628; tamtéž, n. 120, poddaní Oberthörlau Runnerovi, 21. 1. 1630; tamtéž, n. 131, poddaní obcí Reichenbach, Wildenau, Lauterbach a Schönwind Runnerovi, 11. 12. 1631.

²³² Tamtéž, n. 154, poddaní vsí Oberthörlau, Lorenzreuth, Reutlas a Wölsau markrabímu Kristiánovi, 29. 11. 1630; tamtéž, n. 155, tytéž obce Runnerovi, 10. 12. 1630.

patřily k majetku Chebského hradu a spolu s hradem je spravoval královský purkrabí. Zaznamenání jejich dávek chebské komendě stojí samostatně, odváděly totiž jen peněžní daň, celkem 9 zl 5 kr a desátek v naturáliích, jehož třetí díl náležel faráři v Aši.²³³

Kromě těchto čtyř vsí patřily křížovníkům v markrabství další celé čtyři vesnice u Marktredwitz – Wölsau, Oberthörlau, Reutlas, a Seussen, a pak dva dvory v Lorenzreuthu, tři dvory ve Fischern a dva dvory v Dietersgrünu. O většině jsme již slyšeli v souvislosti s kvartýrováním vojáků markrabího Kristiána. Jak přišla komenda ke čtyřem vsím u Marktredwitz bohužel nevíme. V době Runnerova komturství bylo však těchto celkem osm vsí komendě spíše na obtíž. Nejen proto, že kvůli nim vznikaly spory s markrabím Kristiánem, ale zisk, který z nich v té době komendě plynul, jen stěží pokryl náklady vynaložené na slíbené pivo pro špitálníky. Proto Runner rád přijal nabídku markrabího, že od křížovníků vsi koupí. Dohodli se spolu na podmínkách i na ceně – 20 500 říšských tolarů a 7. listopadu roku 1626 sestavili kupní smlouvu.²³⁴ Kromě zmíněných vsí a dvorů se chebský komtur vzdával všech svých dalších příjmů a práv, která mu dosud na území markrabího náležela – desátků z Pfaffenreuthu a Seussen. Naopak již nemusel odvádět půl vědra medoviny úředníkovi z Hohenbergu a markrabímu medovinu a sukno (viz níže).

Když ale mělo dojít k ratifikaci celé koupi císařem, kterému byl projekt přednesen 28. května roku 1627,²³⁵ čekalo na markrabího i komtura nemilé překvapení. Chebská rada se o jednáních totiž dozvěděla a poslala císaři do Vídně udání.²³⁶ V něm komtura obviňovala z úmyslu obohatit se na úkor chudých špitálníků, kterým chce odejmout jejich příděl piva (a dokonce také dříví a kdo ví, v budoucnu snad i chleba) i z jednání proti samotnému císaři tím, že se opovažuje prodat markrabímu vesnice, které leží pod jurisdikcí královského hradu. Jako poslušní a věrní poddaní nemohli takové podezřelé komturovo jednání císaři zatajit a žádali Ferdinanda, aby v zájmu svých práv a také v zájmu ubohých nuzných špitálníků rozkázal jednání o prodeji zastavit.

Císař prodej neratifikoval a žádal arcibiskupa Harracha, aby podal vysvětlení.²³⁷ Chtěl jako nejvyšší ochránce všech duchovních statků vědět, zda byly zisky komendy z těchto vsí dostatečné, zda je prodejní cena přiměřená a jestli bude celý prodej řádu k užítku. Dříve, než

²³³ SOKA Cheb, Inventář špitálního jmění, s. 90-91. Od každé krávy 1 sýr, pro každou ves určitý počet slepic, desátkové jehně a husu.

²³⁴ SOKA Cheb, fond č. 1193, inv. č. 2097, fasc. 484, kart. 358, složka A 2097/40, kopie kupní smlouvy, 7. 11. 1626.

²³⁵ NA Praha, ŘKř., kart. 1221, fasc. IV, č. 2, česká dvorská kancelář, potvrzení o přednesení memoriálu týkajícího se markrabské koupi, 28. 5. 1627.

²³⁶ Tamtéž, č. 3, chebská rada císaři Ferdinandu II., 31. 5. 1627.

²³⁷ Tamtéž, č. 4, císař Ferdinand II. arcibiskupovi, 14. 7. 1627.

toto vše pečlivě zváží, nemůže prodej povolit. Rozhodnutí císaře tlumočil arcibiskup Harrach Runnerovi.²³⁸ Rozladěný komtur mu odpověděl devítistránkovým psaním, bohatě prokládaným latinskými citáty z bible, ve kterém nařikal na faleš a podlézavost chebské rady a hořce si stěžoval, jak rada pochlebováním a nenávisťnými řečmi obrátila mínění panovníka proti němu a zle jej pomluvila (viz příloha č. 6).²³⁹ Příčinu zloby radních spatřoval v jejich dosavadním neúspěchu snah o udržení komendy německých rytířů (kterou od nich dříve za pochybných podmínek odkoupili) a s ní i patronátního práva na farní kostel. Rada snad doufala, že touto demonstrací své oddané poddanské poslušnosti panovníkovi ještě zvrátí jeho rozhodnutí (jak ale víme, rada stejně musela „německý dům“ na základě Ferdinandova dekretu z 22. listopadu 1627 postoupit novému majiteli). Runner vyvracel nařknutí ze snahy ošidit špitálníky, kterým bude i nadále dávat, co jim po právu náleží. Markrabí by koupené vesnice přijal od koruny jako české léno, takže ani císař by ošizen nebyl, a připomněl, že sami Chebané byli špatnými obránci svěřeného královského hradu (snad narážka na Fridricha Falckého). Toto všechno je od nich jen „zbytečné žvanění, nepotřebná péče a čertovství“.

Rada ovšem částečně uspěla, prozatím prodej vsí komturovi překazila. Jednání bylo znovu otevřeno až ke konci roku 1630. Jak již víme, na jaře 1629 císař rozkázal starou luteránskou radu města rozpustit a novou tvořili pouze katolíci. Třebaže personální obměna rady nebyla zdaleka dokonalá (největší část tvořili její staří členové, kteří konvertovali) byly splněny předpoklady pro úspěšné završení táhnoucího se prodeje.

Naději na příznivější postoj nové, katolické rady, vyjádřil Runner v dopise arcibiskupu Harrachovi.²⁴⁰ V únoru se Runner obrátil i na markrabího a chebských radních ještě ten samý měsíc napsali také dopis místodržícímu českého království.²⁴¹ Uznali podíl svých předchůdců, kteří prý podlehlí předsudkům, na neúspěchu dosavadních jednání a po dalším uvážení shledali, že by prodej vsí byl ku prospěchu jak komendě, tak špitálníkům. Vyřešil by se vleklý spor o soudní pravomoc nad vesnicemi v markrabství, roční užitek z úroku částky, kterou by komtur z prodeje vsí dostal, by převýšil reálný zisk z ročních daní těchto vsí a lidé ve špitále by nebyli nijak zanedbáváni.

²³⁸ Tamtéž, č. 5, arcibiskup Harrach Runnerovi, 3. 8. 1627.

²³⁹ Tamtéž, č. 9, Runner arcibiskupu Harrachovi, 20. 9. 1627.

²⁴⁰ Tamtéž, č. 13, Runner arcibiskupu Harrachovi, 12. 12. 1630.

²⁴¹ Tamtéž, č. 19, chebská rada českému místodržitelství, 26. 2. 1631.

V březnu se ale další jednání na dlouhou dobu zastavila, snad v důsledku válečných událostí. V urbáři je u každé z těchto vsí připsána poznámka „nyní je markrabího“, kdy se ale prodej podařilo uskutečnit, bohužel přesně říci nemůžeme.²⁴²

7.6 Výdaje komendy

Závěrem se pokusme nahlédnout do domácnosti komendy na základě soupisu jejich výdajů,²⁴³ protože jiný pramen, který by nám poskytl podrobnější informace o zdejším osazenstvu, bohužel nemáme. Kromě komtura a dalších křížovníků, kteří zde snad také bydleli, ale o nichž není nikde žádná zmínka, pobývali v komendě nejméně dva úředníci, o nichž již byla řeč výše. Úředníci pocházeli z řad chebských měšťanů, takže by se dalo uvažovat o tom, že nemuseli být ubytováni v komendě, ale mohli do práce docházet. Kromě údaje o platu či malé finanční odměně na Vánoce žádné další zprávy o jejich životě nemáme. O dalším služebnictvu a jeho početnosti se bohužel také víc nedovzvídáme.

Poněkud podrobnější informace nacházíme v urbáři o chudých lidech, kteří obývali špitál a kterým se budeme věnovat podrobněji až v následující kapitole. Z pomocného personálu pak ve špitále sloužila děvečka (urbář uvádí jednu děvečku, ve stížnosti špitálníchů jsou však zmiňovány děvečky tři),²⁴⁴ která se o chudé lidi starala. Dostávala za to na Hromnice mzdu 2 zl 8 kr českých, a pak o masopustním úterý 4 napfů²⁴⁵ mouky, na podzim 8 napfů cibule, v postu 8 napfů hrachu a 7 napfů pohanky, v neděli velký chleba a týdně dostávala příděl chleba spolu se špitálníky. Když bylo potřeba, obdržela také pár bot. Kromě práce ve špitále bylo její povinností jít za vozem, když se sváželo seno a otava z luk, sbírat a znovu nakládat to, co z vozu cestou spadlo. Za to dostávala jeden malý bochníček chleba.

Při kostele pak působil rozsvěcovač lamp a sakristián, který dostával čtvrtletně 14 kr, na Vánoce jeden napf pšenice a na Štědrý večer jeden pár bot. Mezi příslušníky domácnosti se počítal i sládek ve špitálním pivovaru a jeden chudý písař, který dostával týdně 3 kr. Sládka vždy jednou do roka pozval komtur na hostinu.

Do běžných výdajů komendy patřily také poplatky za různé řemeslné práce a výrobky, za potraviny, které museli křížovníci kupovat (hrách, jáhly, pohanka, mák, v Runnerově době zatím také za chmel, a ještě mnoho dalšího), za mletí obilí a sladu, za zaopatření domu před

²⁴² Lehner uvádí jako datum uskutečnění prodeje 10. květen 1627, prameny to ale nepotvrzují. J. B. LEHNER, *Beiträge zur Kirchengeschichte*, s. 130.

²⁴³ SOKA Cheb, Inventář špitálního jmění, s. 106-125.

²⁴⁴ SOKA Cheb, Fond čís. 1193, inv. č. 2097, fasc. 484, kart. 358, složka čís. A 2097/32, špitálníci chebské radě, 11. 3. 1627.

²⁴⁵ Napf (hrnec) – chebská míra, asi 9,3 l. M. BĚLOHLÁVEK, *Staré míry, váhy a peníze*, s. 9.

příchodem zimy, za nádobí a různá přilepšení služebnictvu a špitálníkům. Kromě toho byla v komturových výdajích započtena i další zvláštní pravidelná vydání. Runnerův soused, markrabí Kristián, dostával k Vánocům tři sudy medoviny s devíti konvicemi a osm loktů dobrého sukna. Jeho úředníci a šlechtici pak každý po jednom mýdle. Chebskému purkmistru a „německému domu“ (je nejspíš míněn jeho stávající majitel) posílal komtur k Novému roku perník z Lipska, což i s dopravou přišlo na 8 zl. Na svátek sv. Jana posílal do markrabství úředníkovi z Hohenbergu půl vědra medoviny nebo příslušnou peněžní částku. Po prodeji špitálních vsí, které ležely v markrabství, povinnost odpadla.²⁴⁶

Komtur odváděl také roční peněžní dávku velmistrovi, která činila 30 zl a roční lozunk 60 zl do městské pokladny. Za stavovského povstání rada městskou daň dokonce ztrojnásobila. Placení těchto peněz snad probíhalo řádně, žádné stížnosti ani jednání, která by se plateb týkala, mezi Runnerovými dokumenty nejsou.

²⁴⁶ Šlo asi spíše o povinnost než o dar, protože se o odváděné medovině zachovala dlouhá řada kvitancí z úřadu Hohenberg z let 1610-1631. NA Praha, ŘKř., kart. 1221, odd. B, fasc. VIII, č. 16-37, 1610-1631.

8. Křižovnický špitál v Chebu

Vznik špitálů u nás jako institucí, které měly především pečovat o nemocné (přičemž nemoc zde byla často spíše důsledek stáří), klademe do 12. století. Rozmach poutí si totiž vynutil oddělení institucí, které až dosud splývaly - ubytoven a vlastních špitálů. Péči o nemocné se v té době věnovaly hlavně rytířské řády. Vedle špitálů, které poskytovaly útočiště nemocným a nemohoucím osobám, fungovala také infirmaria v kláštorech, určena převážně nemocným členům řádu, a ve městech ještě vznikala leproseria (později spíše tzv. morové špitály).²⁴⁷

Zakládání špitálů královskými městy mělo svá pevná pravidla. Panovník musel k založení každého špitálu dát souhlas, protože převedením majetků na špitál i případnými budoucími kšafy ve prospěch špitálu mohl být poškozen v právu odúmrti. Vyžadován byl také souhlas správce tamního farního kostela, protože poklesly jeho příjmy od farníků, kteří svou dobročinnost přenesli na špitál a často také začali navštěvovat bohoslužby ve špitálním kostele. Proto bývalo faráři často placeno ze špitálního nadání odškodně. Přestože špitál založilo samo město, které ho vystavělo a zároveň obdarovalo nutným majetkem, založení bylo dodatečně formálně připisováno panovníkovi a ten se tak zároveň stal vrchním fundátorem. Na založení se totiž svým způsobem podílel právě ztrátou odúmrtního práva na špitální statky, nebo tím, že špitál osvobodil od placení královské berně.²⁴⁸

Jako vrchní fundátor špitálů v královských městech měl panovník právo rozhodovat o správě špitálního nadání, případně také o osobě správce špitálu. Čeští panovníci ve 13. a 14. století s oblibou prosazovali do správy špitálů v královských městech právě křižovníky s červenou hvězdou a sami si pak právo nejvyššího fundátora již nenárokovali. Nejvyšší správní instancí všech křižovnických špitálů se tak stával velmistr a konvent v Praze. Bezprostřední správu vykonával člen řádu, který v konventu u špitálu pobýval a který byl dosazován velmistrem. Křižovnické špitály byly panovníkem zpravidla osvobozeny od placení královských berní, často i od berní městských, jako například křižovnické špitály v Písku, Klatovech či Budějovicích.²⁴⁹ Podle našeho urbáře však chebští křižovníci lozunk městu platili.

Prvním špitálem v Chebu, o kterém máme zmínky, byla instituce spravovaná řádem německých rytířů. Listinou ze 16. listopadu roku 1256 přenechal řezenský biskup tomuto

²⁴⁷ Petr SVOBODNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Pražské špitály a nemocnice*, Praha 1999, s. 7-8.

²⁴⁸ Bohuslav ROUČKA, *Špitály, jejich majetek, správa a postavení v daňovém systému českého feudalismu*, in: PHS 12, 1966, s. 41-87, zde s. 66-67, 70, 71.

²⁴⁹ B. ROUČKA, *Špitály*, s. 77, 81.

špitálu sv. Panny desátky. Zda šlo spíše o infirmarium pro členy řádu, nebo zda byl špitál určen také světským lidem, bohužel nemůžeme říci.

Krátce před velkým požárem, který postihl město 16. dubna roku 1270, založila městská rada špitál u paty Mostní brány. Jeho správu převzalo jakési špitální bratrstvo, které zde vystavělo také kostel sv. Ducha. Na přání krále Přemysla II. přenechala městská rada špitál krátce po zmíněném požáru křižovníkům s červenou hvězdou. Členové zdejšího bratrstva vstoupili i se svým představeným Godvinem k řádu a se souhlasem řezenského biskupa byla nová instituce připojena k pražské diecézi. Roku 1271 se tedy stal vrchním správcem chebského špitálu tehdejší pražský mistr řádu, Merbot z Ratiboru. Král Přemysl II. chebskou komendu obdaroval statky, mezi něž patřil patrně také tzv. Špitální dvůr (dnešní dvůr Pod Lipami) s přílehlými polnostmi, lesy a rybníky (donační listina se však nezachovala).²⁵⁰ Požárem poškozený špitál byl znovu vystavěn a časem získával nadání také od zdejších obyvatel a hlavně od chebských měšťanů.

Zdá se, že až do konce 14. století bylo toto nadání vedle instituce německých rytířů jediným špitálem v Chebu. Z devadesátých let 14. století se sice dochovala v městských knihách zmínka o výdajích „pro chudé děti ve špitále“, ale není patrné, zda se tyto „chudé děti“²⁵¹ nacházely v křižovnickém špitále, nebo v jiném samostatném ústavu.²⁵²

Naproti tomu je jisté, že na přelomu století již existoval městský špitál, tzv. „Seelhaus“, vybudovaný před Mostní branou, tedy v sousedství ústavu vedeného křižovníky. Od roku 1406 se často v testamentech objevují odkazy tomuto „Seelhausu“. Z dochovaného dokumentu, který byl sepsán 18. srpna roku 1441 a v němž se jistý Kunz Wüster zavazuje radě města tento „Seelhaus“ věrně a pilně vést, vyplývá, že šlo o instituci přímo pod správou města.

Nový „Seelhaus“, tetokrát uvnitř města, vznikl na pozemku za školou (naproti farnímu kostelu sv. Mikuláše), kde někdy v 15. století stával tzv. „Lazareth“, spavovaný blíže neurčenými řeholními sestrami. „Lazareth“ ale vyhořel a sestry město opustily. Spáleniště pak zůstalo pusté a právě zde nechal magistrát roku 1540 postavit nový špitál. Starý „Seelhaus“ u Mostecké brány město o pět let později prodalo. Nový „Seelhaus“ plnil funkci městského

²⁵⁰ P. BERAN, O hospodářských dvorech, s. 50-51.

²⁵¹ K termínu "chudé děti" viz vysvětlení na s. 82.

²⁵² Karl SIEGL, Zur Geschichte des Egerer Krankenhauses, in: Kalender für das Egerland, 1911, s. 132-145, zde s. 132-133.

špitálu až do třicátých let 19. století, kdy byla z obecních nákladů a fondu k tomu určenému zbudována velká a moderní nemocnice za Lodní branou.²⁵³

V Chebu se ještě nacházel také malý špitál při kostele Nanebevstoupení Panny Marie, založený v roce 1497 a znovu obnovený 1524, který poskytoval útočiště čtyřem starým měšťanům bez prostředků.²⁵⁴

Poté, co špitál u kostela sv. Ducha přešel do správy křižovníků, zde bylo z nadací a z komturových peněz zaopatřováno 6 starců a 22 žen. Nešlo patrně o žádné zařízení, jehož prvořadým úkolem by byla léčba nemocných, ani o leprosarium, kde by byli nakažlivě nemocní izolováni. S největší pravděpodobností zastával špitál funkci chudobince a zaopatřovacího ústavu pro nemocné, staré a nemohoucí osoby, především z řad měšťanů, obdobně jako ostatní křižovnické špitály.

Mezi dokumenty z doby Runnerova komturství se samozřejmě dochovalo množství písemností, týkajících se správy špitálu. Kromě toho, že jeho výdaje a příjmy jsou zahrnuty do jednoho účetnictví spolu s výdaji a příjmy celé komendy ve výše zmiňovaném urbáři, některé písemnosti a dílčí účty, které se týkají jen špitálu, se nachází v oddílu křižovnického archivu pod písmenem K.²⁵⁵ Špitálníci sami sebe v pramenech souhrnně nazývali „Arme Spitalkinder“, nebo prostě „Kinder“ (proto snad zařazení pod písmeno K). V žádném případě to ale neznamena, že by Runner spravoval sirotčinec, prokazatelně se jednalo o osoby dospělé i přestárlé. Jejich označení „Spitalkinder“ mělo spíše odkazovat na bezmocnost a závislost na špitální péči, kterou často špitálníci záměrně zdůrazňovali. Komtur Runner je v souvislosti se špitálem označován jako „Spitalmeister“, sám se ale s tímto titulem nikdy nepodepisoval.

Runner ve špitále zaopatřoval 36 lidí, což je poměrně vysoké číslo i ve srovnání s pražskými špitály, kde bylo ubytováno nejčastěji 12 – 30 chovanců.²⁵⁶ Křižovníci však na Chebsku spravovali rozsáhlé panství, takže v době klidu a prosperity snad mohli takové množství lidí pohodlně uživit. V pozdější době, za komtura Brauna (1656-1670), bylo ve špitále ubytováno již pouze 28 osob.²⁵⁷ Řád křižovníků měl díky svému hospodářskému zázemí všeobecně lepší možnosti, aby se ve svých špitálech postaral o větší počet potřebných. Například křižovnický špitál v Praze u Karlova mostu disponoval již na přelomu 13. a 14. století kapacitou 85 lůžek.²⁵⁸

²⁵³ Tamtéž, s. 133-134.

²⁵⁴ E. ŠAMÁNKOVÁ, Cheb, s. 99.

²⁵⁵ SOKA Cheb, fond č. 1193, inv. č. 2097, fasc. 484, kart. 358, složka A 2097.

²⁵⁶ P. SVOBODNÝ – L. HLAVÁČKOVÁ, Pražské špitály, s. 21.

²⁵⁷ SOKA Cheb, Inventář špitálního jmění, s. 106, 107.

²⁵⁸ P. SVOBODNÝ – L. HLAVÁČKOVÁ, Pražské špitály, s. 21.

Žádný soupis, kde by byli špitálníci registrováni, nemáme, dochovala se pouze jedna žádost o přijetí do špitálu, a to až z roku 1632 (viz příloha č. 7).²⁵⁹ Podala ji vdova Braunová, která byla manželkou chebského tesaře a sama pracovala 38 let v barvírně, kde sloužila u soukeníka. Její manžel ale zemřel a zanechal ji, „*chudou, věkem sešlou a zarmoucenou vdovu*“, v naprosté bídě, bez jediného haléře. Doslechla se, že úmrtím jednoho „*chudého špitálního dítěte*“ se uvolnilo ve špitále místo, které bude chtít komtur znovu obsadit. Pro své stáří a chatrnost se vdova nemohla jinak uživit, a proto komtura požádala, aby ji na uprázdněné místo přijal.

Zajímavý je také pokus velmistra řádu Jana Lohela umístit na přání císaře v chebském špitále vysloužilého rytmistra Hanse Rüedla. Žádost obdržel Runner 26. února roku 1616 a k přijetí tohoto špitálníka se postavil jednoznačně odmítavě. Uváděl hned několik důvodů, proč se o vysloužilce nemůže postarat, což nám umožňuje nahlédnout do finančních problémů, kterým musela komenda čelit.²⁶⁰ Nejprve Runner upozornil na plné obsazení špitálu jak domácími špitálníky (jejich počet přesně neuvedl), tak lidmi na cestách, ubytovanými ve špitále přechodně, kterých bylo přibližně šest. Na místa, uvolněná úmrtím některých zdejších chovanců, prý čekalo pět až osm nových zájemců.

Za druhé komtur uvedl, že nemůže dle urbáře vydat na provoz špitálu ročně více peněz, než 16 kop. Navíc si stěžoval na neúrodu a klesající cenu obilí, na to, že musí mít z čeho zaplatit kaplana a že by bylo třeba provést stavební opravy budov, dlouhá léta zanedbávaných, na které ovšem finance nejsou. Zato mu jeho předchůdci nahromadili dluhy, které teď musí ročně splácet.

Také si stěžoval na úředníky v markrabství, kteří poddané z osmi vsí komendy skoro denně odírali a ti pak nic komturovi neplatili. Komtur proto vedl s markrabím spor, aby svá práva obhájil, a bylo proto třeba platit ještě advokáta. Navíc musela komenda císaři odvést zvláštní kontribuci, od které nebyla osvobozena. Proto Runner velmistra žádal, aby jej u císaře omluvil, že není v jeho silách vysloužilce přijmout, a aby císař špitál od takových neúnosných novot a zatížení uchránil.

Uvedené příklady jen dotvrzují, že chebský špitál měl také v Runnerově době funkci jakéhosi zaopatřovacího ústavu pro staré a nemohoucí měšťany, čímž nijak nevybočoval z dobového pojetí špitální péče, zvláště co se týká špitálů městských. Špitály, které byly spravovány městem, často sloužily výhradně jako ústavy pro staré či nemocné měšťany a byli

²⁵⁹ SOkA Cheb, fond č. 1193, inv. č. 2097, kart. 358, fasc. 484, složka A 2097/44, vdova Braunin Runnerovi, 1. 4. 1632.

²⁶⁰ NA Praha, ŘKř., kart. 1218, odd. C, fasc. V, č. 35, Runner velmistru Janu Loheliovu, koncept z roku 1616.

do nich přijímání přednostně ti, kteří si zde zakoupili doživotní ubytování a stravu, nebo odkázali špitálu důchod.²⁶¹ To ale patrně případ chebského křižovnického špitálu nebyl, ačkoli městská rada si osobovala právo zasahovat do jeho majetkových poměrů (viz kapitola o hospodářství) a pokusila se také prosadit do funkce špitálního rychtáře luteránského měšťana.²⁶² Rada se také často zastávala špitálníků luteránského vyznání, jak si brzy ukážeme na konkrétních případech, a jednoho dokonce umístila do špitálu bez Runnerova vědomí.²⁶³ Zároveň špitál poskytoval ubytování lidem na cestách a jak vidno, očekávalo se od této instituce také zaopatření válečných veteránů.

Křižovnický špitál pravděpodobně poskytoval nemocným špitálníkům kromě jídla a střechy nad hlavou také určité základní ošetření, o odborné a pravidelné léčbě ale mluvit nemůžeme. Urbář uvádí mezi nepravidelnými výdaji komendy, jako byla koupě šatů, koní a jiného dobytka, vína a potravin do kuchyně (hrách, jáhly, pohanka), které bylo nutné kupovat na „cizích místech“, také výdaje za doktora a lékárníka.²⁶⁴ Konkrétní částku však v účtu bohužel nenajdeme, nemůžeme tedy říci, v jakém rozsahu špitál zdravotní péči skutečně poskytoval a zda ji vůbec poskytoval, protože tyto výdaje na léčení se mohly týkat jen potřeb komtura a obyvatel komendy. Je pravděpodobné, že kdyby byla lékařská péče ve špitále soustavná, urbář by ji zmiňoval i s částkou mezi výdaji pravidelnými a ne jen takto okrajově.

O umístění prostor určených špitálníkům jsme se již zmínili v jiné kapitole. Křídlo jejich budovy probíhalo souběžně s řekou. Podle charakteristické dispozice špitálu, jak ji známe z budov křižovnického konventu u Karlova Mostu, bychom mohli předpokládat, že šlo o trojtrakt se střední chodbou, ze které se po pravé i levé straně vcházelo do jednotlivých místností, obývaných špitálníky.²⁶⁵ V každé z nich muselo, vzhledem k velikosti budovy, žít několik osob společně.

V již mnohokrát zmiňovaném urbáři byly zaznamenány všechny dávky, které měl komtur špitálníkům odvádět. Jejich zápis je ale větný a nesouvislý, a tak pro lepší přehlednost jsou příjmy špitálníků, uvedené níže, sepsané po čtvrtletích. Podobnou tabulku si pro své

²⁶¹ B. ROUČKA, Špitály, s. 44-45.

²⁶² NA Praha, ŘKř., kart. 1266, odd. R, fasc. II, č. 3, Runner řádovému bratru, 1. 1. 1611.

²⁶³ NA Praha, ŘKř., kart. 1222, odd. A, fasc. II, č. 1, Runner převorovi v Praze, 3. 5. 1626.

²⁶⁴ SOKA Cheb, Inventář špitálního jmění, s. 122-123.

²⁶⁵ P. VLČEK – P. SOMMER – D. FOLTÝN, Encyklopedie českých klášterů, s. 85-87; P. SVOBODNÝ – L. HLAVÁČKOVÁ, Pražské špitály, s. 20, 43-44.

potřeby nechali zhotovit také špitálníci, ovšem jejich údaje se občas odlišovaly od komturova soupisu v urbáři.²⁶⁶

Komtur má čtvrtletně špitálníkům odvádět:

Quartal Reminiscere (středa po první neděli postní – Letnice)

- 8 krejcarů
- na Zelený čtvrtek každému dítěti 3 haléře, nebo slanečka
- na Velikonoce špitálníkům dohromady 4 napfy mouky a 2 kopy vajec na mazanec, 3 sýry, 3 napfy máku, 1 bochníček chleba, kůzle a jáhly
- v pondělí v křížovém týdnu (týden před Nanebevzetím, kdy se konají procesí, týden, v němž je Nalezení sv. Kříže) a na Nanebevstoupení páně (1. května) jáhly
- na Letnice kus špeku a jáhly

Quartal Trinitatis (neděle po Letnicích – 13. září)

- na sv. Oldřicha (4. července) 8 krejcarů
- 52 sáhů nasekaného dřeva
- na den sv. Trojice (neděle po Letnicích), na Boží tělo (čtvrtek po sv. Trojici), o jarmarku, na Nanebevzetí panny Marie, na sv. Bartoloměje, o posvícení a první neděli po posvícení jáhly
- polovinu ovoce v zahradě na Václavově hrádku
- třetinu zeleniny v zahradě u sv. Jošta, seno a otavu z této zahrady

Quartal Crucis (povýšení sv. Kříže 14. září – 12. prosince)

- na Sv. Cecilii (22. listopadu) 8 krejcarů
- na Všechny svaté jáhly
- o masopustu na sv. Martina 2 husy

Quartal Lucia (sv. Lucie 13. prosince – neděle Reminiscere)

- 8 krejcarů
- na Vánoce 17 napfů soli a 3 káry 2 massel²⁶⁷ krup
- na Boží hod vánoční, na Nový rok a na Tři krále jáhly
- o masopustu 4 napfy mouky, 8 napfů cibule, 8 napfů hrachu a 7 napfů pohanky, bečku kysaného zelí, jáhly
- v postu, každou neděli po dobu šesti týdnů dostávali špitálníci šest bochníků tzv. postního chleba (patrně větší bochníky) a každý zvláště jeden džbán řediny

Celkový příděl jáhlů o různých svátcích činil 8 napfů. Ročně špitálníci dostávali navíc blíže neurčený příděl žita, ječmene a pšenice, každý týden obdrželi 9 – 12 bochníčků chleba. Od Popeleční středy do Archanděla Michaela (29. září) měli špitálníci denně nárok na pivo, po zbytek roku jen na ředinu ze zdejšího pivovaru (jak bylo výše řečeno, tato povinnost plynula z darování čtyř vsí u Selbu městem roku 1375). Náležela jim také šestina mláta. Kromě toho špitálníci dostávali jedno hlavní jídlo denně. Do dnešní doby se zachoval jakýsi jídelníček, zhotovený roku 1619, jehož výňatek je pro zajímavost uveden v příloze (viz příloha č. 8).²⁶⁸

Také špitálníci měli vůči komturovi určité povinnosti. Pokud s sebou do špitálu přivedli svůj dobytek, patřila za to komturovi telata, která se zde narodila. Komtur jim pak pro

²⁶⁶ SOKA Cheb, fond č. 1, fasc. 484, karton č. 358, složka A2097/21, příloha k dopisu špitálníků chebské radě, 16. 3. 1626.

²⁶⁷ Massel – dutá míra, asi 3, 84 litry.

²⁶⁸ SOKA Cheb, fond č. 1193, inv. č. 2097, fasc. 484, kart. 358, složka A 2097, fasc. V, num. 17 K, 1619.

dobytek poskytoval slámu. Na sv. Jana měli špitálníci dát komturovi máz a kostelníkovi pohár medoviny a při mši jeden ze špitálníků držel před komturem hořící svíci.

Vztah komtura a jeho „chudých dětí“ byl dosti problematický, v první řadě z důvodů konfesionálních. V době, kdy byla většina zdejších obyvatel luteránská, se také chovanci v křižovnickém špitále často k luteránství hlásili. Doklady o přijímání špitálníků z doby vícevěří bohužel nemáme, takže nemůžeme říci, do jaké míry ovlivňovalo přijetí chudého člověka do špitálu jeho vyznání. Sám Runner však usiloval o to, aby jeho špitálníci luteránská kázání v chebském farním kostele nenavštěvovali a s nevolí nesl, jak jsme se již zmínili, když chebská rada obsadila ve špitále volné místo osobou luteránského vyznání.

Aby komtur zabránil špitálníkům navštěvovat farní kostel, odhodlal se sáhnout k vcelku drsným opatřením. Dozvídáme se o tom ze stížnosti, kterou špitálníci zaslali chebské radě.²⁶⁹ Komtur totiž každému, kdo v neděli navštívil mši ve farním kostele namísto toho, aby se účastnil katolické mše v komendě, odmítl vydat chleba. Špitálníci svou neúčast na katolické mši omlouvali tím, že v křižovnickém kostele není dost míst k sezení a tak při mši musejí stát, což jim, nemocným lidem, činí problémy, kdežto ve farním kostele se nějaké místo vždy najde, přijdou-li včas. Runnerovi předchůdci jim prý nijak nebránili jiné bohoslužby navštěvovat, ani neodepírali chléb. Chebskou radu proto žádali o ochranu a zastání proti Runnerovým „novotám“. Rada pak okamžitě vydala instrukci, kterou poslala komturovi.²⁷⁰ Nařizovala mu od takových neoprávněných novot ihned upustit a špitálníkům nadále poskytovat vše, co jim náleží. Do špitálu také vyslala svého zástupce, který se měl u komtura informovat, zda jedná z rozkazu velmistra řádu, nebo svévolně.

Více se o konfliktu nedozvídáme, ani z pozdějších let nejsou žádné spory kvůli vyznání mezi komturem a špitálníky zaznamenány. Zato se dochovalo několik stížností chudých lidí ze špitálu na komtura kvůli tomu, že jim neposkytoval takové zaopatření, jaké jim podle práva náleželo. I tentokrát hledali zastání u městské rady, kterou prosili o přímělu.²⁷¹ Počínaje rokem 1614 a rokem 1627 konče, se v jejich dopisech stále opakovaly ty samé nářky. Výjimku tvořil pouze list z května roku 1615, v němž si špitálníci stěžovali mimo jiné na nedostatek soli.²⁷² Té měli dostávat pravidelně na Vánoce 17 napfů, nikdy s ní ale celý rok nevystačili, museli komtura žádat alespoň o 2 napfy navíc a komtuři jim prý až

²⁶⁹ Tamtéž, složka A 2097/6, špitálníci chebské radě, 26. 3. 1612.

²⁷⁰ Tamtéž, složka A 2097/7, chebská rada Runnerovi, 28. 3. 1612.

²⁷¹ Tamtéž, složka A 2097/11, špitálníci chebské radě, 2. 1. 1614; tamtéž, složka A 2097/13, špitálníci chebské radě, 10. 5. 1615; tamtéž, špitálníci chebské radě, 16. 3. 1626; tamtéž, složka A2097/25, špitálníci chebské radě, 1626; tamtéž, složka A 2098/31, špitálníci chebské radě, 27. 1. 1627.

²⁷² Tamtéž, složka A2097/13, špitálníci chebské radě, 10. 5. 1615.

dosud vždy vycházeli vstříc. Jejich poslední žádost ale Runner odmítl, protože již svou povinnost splnil a větším množstvím soli jim zavázán nebyl.

Protože se, kromě právě popsaného případu, ostatní stížnosti v dopisech radě neustále opakovaly, nemá význam věnovat se každému dopisu zvlášť, ale bude lepší postupovat po jednotlivých problémech. V tom nám pomůže také souhrnný soupis stížných bodů, který špitálníci, zoufalí z doposud bezvýsledných žádostí o pomoc a nápravu, zaslali chebské radě v březnu roku 1627.²⁷³ Také si vypracovali tabulku, do které po čtvrtletích vypsali všechny dávky, které mají od komtura dostávat.²⁷⁴ Naproti tomu Runnerovy výhrady k jejich požadavkům se většinou dovídáme z poznámek, které si sám připisoval na okraj kopie obsáhlé stížnosti svých svěřenců z 16. března roku 1626.

Za prvé si špitálníci stěžovali, že pan komtur již 14. rokem nedával na Zelený čtvrtek každému špitálníkovi tři haléře a na Velikonoce všem dohromady jedno jehně a jedno kůzle. Dále pak místo ročního přídělů 54 sáhů dřeva (jak stojí v jejich tabulce) dostávali již 14 let pouze 52 sáhů, v roce 1626 dokonce pouze 14 sáhů dřeva. Zvláště dřevo špitálníkům chybělo citelně a v jejich stížnostech je vždy velmi zdůrazňováno. Komtur se ale proti požadavku dvou sáhů dřeva navíc oprávněně ohradil, protože v urbáři, který i my máme k dispozici (výpis je uveden o pár stránek výše), činí roční příděl dřeva lidem ve špitále skutečně pouze 52 sáhů.

Z poloviny ovoce v zahradě na Václavově hrádku špitálníci také od roku 1613 nic nedostávali. To komtur jednoduše zdůvodnil tím, že v zahradě nic neroste. Na sv. Cecílii a sv. Oldřicha již 14. rok špitálníci nedostávali 1 denár, který každému z nich v ten svátek údajně náležel. Komtur si zde poznamenal, že kromě 8 kr (jejich čtvrtletní příděl) nikdy špitálníci na tyto svátky nic jiného nedostávali, což opět dosvědčuje náš urbář. Dále již 14 let nedostávali špitálníci o masopustu mák. Také požadovali ročně místo 8 napfů celkem 16 napfů jáhlů, podle urbáře jich ale měli dostávat skutečně jen 8, což Runner nezapomněl poznamenat. Špitálníkům se navíc nelíbilo, že svůj příděl cibule dostávají v době, kdy mají vlastní cibule ze zahrádky u sv. Jošta dost, a ne v době, kdy již vlastní nemají a skutečně ji potřebují. A konečně jim jeden rok Runner dlužil 3 ¼ kárů ječmene, za poslední čtyři týdny 36 bochníčků chleba, třem děvečkám 48 bochníčků a za posledních 18 dní nedostávali špitálníci vůbec žádné pivo.

²⁷³ Tamtéž, složka A2097/32, špitálníci chebské radě, 11. 3. 1627.

²⁷⁴ Tamtéž, složka A2097/21, příloha k dopisu špitálníků chebské radě, 16. 3. 1626.

Velmi diskutovaný byl také problém dobytka, který s sebou někteří chudí lidé do špitálu přivedli. Jak jsme se zmínili již výše, byl špitálníkům dobytek ponechán, ale telata měla připadnout komturovi s tím, že on na oplátku dodal špitálníkům pro dobytek slámu. Špitálníkům se takový zvyk nelíbil, chtěli svá telata sami chovat nebo prodat se starou krávou, aby si pořídili krávu novou. Slámu ovšem požadovali i nadále a dokonce otevřeně přiznávali, že jí vždy polovinu prodají. Runner se obrátil na městskou radu, aby zasáhla v jeho prospěch a nepodporovala nespravedlivé nároky špitálníků, kteří podle něho telata nepotřebují.²⁷⁵ Rada ještě týž den vynesla rozhodnutí, ve kterém Runnerovo právo uznala, ovšem neodpustila si poznámku, že ani on neodevzdává lidem ve špitále vše, co jim podle starých práv náleží.²⁷⁶

Jak vidíme, vztahy mezi špitálníky a komturem nebyly přinejmenším do roku 1627 vůbec ideální. Ze strany komtura je celkem pochopitelné, že ho dráždila účast jeho chovanců na luteránských kázáních. Také je pravda, že některé jejich požadavky byly neoprávněné. Otázkou zůstává, odkud špitálníci opsali seznam dávek, které měli dostávat, protože se s urbářem neshodoval. Nevíme, zda čerpali z nějakého jiného soupisu, než je urbář, který známe a kterým se řídil Runner, nebo zda si sami k tomuto seznamu něco přidali. Komtur se přikláněl spíše ke druhé možnosti, když jejich seznam okomentoval poznámkou, že „*oni si do své tabulky mohou nechat zapsat, co chtějí*“.²⁷⁷ Na druhou stranu komtur patrně neprojevoval příliš dobré vůle a na stížnosti a požadavky špitálníků reagoval podrážděně. V dopisech radě špitálníci několikrát zmínili, že jim komtur vydává příděly, mimochodem právě ty, které podle urbáře žádali navíc (sůl, peníze), se spíláním a hubováním.²⁷⁸

Důvodem těchto očividně špatných vztahů patrně byla právě otázka náboženská. Špitálníci hledali pomoc u luteránské městské rady, se kterou vedl komtur mnoho sporů. Někteří z nich se otevřeně hlásili k luteránskému vyznání, když chtěli navštěvovat bohoslužby ve farním kostele. Tím si sympatie svého chlebedárce určitě nezískali, zvláště cítil-li se komtur zavázán pečovat o své svěřence také po stránce duchovní. Zároveň jejich chování mohl, vcelku oprávněně, vnímat jako nevděčnost. Konflikty definitivně utichly právě v roce 1627, kdy začala i v Chebu probíhat vlna rekatolizace, což může, ale také nemusí být náhoda. Navíc by se dalo předpokládat, že se zhoršující se hospodářskou situací, způsobenou válečnými přesuny a završenou vpádem Sasů, kdy Runner skutečně nemohl svým chovancům

²⁷⁵ Tamtéž, složka A2097/20, Runner chebské radě, 27. 3. 1620.

²⁷⁶ NA Praha, ŘKf., kart. 1221, odd. E, fasc. II, č. 12, městský písař Runnerovi a špitálníkům, 27. 3. 1620.

²⁷⁷ SOKA Cheb, Fond čís. 1193, inv. č. 2097, fasc. 484, kart. 358, složka A 2097/21, špitálníci chebské radě, 16. 3. 1626.

²⁷⁸ Tamtéž, složka A2097/13, špitálníci chebské radě, 10. 5. 1615; tamtéž, složka A2098/31, špitálníci chebské radě, 27. 1. 1627.

poskytovat dostatečnou obživu, stížnosti špitálníků spíše nabudou na intenzitě. Je také možné, že nám pro toto období část dokumentů chybí.

Z pramenů se nedozvídáme nic o osudu chudých lidí ve špitále po obsazení města Sasy v zimě roku 1631. V prosinci byla komenda poprvé vypleněna a Runner, který sám v té době trpěl nouzí a musel se nakonec uchýlit k chebským františkánům, nemohl špitálníkům žádné zaopatření poskytnout. Otázkou je, zda chudí lidé vůbec mohli ve špitále zůstat, když sem saský velitel umístil zjara roku 1632 velké množství raněných vojáků. Na druhou stranu, zmíněná žádost o přijetí do špitálu, kterou podala vdova Braunová 1. dubna roku 1632, by spíše nasvědčovala tomu, že špitál, přes všechny problémy, které s sebou vpád nepřátelských vojáků přinesl, mohl i nadále poskytovat útočiště potřebným.

Závěr

Tato práce, jejíž náplň byla úzce časově i teritoriálně vymezena, měla představit chebskou komendu a jejího komtura Georga Runnera. Pro takové poznání bylo však nezbytné nejprve načrtnout místní poměry, především církevně – správní a konfesní situaci na Chebsku. Výklad v podstatě jakýchkoli dějin tohoto kraje komplikuje skutečnost, že území, které bylo říšskou zástavou, se těšilo zvláštnímu politickému postavení v rámci českého království. Náboženské poměry v této oblasti měly oproti zbytku státu také svá specifika. Chebsko náleželo pod církevní správu řezenské diecéze, nikoli pražského arcibiskupství. Husitské bouře místní katolickou farní síť zasáhly jen málo, zato pozdější vlna luteránství ze sousedního Saska se zdejších poměrů dotkla velmi citelně. Runnerovo komturství spadá právě do doby, kdy expanze luteránství v kraji vrcholila, a zároveň také zahrnuje zahájení rekatolizačních aktivit a předávání církevních institucí zpět do rukou katolických duchovních. Proto byl v této práci věnován poměrně velký prostor pro vylíčení náboženského vývoje v kraji i postavení zdejších křižovníků ještě před Runnerovým příchodem.

O osobě Georga Runnera se toho z pramenů nedá vyčíst mnoho. Důvodem je především skutečnost, že informace pocházejí pouze z archivu křižovníků, který poskytl jen základní data. Ta nicméně tvoří kostru, která nám sama o sobě Runnerovu postavu nijak plasticky nevykresluje, ale na kterou můžeme nabalovat postřehy a poznatky získané při zpracování témat, která v této práci následují. Pouze způsob, jakým vedl komendu a špitál, jak aktivně a energicky vystupoval ve sporech s městskou radou a luteránskými měšťany i okolními vrchnostmi, nám mohou tuto osobnost trochu více přiblížit. Nedochovaly se žádné prameny soukromého charakteru, jako například dopisy přátelům či deník, a tak se musíme spokojit s jeho „pracovní“ korespondencí. Proto jsou uváděny v textu citáty a v příloze práce dvě obsáhlé ukázky z jeho písemností. Pokud jde o poznání Runnerovy povahy a jeho schopností, snažila jsem se vyvarovat nadbytečných spekulací a nechávám na čtenáři, aby si na základě uvedených faktů na to sám utvořil vlastní názor.

Otázka náboženské situace v kraji v Runnerově době je příliš složitá na to, aby zde mohly být podrobně popsány všechny problémy, do kterých chebský komtur, největší místní autorita pro křižovníky na Chebsku a Loketsku, zasahoval. Navíc sem spadá nejen období, kdy se musela katolická církev především bránit tlaku luteránství, ale také období velkých organizačních změn, které souvisely s počátkem pobělohorské rekatolizace. Proto zde bylo nejvíce prostoru věnováno otázkám zásadním, Runnerovi a jeho komendě nejbližším. Kromě luteránství a začátku rekatolizace Chebu, kterou na základě pramenů i literatury bylo možné

docela podrobně popsat, se objevují také některé dosud méně známé problémy, které komtura velmi intenzivně zaměstnávaly. Jedná se především o konflikty spojené s poutním místem Chlum sv. Máří a především finanční spory s městem Loket

Na základě četných pramenů, především různých sporů a stížností, bylo možné zblízka nahlédnout do vztahů mezi křižovníky a chebskou městskou radou. Protínal se zde dvojitý konflikt – jednak konfesní, jednak právní. Chebská rada byla po převážnou část Runnerova působení v Chebu luteránská a ani do jeho smrti se nepodařilo docílit úplné rekatolizace města. Docházelo proto k různým rozepřím v rovině náboženské, které však logicky splývaly se spory o kompetence – o právo disponovat církevním majetkem, o právo na špitál a na statky, které považovali za svůj majetek jak křižovníci, tak městská rada. Tyto spory byly velmi komplikované, vznikaly již dávno před příchodem Runnera a byly ukončeny až dávno po jeho smrti. Politické změny i Runnerův energický postup všechny konflikty jen více rozvířily. Na tomto poli se nabízí prostor pro komparaci, protože takové právní nejasnosti a z nich plynoucí dlouhodobé střetávání vrchností duchovních a světských, jsou více než běžným jevem.

Jak relativní je rozdělování českých dějin na dobu před a pobělohorskou, potvrzují kapitoly věnované válečným událostem, hospodaření komendy a špitálu, které umožňují nahlédnout do každodenního života této instituce. Ačkoli došlo k obratu politickému a ke změně v situaci náboženské (zde však poměrně pozvolné), do všedního života žádná patrná změna nepronikla. Svědčí o tom neustále stejné stížnosti poddaných na přílišné daňové zatížení, tytéž komtureovy starosti ekonomické a pokračující právní spory. Bylo lhostejné, či vojsko právě krajem procházelo a která strana vítězila. Nejvýrazněji to ukazuje kapitola věnovaná válečným událostem na Chebsku, která je vlastně opakováním stále stejného problému, ačkoli z pohledu politických dějin jde o sled událostí zásadního významu. Právě tak málo si ze zvrátů v politickém dění i v otázce konfesní dělali Runnerovi špitálníci, kterým šlo hlavně o zajištění existenčních podmínek.

Poslední tematický okruh práce se zabývá chodem křižovníckého špitálu. Navzdory tomu, že podobných institucí existovalo značné množství, o jejich vnitřním řádu a funkci toho víme relativně málo. K dispozici máme většinou jen účty, různá nadání, žádosti o přijetí či stížnosti a spory – tedy vesměs dokumenty úřední povahy. Tak tomu je také v této práci. Rozsah informací, které lze z takových pramenů vyčíst, je omezený a poskytuje spíše prostor pro spekulaci. Avšak například na základě sporů špitálních s Runnerem se podařilo ukázat,

jak složité byly vztahy mezi Runnerem, jeho svěřenci a luteránskou městskou radou, která z podnětu jedné či druhé strany do těchto konfliktů vstupovala.

Jak bylo řečeno již na začátku, tato práce je náhledem do života a chodu jedné komendy v období pouhých 23 let, kdy zde působil Georg Runner. Vzhledem k důležité pozici Chebska, poměrně významnému postavení Georga Runnera i převratným událostem té doby, které se Chebu výrazně dotýkaly, má zde zpracovaná tematika jistě svůj význam, minimálně pro dějiny regionu. Myslím tedy, že by mohla být jedním ze stavebních kamenů širě pojaté syntetické práce, která by podobné drobné studie vřadila jako články skládačky do celistvého obrazu českých dějin.

Seznam použité literatury a pramenů

Archivní prameny:

- NA Praha, ŘKř., kart. 1218, 1219, 1220, 1221, 1222, 1223, 1224, 1225, 1257, 1264, 1266.
SOkA Cheb, fond č. 1193, inv. č. 2097, fasc. 484, karton č. 358.
SOkA Cheb, fond č. 1193, inv. č. 7, ev. j. K7, Inventář špitálního jmění (1610-1699).
SOkA Cheb, K1 328; August Leopold STÖHR, Geschichtsbuch der ritterlichen Kreuzordens Comenda in der König Stadt Eger I, 1829-1836, s. 25.

Vydané prameny:

- BECKOVSKÝ, Jan František: Poselkyně starých příběhův českých 2, ed. Antonín REZEK, Praha 1879.
PODLAHA, Antonín (ed.): Dopisy reformační komise v Čechách z let 1627-1629, Praha 1908.

Literatura:

- BARTÚNĚK, Václav: Karel z Lamberka, pražský arcibiskup, Časopis Společnosti přátel starožitností českých 51-53, Praha 1943-1945, s. 174-214.
BĚLOHLÁVEK, Miloslav: Staré míry, váhy a peníze. Stručný přehled, Plzeň 1984.
BĚLOHLÁVEK, Václav: Dějiny českých křižovníků s červenou hvězdou, díl I., Praha 1930.
BERAN, Petr: O hospodářských dvorech města Chebu, in: Sborník Chebského muzea 2000, Cheb 2000, s. 44-62.
BERAN, Petr: O řeholních domech v městě Chebu, in: Sborník Krajského muzea Karlovarského kraje 2006, Cheb 2007, s. 31-56.
BÍLEK, Tomáš: Dějiny řádu Tovaryšstva Ježíšova a působení jeho vůbec a v zemích království Českého zvláště, Brno 1897.
BÍLEK, Tomáš: Die Gegenreformation in der Stadt und Lande Eger, in: Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 23, 1880.
BÍLEK, Tomáš: Reformace katolická, Praha 1892.
BITTL, Jan: Příchod Tovaryšstva Ježíšova do Chebu, in: Sborník Chebského muzea 1994, Cheb 1994, s. 33-46.
BOHÁČ, Jaromír – JANÁČEK, Josef – KUBŮ, František: Albrecht z Valdštejna a Cheb, Cheb 2005.
BOHÁČ, Zdeněk: Patrocinia v Čechách v době předhusitské a barokní, in: Pražské

- arcibiskupství 1344-1994: sborník statí o jeho působení a významu v české zemi, Praha 1994, s. 164-178.
- BOHÁČ, Zdeněk: Vývoj diecézní organizace českých zemí, in: *Traditio et cultus*, Praha 1993, s. 21-35.
- BOROVÝ, Klement: Antonín Brus z Mohelnice, arcibiskup pražský, Praha 1873.
- BOROVÝ, Klement: Martin Medek, arcibiskup pražský, Praha 1870.
- BRAUN, Hermann: *Geschichte des Egerlandes*, Halle a/S. 1939.
- BUBEN, Milan: Rytířský řád křižovníků s červenou hvězdou, Praha 1996.
- CATALANO, Alessandro: Zápas o svědomí: kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu (1598-1667) a protireformace v Čechách, Praha 2008.
- CVRČEK, Josef: Antonín Brus z Mohelnice, in: ČČH 2, Praha 1896, s. 30-39.
- ČÁŇOVÁ, Eliška: Vývoj správy pražské arcidiecéze v době násilné rekatolizace Čech, in: SAP 35, Praha 1985, s. 486-560.
- ČAPEK, Rudolf: Komenda v Chebu, in: *Od Karlova mostu 2*, Praha 1929, s. 139-142.
- ČAPEK, Rudolf: *Maria-Kulm*, Eger 1926.
- ČECHURA, Jaroslav: *Zimní král, aneb, České dobrodružství Fridricha Falckého*, Praha 2004.
- ČERMÁK, Dominik Karel: *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, Praha 1877.
- ČORNEJOVÁ, Ivana (ed.): Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci. Sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve Vranově u Brna ve dnech 4. – 5. 6. 2003, Praha 2003.
- ČORNEJOVÁ, Ivana: Obnova katolické cirkve po Bílé hoře, tradice a nové pohledy, in: *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku, Ústí nad Labem 2001*, s. 258-265.
- ČORNEJOVÁ, Ivana: *Tovaryšstvo Ježíšovo: Jezuité v Čechách*, Praha 2002.
- FIALA, Jaroslav: Rekatolizace Loketska, in: *Sborník muzea Karlovarského kraje 16/2008*, s. 27-93.
- FRANCEK, Jindřich: Pronásledování nekatolíků v pobělohorské době, in: *Hrdelní soudnictví českých zemí 16.-18. století*, Pardubice 1996, s. 141-150.
- FRANCEK, Jindřich: *Rekatolizace v českých zemích. Sborník příspěvků z konference v Jičíně konané 10. září 1993*, Městský úřad Jičín 1995.
- FUKALA, Radek: *Sen o odplatě*, Praha 2005.
- GINDELY, Antonín: *Geschichte der Gegenreformation in Böhmen*, Leipzig 1894.
- HANZAL, Josef: K duchovní a kulturní úrovni barokního kléru, in: *Kultura baroka v Čechách a na Moravě. Sborník příspěvků z pracovního zasedání 5. 3. 1991*, Praha 1992, s. 85-92.

- HANZAL, Josef: Rekatolizace v pobělohorských městech, in: Česká města v 16.–18. století. Sborník příspěvků z konference v Pardubicích 14. a 15. listopadu 1990, Praha 1991, s. 197-202.
- HANZAL, Josef: Vesnická obec a samospráva v 16. a na počátku 17. století, in: PHS 10, Praha 1964, s. 135-147.
- HLAVÁČEK, Petr: „Prope Sudetos Montes“. Hraniční oblasti Čech, Saska, Horní Lužice a Dolního Slezska jako jeden kulturní region (1520-1620), in: Korunní země v dějinách českého státu. II. Společné a rozdílné. Česká koruna v životě a vědomí jejích obyvatel ve 14. – 16. století. Sborník příspěvků přednesených na kolokviu pořádaném ve dnech 12. a 13. května 2004 v Clam-Gallasově paláci v Praze, Ústí nad Labem 2005, s. 423-434.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: Farnosti na Chebsku počátkem 16. století. (Na okraj edice řezenského vizitačního protokolu z roku 1508.), in: MZpčK 26, Praha 1990, s. 275-282.
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: Písemnosti církevní správy pražské (arci)diecéze v pozdním středověku, in: Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 1999, 2, Z pomocných věd historických XV, s. 27-38.
- HOLUBÁŘ, Gotthard: Jan Lohel, arcibiskup pražský, in: Blahověst 2, Praha 1855, s. 17-22.
- HORA, Engelbert: Dechant August Leopold Stöhr, der Historiograph von Karlsbad, in: Deutsche Tages-Zeitung (Karlsbader Badeblatt), č. 69, strana neuvedena.
- HRADEC, Josef: Chlum sv. Maří v rozkvětu, in: Od Karlova mostu 6, Praha 1933, s. 63-69.
- HRADEC, Josef: Zápasy rytířské a nerytířské o Chlum sv. Maří, in: Od Karlova mostu 5, Praha 1932, s. 57-66.
- HRDINA, Jan: Böhmen, Franken, Bayern, Österreich. Überregionales Wallfahrtswesen um 1500 – ein Blick aus böhmischer Sicht, in: Wallfahrten in der europäischen Kultur: Tagungsband Pribram, 26.-29. Mai 2004, Frankfurt am Main 2006, s. 183-197.
- HRDINA, Jan: Die Topographie der Wallfahrtsorten im spätmittelalterlichen Böhmen, in: Colloquia mediaevalia Pragensia 1. Geist, Gesellschaft, Kirche im 13. – 16. Jahrhundert, s. 191-206.
- CHVOJKA, Miloš – SKÁLA, Jiří: Malý slovník jednotek měření, Praha 1982.
- JANÁČEK, Josef: Rudolf II. a jeho doba, Praha 1987.
- JÍLEK, Tomáš – VIKTORA, Viktor: Kulturní a duchovní vývoj v době baroka v západních Čechách, in: Dějepis. Sborník katedry historie (ZČUP) 18, Plzeň 2000, s. 41-54.
- JÍŠOVÁ, Kateřina: Péče o nemocné a chudé na Novém Městě pražském v pozdním středověku, in: MHB 10, Praha 2005, s. 323-351.

- KADLEC, Jaroslav: Přehled českých církevních dějin 2, Řím 1987.
- KADLEC, Jaroslav: Rekatolizace v Čechách, Pražské arcibiskupství 1344-1994: sborník statí o jeho působení a významu v české zemi, Praha 1994, s. 129-149.
- KADLEC, Jaroslav: Špitál sv. Václava v Českých Budějovicích, in: Acta regionalia 1970-1971, Praha 1972, s. 65-76.
- KÖHLER, Josef: Aus der Geschichte des ritterl. Ordens der Kreuzherrn m. d. r. Sterne, in: Egerer Jahrbuch, Kalendar für das Egerland und seine Freunde, Eger 1909, s. 154-170.
- KÖHLER, Josef: Vom Untertanenverbande der Kreuzherrn in Eger, in: Egerer Jahrbuch, Kalendar für das Egerland und seine Freunde, Eger 1907, s. 114-117.
- KOKOŠKOVÁ, Zdeňka: Pokusy o zřízení biskupství v západních Čechách v rámci rekatolizačních snah v 17. století, in: Z archivních depozitářů, Praha 1998, s. 46-56.
- KORTUS, Oldřich: Cheb a okolí za saského vpádu v letech 1631 a 1632, in: Sborník muzea Karlovarského kraje 16, Cheb 2008, s. 95-122.
- KRÁSL, František: Arnošt hrabě Harrach, kardinál sv. církve římské a kníže arcibiskup pražský: historicko – kritické vypsání náboženských poměrů v Čechách od roku 1623-1667, Praha 1886.
- KROESS, Alois: Geschichte der Böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu, Wien 1938.
- KUKÁNOVÁ, Zlataše: Příspěvek k dějinám církevní správy první poloviny 17. století (na základě statistického zpracování knih svěcenců a univerzitních matrik), in: Sborník prací členů Socialistického svazu mládeže Státního ústředního archivu v Praze 2, 1989, s. 119-169.
- KUKÁNOVÁ, Zlataše: Světští kněží z Horní Lužice v pražské arcidiecézi v první polovině 17. století, in: Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku, Ústí nad Labem 2001, s. 266-272.
- LEDVINKA, Václav: Rozmach feudálního velkostatku, jeho strukturální proměny a role v ekonomice českých zemí v předbělohorském období, in: FHB 11, Praha 1987.
- LEHNER, Johann Baptista: Beiträge zur Kirchengeschichte des Egerlandes, in: Jahresbericht des Vereins zur Erforschung der Regensburger Diözesengeschichte no. 12, Regensburg 1939.
- MAUR, Eduard: Problémy farní organizace pobělohorských Čech, in: Traditio et Cultus, Praha 1993, s. 163-176.
- MAUR, Eduard: Vrchnosti a poddaní za třicetileté války, in: FHB 8, Praha 1985, s. 241-264.
- MIKULEC, Jiří: 31. 7. 1627 - rekatolizace šlechty v Čechách: čí je to země, toho je i náboženství, Praha 2005.
- MUDRA, Miroslav: Valdštejn a třicetiletá válka, Cheb 1968.

- NEUDERTOVÁ, Michaela: Jiří Popel z Lobkovic a prostředky rekatolizace na sklonku 16. století. (Příspěvek k dějinám rekatolizace v severozápadních Čechách), in: Ústecký sborník historický 2000, Ústí nad Labem 2000, s. 132-144.
- ONDRÁČEK, Vilém: Bl. Jan Lohel, Olomouc 1938.
- PANÁČEK, Jaroslav: K dějinám špitálu v České Lípě, in: Bezděz 8, Česká Lípa 1999, s. 35-50.
- PAŘEZ, Jan: Diplomatika a správa premonstrátské kanonie na Strahově v 16. století (1510-1586), in: SAP 53 č. 2, Praha 2003, s. 307-523.
- PAŘEZ, Jan: Strahovský opat Matyáš Gehell a jeho listy poddaným. Příspěvek ke vztahu vrchnosti a poddaných v poslední čtvrtině 16. století, in: Pocta Evě Šmilauerové, Praha 1995, s. 91-109.
- PETRÁŇ, Josef: Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války, Praha 1964.
- POJAR, Miloš: Reformace a protireformace ve střední Evropě. (K náboženské toleranci v 16. a 17. století), in: Problém tolerance v dějinách a perspektivě, Praha 1995, s. 44-75.
- POŠMOURNÝ, Josef: Deník křižovnického velmistra Jiřího Ignáce Pospíchala (z let 1662-1696), Praha 1932.
- POŠVÁŘ, Jaroslav: Měna v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 1977.
- PRÖCKL, Vincenc: Eger und das Egerland, I – II, Cheb – Praha, 1845.
- ROUČKA, Bohuslav: Špitály, jejich majetek, správa a postavení v daňovém systému českého feudalismu, in: Právněhistorické studie 12, Praha 1966, s. 41-90.
- SÁDLO, Vojtěch: Klášter křižovníků s červenou hvězdou v Praze, in: Památky archeologické (skupina historická), Praha 1933, s. 33-46.
- SÁDLO, Vojtěch: Kostel v Kynšperku n. Ohří, in: Od Karlova mostu 5, Praha 1928, s. 148-153.
- SEMERÁDOVÁ, Veronika: Vizitační písemnosti Čech 17. století (Farní kostely a farní klérus pražské arcidiecéze v letech 1623-1694), in: SAP 47 č. 1, Praha 1997, s. 125-204.
- SCHREINER, Lorenz (ed.): Kunst in Eger. Stadt und Land, München - Wien 1992.
- SIEGL, Karl: Werklöhne und Lebensmittelpreise im J. 1600 im Egerlande, in: Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 56, 1918.
- SIEGL, Karl: Zur Geschichte des Egerer Krankenhauses, in: Kalender für das Egerland, 1911, s. 132-145.
- SKÝBOVÁ, Anna: Obnovení pražského arcibiskupství, Antonín Brus z Mohelnice a koncil tridentský, in: Pražské arcibiskupství 1344-1994: sborník statí o jeho působení a významu

v české zemi, Praha 1994, s. 114-128.

SMÍŠKOVÁ, Jana: Raněnovověké špitály v Čechách a jejich pramenná základna, in: Dějiny vědy a techniky 8, Praha 2001, s. 49-51.

SVÁTEK, Josef: Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy, in: SAP 20, Praha 1970, s. 505-624.

SVOBODNÝ, Petr – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila: Pražské špitály a nemocnice, Praha 1999.

ŠAMÁNKOVÁ Eva, Cheb, Praha 1974.

TAUSCH, Jaromír: Špitály na Českomoravské vrchovině, in: VSV 11 1998, Jihlava 1999, s. 267-284.

TLAPÁK, Josef: K otázce významu naturálních dávek v poddanském zatížení v zorném úhlu středočeských pramenů ze 16. a 1. pol. 17. století, in: Pocta Evě Šmilauerové, Praha 1995, s. 165-188.

TOMEK, Václav Vladivoj: O počátcích řádu křižovnického s červenou hvězdou v Čechách, in: Památky archaeologické a místopisné 1, Praha 1855, s. 210- 213.

ÚLOVEC, Jiří: Hrady, zámky a tvrze na Chebsku, Chebské muzeum 1998.

VAŇKOVÁ, Eva: Václavův hrádek a most přes Ohři, in: Sborník chebského muzea 1994, Cheb 1994, s. 33-46.

VLASÁK, Vladimír: Dějiny obce Chlum svaté Maří, Chlum svaté Maří 2005.

VLČEK, Pavel – SOMMER, Petr – FOLTÝN, Dušan: Encyklopedie českých klášterů, Praha 1997.

ZDICHYNEC, Jan: Předání osekého kláštera pražskému arcibiskupství, FHB 22, Praha 2006, s. 29-65.

Přílohy

Seznam příloh

Příloha č. 1:

Obrázek 1 – portrét chebského komtura Georga Runnera.

Obrázek 2 – pečeť chebské komendy s Runnerovým podpisem.

Obrázek 3 – prstenová pečeť Georga Runnera.

Příloha č. 2:

Runnerova obhajoba proti stížnotem kaplana Korndörffera. NA Praha, ŘKř, kart. 1264, fasc. I, č. 20, Runner Johanu Loheliovi, 15. 7. 1612.

Příloha č. 3:

Prosba poddaných vsí v markrabství o snížení daní. NA Praha, ŘKř, kart. 1220, num. 134, poddaní vsí Wildenau, Reichenbach, Lauterbach a Schönlinde Runnerovi, 5. 9. 1632.

Příloha č. 4:

Tabulka – soupis vsí odvádějících různé dávky chebské komendě.

Příloha č. 5:

Orientační mapa obcí, ve kterých spravovali statky chebských křižovníků.

Příloha č. 6:

Runnerova stížnost na Chebany, kteří překazili ratifikaci prodeje vsí v markrabství. NA Praha, ŘKř, kart. 1221, fasc. IV, č. 9, komtur Runner kardinálu Harrachovi, 20. 9. 1627.

Příloha č. 7:

Žádost vdovy Braunové o přijetí do chebského špitálu. SOkA Cheb, fond č. 1193, inv. č. 2097, fasc. 484, karton č. 358, složka A 2097/44, vdova Braunová Runnerovi, 1. 4. 1632.

Příloha č. 8:

Jídlo chudých lidí ve špitále, sepsáno roku 1619. SOkA Cheb, Fond čís. 1193, inv. č. 2097, fasc. 484, karton č. 358, složka čís. A 2097, fasc. V, num. 17 K, 1619.

Příloha č. 1

Obrázek 1: portrét chebského komtura Georga Runnera. Olej na plátně, 1. pol. 17. stol., rozměry: 95 x 69,3 cm. V roce 1812 renovoval Joseph Stadler. Krajské muzeum Cheb, inv. č. O 400.

Obrázek 2: pečeť chebské komendy s Runnerovým podpisem. NA Praha, ŘKř, kart. 1220, No. 170, 22. 2. 1630.

Obrázek 3: prstenová pečeť Georga Runnera. NA Praha, ŘKř, kart. 1223, No. 565, 31. 1. 1631.

Příloha č. 2 – Runnerova obhajoba proti stížnotem kaplana

Korndörffera

...

Annlagent, ernants Korndörffers zur ungebür vorgenommene clag der underhaltung, ist es zwar ohne nit, dass weylundt der damalss gewessene, und in Gott zur ewigen freudt unnd seeligkeit ruhende herr erzbishoff Martinus etc. Christ seeliger gedechtnuss, ihme Korndörffer auf sein underthäniges bitten, diesse gnadt erwiessen, unnd *consentirt*, dass ihme Korndörffer *ad dies vitae*, sein essen drinckhen, unnd jürlich vier claffter holz soltten gereicht werden, welches auch von mir biss *dato* besheen, dass ich ihme alle malzeiten, abendts unnd morgenss, so guth ichs über mein tisch esse, seinen theile, ufs wenigste drey auch woll vier speissen, unnd ausser der fasten täge, dess tags zwier, unnd zweyerley fleisch, neben jedes malss einer kanna meiness bierss, dann bröttung, wie vor allerss geschickt, unnd noch schicke, neben diessen auch, da die fast täge sonsten nur einmahl gespeiss würdt, ihme dem nach abendts und morgens unnd also zwier.

Die fasten über aber, weilnn ihme die visch nicht allerdings beheglich, auf zulassung seines herrnn geistvatters, bissweilnn wann er so gar übel auf gewessen, fleisch speissen lassen.

Dass er mich also der groben und eulichen speiss (gleich ob solche, nicht vonn meiner, sondern von dess gesindts speissen die doch auch gebürlich, dass sie keine klag haben damit versehen werden, ihme soltt gereicht werden) zur ungebür beschuldigt, unnd künde, auch ein solches auf den notthfahl, da mir nit glauben geben würden solte, so ich doch nicht hoffe, mit geist und weltlich unnd, unnd diesses erwiessen werden, dass wol andere unnd führnehmere geistliche personen, die ihren Gottes dinst, mit allen vleiss vorrichten, auch derselben orten stadtlichere einkommen, als bey diesser *commenda* sindt, *continue* nit so reichlich unnd gueter speissenn vorsehen werden, als er Korndörffer, daher es von ihme, oder seinen schrifft dichter nur dahin fürgebracht werden, inn meinung, bey euer hochw. mich doch unschuldig zuvorteiffen, und in ungnadt zusezen, wann aber er Korndörffer zu ruckh gedenckhen will, wass er von meinen *antecessori* gehabt, unnd wass im iz undt von mir gereicht würdt, soll er besser ursachen haben, mit mir zufrieden zu sein, dan bey euer hochw. mich so fälschlichen zu *traducirn*, sintemaln ihm mein *antecessor*, im erwegung, dass er kein ordtenss bruder, auch diesser prägerisch *archidioces* nicht ist, sondern under dem herrn bischoff zu regenspurg gehört, von welchen er billich soltet *providirt* werden, unnd dass er auch wegen seiner langwürigen podagraischen kranckheit, die er ihm selbstn maisten thailss mit allerley grosser

unordnung seines lebens zugezogen hat, dem Gottes dinst unnd keiner kirch ambter, nicht vor sein kan, *nam q non laborat, non manducat*, nur die *alimentation* hat zu kommen lassen, die 20 fl. aber welche nicht von der *provision*, hintemahln der *provision* brieff, (dessen abschrift euer hochw. hiermit mit no. 1 gn. zu empfahren) nichts davon saget, sondern nur *ratione solary* herrühret, hat er ihm ingehalten, weilnn mit den selbigen, und noch mit etwass mehrerss ein anderer priester, zuvorrichtung dess Gottes dinsts hat müssen erhalten werden.

...

Příloha č. 3 – Prosba poddaných vsí v markrabství o snížení daní

Ehrwürdiger in Gott andächtig achtbar und wolgelarter und geliebter erbherr, von Gott dem allmechtigen wünschen e. e. w. wir arme, in das auserste verderbte underthann leibes gesundheit, zeitlich und ewige wolfart neben unsere demütig gehorsame und schuldige dinst bey tag und nacht zuvor,

die angesonnene *contribution* so wir wöchentlich nach Eger *psentiren* und lieffern sollen, haben wir mit schmerzen, und erschrecken gemüt und herzen Gott erbarme vernommen, obwol e. e. w. unser biss hero langwerenden unglükes zum teil wissenschaftt mögen haben, so können e. e. w. unser unheil und grosen unüberrüdlichen schaden unnd ein puss. bey mannes gedenck, ja bey kin des kindt, nit gnugsam erzehlen viel weniger zu rücke bringen, ist die augenscheinliche armut, also bey uns so gross ein gefallen, ob wir schon was thun und bewilligen wollen, ist es uns unmöglicher dan unmöglich dann es has kein eygen ross behalten können, der mehr teil an rindt, vieh, genommen, in summa in allen *victualien* und hauss nahrung an getraidt, heu heu stro hünere putter und anders mehr bey unser hausshaltung entzogen mit weib und kind hungers not, ja wol nacket und bloss die zeit hero auss stehen und leyden müssen, obwol jtz unser lieben Gott anfelt fruchten welches wir wetter halber schwerlichen bringen können, uns möchte begnaden, so weiss. Gott wie solches nach Gottes willen, gedoppelt solte sein, so vermöchten der mehrer teil unter uns den grosen porg so wir an rossen an getraidt vieh und anders haben geporget, den halben teil nit zubezahlen, desswegen uns unmöglichenn diese *contribution* zu geben ist, und so wir über vorhoffen solten auss zwang dar zu gedrunge werden, müsten unser viel die höffe stehen lassen.

Derwegen an e. e. w. unser und umb Gottes willen seufzen flehen und pitten, e. e. w. wollen wo nit uns sondern unser weiber arme bloss nackete kinderlein witben und waysen, dss zuvor, in dorff Reichenpach nur ein par ehe volck beim haben sind mit den augen der barmhertzigkeit ansehenn unser lang getragene krigs beschwerung verstendig *ponderirn* uns bey unser armut, als ein christliche obrigkeit, beystehen und erhalten, und uns so geschwindt nit in pettelstab gedeyen lassen. Es haben e. e. w. unns vorhin uns mit keiner ubermessigenn steuer belegt, so hoffen dieselben dessmahl unsere vershenen, solches wirdt der allen echtige umb e. e. w. hundert feltig mit gesund leib ersetzen, wir sindt es mit unsern weib und kindt bey tag und nacht gegen Gott zuverpitten willig unnd beflissenn. E. e. w. und uns in schutz des Allmechtigen ergebenn, es warten eines freudigs bescheides.

Actum dn 5. 7bris. Jh 1632 E. e. w. a. und w. demütig gehorsame arme underthane der
4 dörffer Wildtnau, Leuterpach, Reichenbach und Schönlint.

Příloha č. 4 – Soupis vsí odvádějících různé dávky chebské komendě

Daně	Desátky	Jen peněžní daně a potahy
Au (Loužek) 2 dvory	Altenteich (Starý Rybník) 1 dvůr	Schönlind obec (u Selbu, v markrabství)
Dietersgrün (v markrabství) 2 dvory	Boden 1 dvůr	Lauterbach obec (u Selbu, v markrabství)
Dürnbach (Potočiště) 2 dvory	Fonsau (Vonšov) 4 dvory	Wildenau obec (u Selbu, v markrabství)
Doberau (Doubrava) 1 dvůr	Fischern (v markrabství) 2 dvory	Reichenbach obec (u Selbu, v markrabství)
Fischern (v markrabství) 3 dvory	Gotigau (Chotíkov) 1 dvůr	Pilmersreuth (Pelhřimov) 1 dvůr
Gässnitz (Jesenice) 2 dvory	Gehaag (Háje) 1 dvůr	Schlätta (Slatina) 2 dvory
Hatzenreut (Hartoušov) 2 dvory	Gassnitz (Jesenice) 1 dvůr	Seukenreuth (Táborská) 3 dvory
Honnorsdorf (Jindřichov) 3 dvory	Honnorsdorf (Jindřichov) 8 dvorů	Voitesreuth (Vojtanov) 2 dvory
Hirschfeld (Polná) 3 dvory	Kulsam (Odrava) 1 dvůr	Unterneuigrün (Dolní Nivy) mlýn
Himmelreich (Nebesa) 1 dvůr	Nebanitz (Nebanice) 6 dvorů	
Kötschwitz (Chocovice) 2 dvory	Ober Kunreuth (Horní Hraničná) 3 dvory	
Knöba (Hněvín) 2 dvory	Ober Lohma (Horní Lomany) obec	
Kornau (Obilná) 1 dvůr	Pilmersreuth (Pelhřimov) 1 dvůr	
Laipitzfeld (Lipoltov) 1 dvůr	Pfaffenreuth obec	
Lohma (Lomany) 1 dvůr	Rathsam 1 dvůr	
Lorenzreuth (v markrabství) 2 dvory	Reichersdorf (Hradiště) 4 dvory	
Nebanitz (Nebanice) 1 dvůr	Stabnitz (Stebnice) 1 dvůr	
Neudorf (Nová Ves) 1 dvůr	Seyssen obec (v markrabství)	
Ober Schön (Horní Dvory) 6 dvorů	Treuntiz (Dřenice) 1 dvůr	
Oberthölau obec (v markrabství)		
Reissig (Klest) 5 dvorů		
Rommersreuth (Skalka u Hazlova) 1 dvůr		
Rossenreuth (Mýtinka) 2 dvory		
Reichenbach (v markrabství) 4 dvory		
Reutlas obec (v markrabství)		
Seussen 1 dvůr (v markrabství)		
Sieh dich vor (Hled'sebe) 1 dvůr		
Sebenbach (Chvoječná) 1 dvůr		
Wogau (Vokov) 2 dvory		
Watzgenreuth (Vackovec) 1 dvůr		
Wölsau obec (v markrabství)		

Příloha č. 5 – orientační mapa obcí, ve kterých spravovali statky chebští křižovníci (označeny hvězdičkou)

Příloha č. 6 – Runnerova stížnost na Chebany, kteří překazili ratifikaci prodeje vsí v markrabství

Post sacrarum manuum humilimam de osculationem.

Hochwürtigster in Gott gnädigster fürst und herr, nebenst meinen gebeth und schuldigen gehorsamb, habe was die röm. kay. auch zue Hungarn und Böheimb könig. may. mein aller gnedigster kayser könig und herr, an e. hochfürstlich wegen der etwan von denen herren *capitularen* des heiligen creitz ordens ihrer wholehrw. und mir mit vorbewust e. hochf. mit ihren fürstl. herrn herrn marggraff Christian zu Brandeburg, wegen der zu der mir anbefholenen *commenda* in Eger gehöriger, in marggraffthumb gelegener acht dörffer, hegabter und biss auf *ratification* wie höchstgedachter kay. may. also auch e. hochf. aller gnedigste und gnedigste *ratification*, getroffener kaufs und verkaufs unterrede, welche burgermeister und rhat der stadt Eger, *certis conquisitis cuniculis*, mit unerweisslichen fürwandt, und *toti senatui* ubel anstehender verteuffung und *deferirung* meiner alss eines viel ehrlicher und aufrechter alss sie handleten priesters, vurkhwendig zumachen, und röm. kay. may. *il negro pro bianco* zuverkauffen, sich *ad sudoremusq.* bearbeiten thun, in keyserlichen gnaden, umb fernern bericht, haben gelangen lassen, ich mit schuldigster *observantz* und *humilima manuum ex osculatione*, nicht mit kleiner verwunderung lesent vernomben.

Vermercke fast so viel, und khan bey mir mehr nicht erreichen, alss dass ex meinen selbst zancksichtigen nachbaren, denen von Eger, entzweeder darumb sue thun seye, wie sie ihres etwan unfürsichtigen begönnens, ihnen einen *socium* suchen, hierdurch *aliquid solaminis* ergreifen, oder alss rechte *palpatores*, mit ihrer *oratione vinnula venustula* röm. kay. may. *blanditer* und unvermerckter sachen *palpo percutiren*, und höchstgedachter kay. may. alss ob sie mit den einen fuess nie in bach gegangen wehren *fucum* machen, und sich getreue untterthane (gehorsamb haben sie vergessen) nennen und *iactitiren* könnten. Whol wissendt, *quod blanditiae preces sint efficaces.* und dass kein sterrkers bandt, mit welchen man einen an sich ziehen khan, alss das liebkosen ist. Aber mögen sie *leoninae pelli, ubi ipsis nimis curta videtur, vulpinam (ut habet vetus verbum) assuiren*, wie geübt und meisterlich sie können. So lebe ich doch des unterthänigsten antrauens, *in aula summi principis*, ohn mein *suggestiren*, bekandt seyen werde, *quod blanditiae et delationes, quo in re futiti und nugaci sunt accuratiores, tanto ne aliquid aliud subsit, esse debeant suspectiores.* Welches den die röm. kay. und könig. may. bey denen von Eger, als *semel malis*, allgemächlich zu *otfaciren, motionem vulpinae caudae* neben den *livoris dente* zuvermercken sheinen, und dahero von e. hochf. fernern der sachen beshaffenheit bericht aller gnedigst begern thun.

Will daher *citra longiorem praefationem*, und unnötige *detinirung* und *molestation* e. hochf. *a cortiae ad nucleum causae* greiffen, derer von Eger vermeintliche *motiven*, mit welchen sie ihrer übelstehender, unerweisslicher, sondern meistes theils auf einen lauter ungrundt beruhenter *delation*, einen anstrich zumachen gedencken, *ruminiren*, und hoffentlich so viel beybringen, dass e. hochf. wie auch *consequenter* höchstgedachte kay. könig. may. sehen, ja greiffen sollen, wass auf derer von Eger *suggillationes*, wie schmeichlich und scheinbar sie auch solche fürzutragen pflegen, zubauen und zuetrauen seye. Bey welcher *synoptica ruminacione (cum veritatis fides verborum adminicula non desideret, nec ullo linguae tectorio inane aliquid aut pendulum crepitare soleat)* ich dann diese müehe auf mich nehmen, und eine und alle meiner *antagonisten* falschliche *traductionen* und bosshafte angüessungen, *in margine lit. C. notiren* will.

...

Daher dan die von Eger diesfals sich umb anders nichts als einen schnöö, der noch gefallen soll, beküemmern thuen ... bedörfften hierzu der Egerischen überwitz in wenigsten nicht.

...

Wie nun derer von Eger erste *motiva*, welche doch *dux gregis*, und ihrer *intention primarium fulcrum* seyen soll, anders nichts, als ein vergebliches geschwätz, unnötige sorge, zunötigung und verteuffung ist, fast ebenmessiges schlags und gebrechs ist auch die andere, *utpote ex eadem inquieti insomny prodiens officina*.

...

Příloha č. 7 – Žádost vdovy Braunové o přijetí do chebského špitálu

Edle, Ehrnueste, Gross Achtbarre Wohlgelehrte, Erbar vorsichtig hoch und wohlweiss, innsonders Grossgünstige und gebitt undt liebe heren.

Auss eüsserster höchstringender nohturfft khann ich armme alte verlebte und betrübte wittib E. E. E. v. und wohlweissheit nicht umbgangen nehmen, mit diessem schreiben, demüttig und umb Gottes wiellen bittendte, zue ersuchen, nach dem Gott der Allmechtige, nach seinem vätterlich rath wiellen und wohlgefahlen ein armes spitall kindt, abgefordert hatt, dessen steel E. E. E. v. und wohlw. hinwiederumb ersetzen, wan dan grossgünstige herren, mein hausswirt tottes verblichen, und mich arme verlebte wittib in diessen eelend verlassen, dass ich also weder heller noch phenig, ja auch nichts zuverkhauffen ist, dass ich zu leben hette, und also in diessem müheseheligen leben, nicht das liebe treuge brodt haben khan, desswegen bitte ich E. E. E. v. und wohlw. umb Gottes wiellen mir dass heylige almussen des spittals grossgünstig wiederfahrn zu lassen, damit ich nun das lieben brodts, in meinen alter haben möchte. Wan ich dan grossgünstige herren ich viell saurerer arbeit mein tag gethan, also merlich uffn ferber handtwerckh, in deme ich in die 38 jahr lang den tuchmachern damit gedienet, dass ich also meinem leib abgemattett und nun mehr nictes arbeiten noch gewinen khan, ich bin auch wie augenscheinlich zuersehen, schwach und matt dass ich nictes zuleben habe, herren erweisen E. E. E. v. und wohlw. ein werckh der Barmhertzigkeit. Und ich vielles auch mit meinem gebett und vatter unser, unvergessen seinn und bleiben, dieweil ich lebe, zu E. E. E. v. und wohlw. ich mich tröstlicher Ressionen entpfelndt.

E. E. E. v. und wohlw. demüttige Hanss Braun gewessener Zimmerman hindlasene wittib.

Příloha č. 8 – Jídlo chudých lidí ve špitále, sepsáno roku 1619

21. února, čtvrtek: hrachová polévka – k tomu použito ½ napfu hrachu za 6 kr; 1 lot²⁷⁹ pepře za 3 kr; 1 lot zázvoru za 2 kr; 1 muškát za 1 kr; 1 qs.²⁸⁰ hřebíčku 1 za kr; 1 ½ qs. šafránu za 12 kr; 4 lžíce sádla za 4 kr. Každému slaneček (36 slanečků).

22. února, pátek: konopná polévka – ½ napfu konopných zrnků za 6 kr; 1 lot pepře za 3 kr; ½ lotu zázvoru za 1 kr; 1 ½ qs. šafránu za 12 kr; 4 lžíce sádla za 4 kr; 17 mázů piva za 21 kr; 3 mázy řediny za 3 dn. Každému slaneček.

23. února, sobota: sýrová polévka – dobrý starý sýr za 6 kr; 1 lot zázvoru za 1 kr; ½ qs. šafránu za 12 kr; 1 lot pepře za 3 kr; 2 muškáty za 2 kr; 1 qs. muškátového květu za 1 kr 3 dn.; podmásí a mléko za 28 kr. Každému slaneček.

24. února, neděle: horké pivo – 20 mázů piva za 26 kr 2 dn.; 1 lot pepře za 3 kr; ½ lotu hřebíčku za 2 kr 3 dn.; 2 muškáty za 2 kr; skořice za 2 kr; 3 lžíce omastku za 4 kr; cibule za 12 kr. Každému slaneček.

25. února, pondělí: hrachová polévka, každému slaneček.

26. února, úterý: konopná polévka, 17 mázů piva, za 3 mázy řediny, každému slaneček.

27. února, středa: sýrová polévka, každému slaneček.

28. února, čtvrtek: horké pivo, každému slaneček.

...

(Soupis je pro celý rok, jako příklad uvádím osm dní.)

²⁷⁹ Lot – 16 g.

²⁸⁰ Qwens (kventlík) – ¼ lotu, 4 g.